

Cilt 3 | Sayı 2 | Aralık 2025

E-ISSN: 2980-2849

E K L E K T İ K

İstanbul
GEDİK
Üniversitesi

EKLEKTİK

Sosyal Bilimler Dergisi
İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ

CİLT 3 - SAYI 2 - YIL 2025

İstanbul
GEDİK
Üniversitesi

İstanbul Gedik Üniversitesi
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

EKLEKTİK
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Aralık 2025, Cilt 3, Sayı 2

Yılda iki kez yayımlanır.

Çift-kör hakemli akademik dergidir.

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce

İmtiyaz Sahibi / Publisher: Prof. Dr. Feriha Erfan Kuyumcu, İstanbul Gedik Üniversitesi Rektör V.

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Semih Özkan

Editör / Editor: Prof. Dr. Şakir Dinçşahin

Editör Yardımcıları / Assistant Editors: Öğr. Gör. Sibel Karabel

Yayın Koordinatörü / Editorial Coordinator: Şafak Çelik

Grafik Tasarım / Graphic Design: Tuğrul Çelik

Web Sayfası / Website: Onur Yılmaz

İLETİŞİM

ADRES: Cumhuriyet Mahallesi İlkbahar Sokak No: 1 Yakacık 34876
Kartal / İstanbul

WEB: eklektik.gedik.edu.tr

E-POSTA: eklektik@gedik.edu.tr

TELEFON: 444 5 438

Alan Editörleri / Field Editors:**İktisat-İşletme****Dr. Öğr. Üyesi Ümit Bozoklu**

İstanbul Gedik Üniversitesi

Medya ve İletişim**Doç. Dr. Deniz Akçay Balcı**

İstanbul Gedik Üniversitesi

Psikoloji**Prof. Dr. Sibel Ayşen Arkonaç**

İstanbul Üniversitesi

Siyaset Bilimi**Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Özcan**

İstanbul Gedik Üniversitesi

Sosyoloji**Doç. Dr. Ahu Özmen**

İstanbul Kent Üniversitesi

Tarih**Doç. Dr. Yalçın Çakmak**

Munzur Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler**Dr. Öğr. Üyesi Selim Sezer**

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board**Prof. Dr. Gülsevil Alpagut**

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Tolga Arıcak

Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Ödül Çelep

Işık Üniversitesi

Prof. Dr. Barış Doster

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Erkan

İstanbul Gedik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Filiz Katman

İstanbul Aydın Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board:**Prof. Dr. Cengiz Çağla**

Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Erol Demir

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Senem Aydın Düzgit

Sabancı Üniversitesi

Prof. Dr. Meral Elçi

Gebze Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Ergur

Galatasaray Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet İçduygu

Koç Üniversitesi

Prof. Dr. M. H. İlias

Mahatma Gandhi University

Prof. Dr. Ahu Tuba Karabulut

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Alev Katrinli

Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Demet Lüküslü

Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. Cemil Oktay

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif Okur

Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Çınar Özen

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Serdar Pırtini

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Alkan Soyak

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Özlem Tür

Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Türkeş

Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Beliz Ülgen

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Doç. Dr. İlker Aytürk

Bilkent Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Coşkun

Boğaziçi Üniversitesi

Doç. Dr. Andrea Ionescu

Evora Üniversitesi

Doç. Dr. Umut Uzer

İstanbul Teknik Üniversitesi

Dr. Nikos Christofis

Shaanxi Normal University

Dr. Stephen R. Goodwin

Oglethorpe University

Dr. Tomasz Stepniewski

The John Paul II Catholic University of Lublin

Dil Editörü (Türkçe) / Turkish Language Editor:**Şafak Çelik**

İstanbul Gedik Üniversitesi

Dil Editörü (İngilizce) / English Language Editor:**Öğr. Gör. Sibel Karabel**

İstanbul Gedik Üniversitesi

EKLEKTİK CİLT 3 SAYI 2 HAKEMLER

Prof. Dr. Emel Topçu, Emekli Öğretim Üyesi
Doç. Dr. Lütfiye Cicereli, İstanbul Galata Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Zahid Ecevit, Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Melih Görgün, Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşen Müderrisoğlu, Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Sağlam, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Hanzade Uralman, İstanbul Okan Üniversitesi
Doç. Dr. Umut Uzer, İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak Nedim Aktaş, Beykoz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ela Arı, İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Arslan, Yeditepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram Arslanoğlu, Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Yonca Tunç, İstanbul Okan Üniversitesi
Dr. Umut Akçakaya, Bağımsız araştırmacı
Dr. Enes Cömert, Bağımsız araştırmacı
Dr. Mustafa Kandırmaz, MEB

HAKKIMIZDA

Eklektik dergisi, İstanbul Gedik Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi tarafından 2023 yılında yayımlanmaya başlanan bilimsel, açık erişimli, çift-kör hakemli bir ulusal akademik dergidir.

Sosyal bilimlerin siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret, tarih, antropoloji, iktisat, işletme, yönetim/bilişim sistemleri, sosyoloji, psikoloji, pazarlama, medya disiplinlerinde ve ilgili alt alanlardaki çalışmalara yer vermektedir.

Eklektik dergisi, Committee on Publication Ethics (COPE)'in editör ve yazarlar için belirlediği uluslararası standartları dikkate almaktadır. Belirlenmiş şartlara uymak kaydıyla, bilimsel araştırma makalesi ve teorik makalelerin yanı sıra; araştırma notları, akademik çeviri, inceleme/derleme makaleleri, istatistiksel analizler, olay incelemeleri ve kitap değerlendirmelerini kabul etmektedir.

Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Dergi, yılda iki kez (Haziran ve Aralık), çevrim içi yayımlanmaktadır. Belirtilen düzenli sayıların dışında haber verilmek suretiyle "Özel Sayı"lar da düzenlemektedir.

Eklektik dergisinde yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar, derginin web sayfası üzerinden değerlendirmeye alınır. Gönderim tarihinden itibaren en geç 16 haftada yazara nihai sonuç bildirilir.

AMAÇ VE KAPSAM

Eklektik dergisi sosyal bilimlerin; siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, tarih, ekonomi, işletme, psikoloji, antropoloji, sosyoloji, uluslararası ticaret, finans, kamu yönetimi, pazarlama, medya ve ilgili alt dallarında çalışmalara yer vermektedir.

Bu alanlarda bilimsel birikime katkı sağlamak ve disiplinler arası çalışmayı teşvik etmek amacıyla özgün, analitik, teorik araştırma ve değerlendirmeleri yayımlar.

Editörden

Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi'nin bu sayısını okurlarımızla buluşturmanın sevincini yaşıyorum. Dergimizin adıyla uyumlu biçimde, kuramsal derinliği ve yöntemsel çeşitliliği bir araya getiren eklektik bir içerik sunmayı sürdürüyoruz.

Sayımız, Zeynep Yelda Kadioğlu'nun, 28 Şubat 2025 Trump–Zelenskiy görüşmesinin haber fotoğrafları üzerinden çerçeveleme etkisini inceleyen çalışmasıyla açılıyor; medya, temsil ve iktidar ilişkilerini özgün bir göstergebilimsel ve kinesik analizle tartışıyor. Bunu, İsmail Özdemir ve Mehmet Erkan'ın işletmeler açısından psikolojik tacizi (mobbing) çok boyutlu ele alan ve Türkiye'de önleyici politika önerileri geliştiren derleme makalesi izliyor. Üçüncü makalede ise Firdawss Iguedem ve Muhammet Ali Aytaç, e-posta pazarlaması literatürünü bibliyometrik bir analizle değerlendirerek dijital pazarlamanın dönüşen gündemini ortaya koyuyor.

Devamında, Dilara Güler ve Nurgül Yavuzer, kişilik özellikleri, psikosomatik belirtiler ve duygusal dışavurum arasındaki ilişkileri inceleyerek klinik ve sosyal psikoloji kesişiminde önemli bulgular sunuyor. Pelin Helvacı, Reinhart Koselleck'in kavramsal çerçevesiyle 1946–1950 Türkiye'sinde liberalizmin dönüşümünü yeniden düşünmeye davet ediyor. Barış Doster'in *Jön Türk Devrimi ve Osmanlı Arapları* çalışması, imparatorluğun çözülme sürecine merkez–çevre ilişkileri perspektifinden ışık tutuyor. Sayı, Rabia Bilgin'in toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında Türkiye'deki göçmen kadınların sosyal dışlanmasını tartışan derlemesiyle, güncel ve yakıcı bir meseleye odaklanarak kapanıyor.

Bu sayının ortaya çıkmasına emeği geçen tüm hakemlerimize, titiz ve özverili çalışmaları için yardımcı editörümüz Sibel Karabel'e ve yayın koordinatörümüz Şafak Çelik'e içten teşekkürlerimi sunuyorum. *Eklektik*'i, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden nitelikli araştırmalar için açık bir zemin olarak görmeye devam ediyor; özellikle genç araştırmacıları ve lisansüstü öğrencileri yeni çalışmalarını bizimle paylaşmaya davet ediyoruz.

Prof. Dr. Şakir Dinçşahin

Baş Editör

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ • İLETİŞİM

Haber Fotoğraflarının Çerçeveleme Etkisi: 28 Şubat 2025 Trump–Zelenskiy Görüşmesinin Medyada Temsili Üzerine Göstergebilimsel ve Kinesik İnceleme

The Framing Effect of News Photos: A Semiotic and Kinesic Analysis of the Media Representation of the Trump–Zelenskiy Meeting of February 28, 2025

Zeynep Yelda KADIOĞLU

137

DERLEME MAKALESİ • İŞLETME

Psikolojik Tacizin (Mobbing), İşletmeler Açısından Çok Boyutlu Değerlendirilmesi ve Türkiye’de Mobbinge Mücadelede Alınabilecek Önlemler

A Multidimensional Evaluation of Psychological Harassment (Mobbing) from an Organizational Perspective and Preventive Measures Against Mobbing in Turkey

İsmail ÖZDEMİR, Mehmet ERKAN

163

ARAŞTIRMA MAKALESİ • PAZARLAMA

The Evolving Landscape of Email Marketing

E-posta Pazarlamasının Değişen Görünümü

Firdawss IGUEDEM, Muhammet Ali AYTAÇ

191

ARAŞTIRMA MAKALESİ • PSİKOLOJİ

Kişilik Özellikleri, Psikosomatik Belirtiler ve Duygusal Dışavurum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Examining the Relationship Between Personality Traits, Psychosomatic Symptoms and Emotional Expression

Dilara GÜLER, Nurgül YAVUZER

214

İNCELEME MAKALESİ • SİYASET BİLİMİ

Development of the Concept of Liberalism in Post-World War II Turkey:

An Interpretation with Reinhart Koselleck’s Terms

Reinhart Koselleck’in Kavramları Ekseninde Türkiye’de Liberalizmin Dönüşümü (1946-1950)

Pelin HELVACI

239

İNCELEME MAKALESİ • SİYASİ TARİH

Jön Türk Devrimi ve Osmanlı Arapları

The Young Turk Revolution and Ottoman Arabs

Barış DOSTER

259

DERLEME MAKALESİ • SOSYOLOJİ

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Türkiye’deki Göçmen Kadınların Sosyal Dışlanması

Tocial Exclusion of Migrant Women in the Context of Gender Inequality in Turkey

Rabia BİLGİN

284

İLETİŞİM

Haber Fotoğraflarının Çerçeveleme Etkisi: 28 Şubat 2025 Trump–Zelenskiy Görüşmesinin Medyada Temsili Üzerine Göstergebilimsel ve Kinesik İnceleme

The Framing Effect of News Photos: A Semiotic and Kinesic Analysis of the Media Representation of the Trump–Zelenskiy Meeting of February 28, 2025

Zeynep Yelda Kadioğlu

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye,
zykadioglu@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5533-943X

Gönderim Tarihi: 14.10.2025

Kabul Tarihi: 08.12.2025

Yayımlanma Tarihi: 29.12.2025

Nasıl Atıf Yapılır:

Kadioğlu, Zeynep Yelda. “Haber Fotoğraflarının Çerçeveleme Etkisi: 28 Şubat 2025 Trump–Zelenskiy Görüşmesinin Medyada Temsili Üzerine Göstergebilimsel ve Kinesik İnceleme”. *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (Aralık 2025): 137-162.

Haber Fotoğraflarının Çerçeveleme Etkisi: 28 Şubat 2025 Trump–Zelenskiy Görüşmesinin Medyada Temsili Üzerine Göstergebilimsel ve Kinesik İnceleme

Zeynep Yelda Kadioğlu¹

Öz

Bu çalışma, 28 Şubat 2025 tarihinde ABD Başkanı Donald J. Trump ile Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenskiy arasında Beyaz Saray’da gerçekleşen ve diplomatik açıdan gergin geçen görüşmenin, uluslararası medyada kullanılan haber fotoğrafları aracılığıyla nasıl çerçevelendiğini incelemektedir. Uluslararası siyasal iletişimde görsel unsurların belirleyici rolünden hareketle tasarlanan araştırma, nitel bir yöntem yaklaşımına dayanmaktadır. Bu kapsamda Roland Barthes’ın göstergebilimsel çözümlemesi, görsel söylem analizi ile Edward T. Hall ve Ray Birdwhistell’in kuramlarına dayalı kinesik ve proksemik değerlendirmeler birlikte uygulanmıştır. Ortak basın toplantısının iptal edilmesi, liderlerin gergin beden dili, jestleri ve mekânsal konumlanmaları, fotoğraf seçimlerini haber anlatısının merkezine taşımıştır. Analizler, seçili medya kuruluşlarının önceden belirlenmiş ideolojik konumlanışları ile tercih ettikleri görseller arasında sistematik bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, fotoğraf seçiminin diplomatik olayların algılanmasında metinden bağımsız, güçlü bir çerçeveleme etkisi yarattığını ve medya organlarının bu görsel dili kendi kamu diplomasisi hedefleri doğrultusunda bilinçli biçimde kullandığını göstermektedir; uluslararası kamuoyu algısını doğrudan şekillendirdiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Haber fotoğrafları, Çerçeveleme etkisi, Medya manipülasyonu, Gösterge bilim, Görsel söylem analizi

¹ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye, zykadioglu@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5533-943X

The Framing Effect of News Photos: A Semiotic and Kinesic Analysis of the Media Representation of the Trump–Zelenskiy Meeting of February 28, 2025

Abstract

This study examines how the tense diplomatic meeting between US President Donald J. Trump and Ukrainian President Volodimir Zelenskiy at the White House on February 28, 2025, was framed through news photographs used in the international media. Designed based on the decisive role of visual elements in international political communication, the research relies on a qualitative methodological approach. In this context, Roland Barthes' semiotic analysis and visual discourse analysis were applied together with kinesic and proxemic assessments based on the theories of Edward T. Hall and Ray Birdwhistell. The cancellation of the joint press conference, the tense body language and gestures of the leaders, and their spatial positioning brought the choice of photographs to the center of the news narrative. The analyses reveal a systematic relationship between the predetermined ideological positions of selected media outlets and their preferred visuals. The findings show that photo selection creates a powerful framing effect independent of the text in the perception of diplomatic events and that media outlets consciously use this visual language in line with their public diplomacy goals; it clearly demonstrates that it directly shapes international public opinion.

Keywords: News photos, Framing effect, Media manipulation, Semiotics, Visual discourse analysis

1. Giriş

Uluslararası siyasal iletişimde görsel unsurlar, diplomatik ilişkilerin ve liderler arası etkileşimlerin kamuoyuna aktarılmasında belirleyici bir role sahiptir. Haber fotoğrafları, yalnızca olayları belgeleyen görseller değil, aynı zamanda olaylara ilişkin toplumsal anlamların üretildiği söylemsel araçlardır. Fotoğrafın kadrajı, öznelere konumu, jestler, mimikler ve arka plan unsurları, medyanın olayı nasıl çerçevelediği hakkında açık ipuçları sunar. Dolayısıyla fotoğraf seçimi, bir haberin kurgulanmasında metinden bağımsız şekilde güçlü bir anlatı kurar. 28 Şubat 2025 tarihinde Beyaz Saray'da gerçekleşen Trump–Zelenskiy görüşmesi alışılmışın dışında gergin geçmiş, ortak basın toplantısı iptal edilmiş ve Zelenskiy tartışma sonrası Beyaz Saray'ı planlanandan önce terk etmiştir. Bu gerginlik görüşmenin haber değerini artırmış ve bir-

çok gazete tarafından ilk haber olarak girilmiştir. Diplomatik sonuçlarının yanı sıra, görsellerin uluslararası medyada yarattığı tartışmalar nedeniyle de önemli bir olay hâline gelmiştir. Liderlerin gergin beden dili, el hareketleri ve oturuş pozisyonları çok sayıda haber kuruluşu tarafından farklı bağlamlarda sunulmuştur. Bu durum, aynı olayın farklı medya kuruluşlarında farklı şekilde çerçevelenebileceğini göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu görüşmenin haberleştirilmesinde kullanılan fotoğrafların çerçeveleme etkisini incelemek ve medya kuruluşlarının ideolojik pozisyonlarının görsel tercihlerle ilişkisini ortaya koymaktır.

2. Yöntem, Örneklem Seçimi ve Veri Toplama

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Amaç, Trump–Zelenskiy görüşmesine ilişkin haber fotoğraflarının medya kuruluşlarının ideolojik konumlanışıyla nasıl ilişkilendiğini sistematik bir biçimde ortaya koymaktır. Makalede üç yöntemsel araç kullanılmıştır:

1. Göstergebilimsel Analiz: Roland Barthes'ın² yan anlam–düz anlam ayrımına dayanan göstergebilimsel çerçeve, fotoğraflardaki sembolik ve kültürel anlamları çözümlemek için uygulanmıştır. Barthes'ın göstergebilimsel analiz yaklaşımı, bir görselin veya metnin anlam katmanlarını deşifre etmeyi amaçlayan iki aşamalı bir süreç üzerine kuruludur: Düz anlam (denotation) ve yan anlam (connotation). Düz anlam, fotoğrafın veya işaretin çıplak, nesnel ve doğrudan anlamını ifade eder. Bunun aksine, yan anlam düzeyi, düz anlamın üzerine inşa edilen ikinci bir anlam sistemidir ve kültürel kodlar, ideoloji, toplumsal değerler ve kişisel yorumlarla örülüdür. Yan anlam aynı zamanda izleyiciye bir mesaj iletmek için bilinçli olarak kullanılan sembolik ve kültürel anlamları içerir.

2. Görsel Söylem Analizi: Liderlerin jestleri, yüz ifadeleri, beden konumları ve mekânsal düzenlemelerin söylemsel işlevleri değerlendirilmiştir.

3. Kinesik ve Proksemik Çözümleme: Hall³ ve Birdwhistell'in⁴ kinesik kuramları temel alınarak liderler arasındaki güç ilişkisini yansıtan beden dili unsurları incelen-

2 Roland Barthes, *Görüntü- Müzik- Metin*, çev. Ö. Eziler (İstanbul: Metis Yayınları, 2016).47.

3 Edward T. Hall, *Hidden Dimension* (New York: Doubleday, 1966).

4 Ray L. Birdwhistell, *Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture* (Washington, DC: Department of State, Foreign Service Institute, 1952).

miştir. Hall ve Birdwhistell'in çalışmaları, sözsüz iletişimin anlaşılmasında iki temel boyutu ele alır: mekân kullanımı ve beden hareketleri. Ray L. Birdwhistell vücut hareketlerinin, jestlerin ve duruşların dil bilimsel bir yapıya sahip olduğunu öne sürerek Kinesik Kuramı'nı geliştirmiştir. Birdwhistell'e göre bir jest veya duruş rastgele değil, kültüre özgü anlamlar taşıyan bir iletişim eylemidir. Öte yandan, Edward T. Hall, 1966'da geliştirdiği Proksemik Kuramı ile bireylerin mekânı ve kişisel mesafeyi nasıl kullandığını araştırmıştır. Hall'a göre liderler arasındaki fiziksel uzaklık, birbirlerine doğru eğilme derecesi ve mekânsal düzenleme, güç asimetrisini ve ilişki dinamiklerini yansıtan kritik sözsüz ipuçlarıdır. Bu iki kuramın bir arada kullanılması, diplomatik fotoğraf kareleri gibi görsel temsillerdeki sözsüz diplomasiyi ve güç ilişkilerini analiz etmek için güçlü bir metodolojik çerçeve sunar.

Çalışmada 28 Şubat 2025 Trump–Zelenskiy görüşmesinden sonraki üç gün boyunca seçili uluslararası ve ulusal haber kanallarında (toplam 13 yayın organı) haberin verilişi esnasında kullanılan tüm fotoğraflar incelenmiştir. Söz konusu haberin verilişinde Beyaz Saray Oval Ofis içinde çekilen 18 farklı fotoğraf kullanılmıştır. Haberin verilişi sırasında kullanılan fotoğraflar arasından araştırmanın temel tezini (görsel çerçeveleme stratejileri) en net ve zıt şekillerde temsil eden üç farklı fotoğraf (Fotoğraf 1, Fotoğraf 2, Fotoğraf 3) sistematik analiz için seçilmiştir. Fotoğraf seçim kriterleri aşağıdaki gibidir:

- En az üç farklı medya kuruluşu tarafından kullanılmış olması,
- Farklı çerçeveleme stratejilerini (hâkimiyet/eşitlik/uzlaşma) açık biçimde temsil etmesi,
- Liderlerin jest, mimik ve mekânsal konumlarının ayırt edilebilir olması.

Çalışmada 28 Şubat 2025 Trump Zelenskiy görüşmesini haberleştiren 13 gazete seçilmiştir. Örneklem oluşturulurken bölgesel olarak ve siyasi/ideolojik konum açısından katmanlama yapılmıştır. Bölgesel olarak Amerika, Avrupa, Rusya ve Türkiye'den gazeteler seçilmiştir. Diğer katmanlama, gazetelerin siyasi/ideolojik konumlanmalarına göre yapılmıştır.

Tablo 1. Seçili Gazetelerin Siyasi Konumları

Bölge/Ülke	Gazete/Kuruluş	İdeolojik Eğilim
ABD	New York Times	Merkez Sol / Liberal
	Washington Post	Merkez Sol / Liberal
	CNN	Merkez Sol / Liberal
	Fox News	Merkez Sağ/Muhafazakâr
	Wall Street Journal	Merkez Sağ/Muhafazakâr / Liberal
Avrupa	Bild (Almanya)	Merkez Sağ / Popülist Sağ
	Le Monde (Fransa)	Merkez Sol / Liberal
	BBC (İngiltere)	Kamu Yayıncısı / Merkez
	The Telegraph (İngiltere)	Muhafazakâr Sağ
Rusya	Russia Today	Devlet Yanlısı / Milliyetçi-Muhafazakâr
Türkiye	Sabah	Merkez Sağ / Muhafazakâr
	Cumhuriyet	Merkez Sol / Muhalif
	Sözcü	Ulusalıcı / Muhalif

Çalışmada gazetelerin haberlere attıkları manşetler ve haber metinleri kapsam dışı bırakılmıştır.

3. Çerçeveleme Kuramı ve Medyada Temsil

İşsel ya da dışsal her türlü uyarının sinirlerle beyne iletilmesine duyum denir. Duyumların zihinde anlamlandırılmış hâli ise algıdır. Zihin duyumları seçer ve bir bağlam içinde değerlendirir, ilişkilendirir, yorumlar ve düzenler. Duyumun aksine algı, farklı bir zihinsel çaba gerektirir. Duyum ve algı arasındaki fark; tıpkı bakma ve görme, işitme ve duyma, dokunma ve hissetme, arasındaki fark gibidir. Zihnin bir duyumu algılayabilmesi için bağlama ihtiyacı vardır. Bağlam, zihnimizde var olan bilgiler yaratabileceği gibi duyumun etrafındaki sesler, görüntüler, kelimeler de yaratabilir. Bir ileti hakkında bireylerin algılarını etkilemek için kasıtlı olarak bağlam oluşturulmasına çerçeveleme diyebiliriz. Çerçeveleme etkisi aynı zamanda bilişsel bir ön yargıdır ve karar verme teorileri içerisinde önemli bir yer tutar. Algıları yönlendirmek isteyenler bir konu hakkında olumlu ya da olumsuz bakış açısı yaratmak için bir referans çerçevesi oluştururlar. Bu çerçeve aynı zamanda bağlamı da oluşturarak, bireylerin konuyu nasıl değerlendirdiğini büyük ölçüde etkiler. Çerçeveleme etkisi, bir bilginin sunum biçimine bağlı olarak karar verme süreçlerinin değişebileceğini ortaya koymaktadır.⁵ Bireylerin algılarını yönlendirecek referans çerçeveleri,

5 Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011).

görüntülerle, kelimelerle, seslerle, hatta kokularla bile oluşturulabilir.

Bireyler karar verme aşamasında rasyonel olduklarını düşünürler. Son yıllarda sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalar aldığımız kararlarda, verdiğimiz tepkilerde irrasyonelliğin çok daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Daniel Kahneman'ın *Thinking, Fast and Slow*, Richard Thaler ve Cass Sunstein'in *Nudge*⁶, Dan Ariely'in⁷ *Predictably Irrational* kitapları ve Amos Tversky ve Daniel Kahneman'ın⁸ birlikte yazdıkları *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases* bu çalışmaların öncüleri olarak kabul edilebilir.

Bilişsel ön yargılar, insanların olguları yorumlama süreçlerinde sistematik hatalara düşmesine yol açan düşünme kalıplarıdır. Bu ön yargılar, karar alma süreçlerimizi ve dünya hakkındaki algımızı etkileyerek bazen mantıksız sonuçlara ulaşmamıza neden olabilir. Çerçeveleme etkisi bilişsel ön yargılardan biridir. Bazen birey, bilişsel bir ön yargıyla sahip olduğunun farkında olsa bile algılamasını değiştiremeyebilir. Örneğin, gerçek olmadığını kesin olarak bildiği kurgulara bile inanmayı tercih edebilir veya daha mutlu olacağı bir kurguyu, kendisini hoşnut etmeyeceğini bildiği ya da belirsizlik gördüğü gerçeğe tercih edebilir.

Çerçeveleme etkisinin bireylerin algılaması üzerindeki etkinliğinin bilinmesi, birçok alanda kullanılmasını karşımıza çıkarır. Ekonomi alanında ve özellikle tüketici davranışlarında çerçeveleme etkisi, tüketicilerin satın alma kararlarını nasıl verdiği konusunda önemli bir rol oynar. Örneğin, ürün fiyatlandırmasının “indirimli fiyat” veya “fırsat” olarak sunulması, tüketicilerin algısını değiştirebilir.⁹ Sağlık alanında, özellikle sağlık iletişimde çerçeveleme etkisi, hastaların tedavi seçeneklerini nasıl değerlendirdiğini etkileyebilir. Bir tedavinin “%90 başarılı” veya “%10 başarısız” olarak sunulması aynı anlama gelir ancak yine de bireylerin risk algısını değiştire-

6 Richard H. Thaler ve Cass R. Sunstein, *Dürtme* (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019).

7 Dan Ariely ve Simon Jones, *Predictably Irrational* (New York: HarperCollins, 2008), 20.

8 Amos Tversky ve Daniel Kahneman, “Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases: Biases in Judgments Reveal Some Heuristics of Thinking under Uncertainty”, *Science* 185, sy. 4157 (1974): 1124–1131.

9 Michael Johnson, Ryan Smith ve Kelly Lee, “The Impact of Framing on Consumer Decision-Making”, *Journal of Consumer Research* 42, sy. 2 (2015): 112–125.

bilir.¹⁰ Siyasette politik mesajların çerçeveleme teknikleri kullanılarak şekillendirilmesi, kamuoyunun belirli bir konuya olan yaklaşımını etkileyebilir. Örneğin, vergi indirimleri ekonomik büyümeye katkı bağlamında veya sosyal hizmetlerin azalması bağlamında mesajlaştırılabilir. Her ikisi de doğru olsa da nasıl ifade edildiği seçmen tutumlarını değiştirebilir.¹¹

Çerçeveleme etkisi yalnızca bireysel kararlarla sınırlı değildir, aynı zamanda toplumsal düzeyde de geniş bir etkiye sahiptir. Kamu politikaları, medya ve toplumda önemli kararların nasıl alındığını etkileyen çerçeveler, toplumsal algıları ve davranışları şekillendirir. Medya, çerçevelemeyi kullanarak bir olayın ya da haberin yorumlanmasını yönlendirebilir ve bu, okurların olaylara karşı duyduğu tepkiyi değiştirebilir.¹² Çerçeveleme etkisi kültürel bağlamda da farklılıklar gösterebilir. Kültürel normlar ve değerler, bir olayın çerçevelenmesinde önemli bir rol oynar. Örneğin, Almanya’da medya, ekonomik krizleri daha çok kolektivist bir perspektiften, toplumsal sorumluluk çerçevesiyle sunarken¹³ Amerika’da daha çok bireysel başarısızlık ve pazar odaklı bir çerçeveleme tercih edilebilir.

3.1. Çerçeveleme Etkisinin Medyada Kullanılması

Berger ve Luckmann¹⁴ çalışmalarında gerçekliğin toplumsal olarak inşa edilen bir olgu olduğunu ortaya koymuşlardır. Medya ise bu inşanın en güçlü araçlarından biridir. Özellikle habercilikte kullanılan dil, semboller, tekrarlar ve görseller, bireyin gerçeklik algısını doğrudan biçimlendirebilir.¹⁵

Kitle iletişim araçları, modern toplumlarda bireylerin dünyayı algılama biçimlerini

10 Lisa Williams ve Helen Greene, “Framing Effects in Health Communication”, *Health Psychology Review* 14, sy. 1 (2020): 45–60.

11 James Smith, “Political Framing and Voter Behavior”, *Political Psychology* 39, sy. 3 (2018): 215–230.

12 Shanto Iyengar, *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues* (Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1994).

13 Hanna Lemoine, “Editorial Framing: A Critical Discourse Analysis of Swedish Editorials”, (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Malmö University, 2016).

14 Peter Berger ve Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (New York: Routledge, 2016).

15 Norman Fairclough, *Media Discourse* (London: Hodder Arnold Books, 1995).

önemli ölçüde etkileyen araçlardır. Televizyon, gazete, radyo ve dijital medya gibi mecralar, yalnızca olayları aktarmakla kalmaz; aynı zamanda olaylara anlam kazandırarak bireylerin gerçekliği nasıl tanımlayacağını da şekillendirir.¹⁶ Stuart Hall'un¹⁷ temsil kuramına göre ise medya temsilleri gerçekliğin bir yansıması değil, anlamın üretildiği süreçlerdir. Yani medya, gerçekliği doğrudan aktarmak yerine, onu seçerek, düzenleyerek ve kurgulayarak sunar. Medyanın olayları sunarken kurguladığı bağlam çerçevelemedir. Oluşturulan bağlamlar sorumluluk çerçevesi (kimin suçlu olduğu), insan ilgisi çerçevesi (duygusal anlatım), ekonomik sonuç çerçevesi (olayın ekonomik etkileri) ve ahlaki çerçeve (etik değerlendirmeler) şeklinde olabilir.¹⁸ Medya çerçevelemesi, bir haberin hangi yönlerinin öne çıkarıldığı, hangi kelimelerle anlatıldığı ve hangi bağlamda sunulduğu ile ilgilidir ve bu tercihler, izleyicilerin olayları nasıl değerlendireceğini belirler.¹⁹ İçerikler, olayları ve kişileri belli anlatılar çerçevesine oturtur. Bu anlatılar, toplumun neyin önemli olduğuna, kimin suçlu ya da mağdur olduğuna ve ne tür değerlerin savunulması gerektiğine dair ortak yargılar oluşturur.²⁰ Örneğin, göçmenlik meselesi bazı medya kuruluşları tarafından “güvenlik tehdidi” çerçevesinde sunulurken, bazıları tarafından “insani kriz” olarak çerçevelenir.²¹ Goffman²² da bireylerin gündelik yaşamda karşılaştıkları durumları nasıl tanımladıklarını, hangi kurallara göre anlamlandırdıklarını ve bu anlamlandırmaların sosyal etkileşimi nasıl şekillendirdiğini açıklamaya çalışır. Çerçeveler, bireylerin birbirlerini nasıl anladığını ve iletişim kurduğunu belirler. Goffman'ın yaklaşımı, özellikle medya araştırmalarında haberlerin nasıl “çerçevelendiğini” ve bunun kamuoyu algısını nasıl etkilediğini anlamak için temel bir teorik araçtır.

Medyanın çerçeveleme etkisi birçok medya teorisyeni tarafından farklı açılardan

16 Denis McQuail, *McQuail's Mass Communication Theory*, 6. bs. (London: Sage Publications, 2010).

17 Stuart Hall, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (London: Sage, 1997).

18 Holli A. Semetko ve Patti M. Valkenburg, “Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News”, *Journal of Communication* 50, sy. 2 (2000): 93–109.

19 Robert M. Entman, “Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm”, *Journal of Communication* 43, sy. 4 (1993): 51–58.

20 William A. Gamson ve Andre Modigliani, “Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach”, *American Journal of Sociology* 95, sy. 1 (1989): 1–37.

21 Jakob-Moritz Eberl vd., “The European Media Discourse on Immigration and Its Effects: A Literature Review”, *Annals of the International Communication Association* 42, sy. 3 (2018): 207–223.

22 Erving Goffman, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience* (Boston: Northeastern University Press, 1974).

çalışılmıştır: Robert Entman²³ çerçevelemenin dört temel işlevi olduğunu söyler; problemi tanımlama, nedensel yorumlama, ahlaki değerlendirme ve çözüm önerme. Shanto Iyengar²⁴ olayların bireysel mi yoksa yapısal mı sunulduğuna göre “epizodik” ve “tematik” çerçevelemelerden bahseder. Medya çerçevelemesinin bir diğer önemli etkisi kutuplaşmayı artıracak şekilde kullanılmasıyla ilgilidir. Aynı olayın farklı medya kuruluşları tarafından tamamen zıt çerçevelerle sunulması, toplumsal uzlaşmayı zorlaştırabilir.²⁵ Medyada haber içerikleri üretilirken çerçeveleme, metnin içinde kullanıldığı gibi görüntülerde de kullanılabilir.

3.2. Haber Fotoğraflarının Çerçeveleme Etkisi

Haber fotoğrafları karmaşık olayların anlatılmasını kolaylaştırarak okuyucuların haber içeriğini daha hızlı anlamasına yardımcı olurken, görsel kanıt sunduğu için haberin güvenilirliğini artırır.²⁶ Aynı zamanda haberin duygusal yönünü güçlendirerek okuyucularla daha derin bir bağ kurmasını ve anlatıyı destekleyerek haberin etkileyici ve akılda kalıcı olmasını sağlar.²⁷

Haberde kullanılan fotoğraflar; haber anlatımını güçlendiren, güvenilirliği artıran ve okuyucuların duygusal tepkilerini yönlendiren temel unsurlardır. Haberin ilk anlatısı iliştilen fotoğraflarla oluşur. Okuyucunun haber metnini okurken kuracağı bağlam ilk önce fotoğrafla oluşur. Böylece haber fotoğrafı, haber metninin referans çerçevesini oluşturmuş olur.

Bazı haber fotoğrafları, öyle başarılı olur ki belli bir olguya dair tek başına anlam inşa ederler ve zamanla olayın simgesi hâline gelirler. Hatta sonuçları değiştirecek etki yaratırlar.

23 Entman, “Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm”, 55.

24 Iyengar, *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*.

25 S. Robert Lichter, *Media Bias: Finding It, Fixing It* (Washington, DC: Center for Media and Public Affairs, 2017).

26 Yahya Kasım, “Basında Haberin Anlatımında Fotoğrafın Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 10, sy. 1-2 (2014): 431–48.

27 Osman. Uçak, “Yazılı Basında ve İnternet Gazeteciliğinde Kullanılan Haber Fotoğraflarının Karşılaştırılması”, *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 2, sy. 3 (2012): 73–80.

Nilüfer Demir'in çektiği Alan Kurdi'nin kıyıya vuran bedeninin fotoğrafı Avrupa'da mülteci krizine karşı kamuoyunun tepkisini değiştirmiştir. Olayın ardından Almanya gibi bazı ülkelerde mülteci kabul politikaları gözden geçirilmiştir.

Görsel 1

Alan Kurdi'nin fotoğrafı Nilüfer Demir tarafından 2 Eylül 2015 tarihinde çekilmiştir.

Nick Ut tarafından 8 Haziran 1972'de Vietnam Savaşı sırasında çekilen "Napalm Kızı" fotoğrafı: ABD kamuoyunda savaş karşıtı hareketlerin artmasına neden olmuştur.

Görsel 2

Napalm Kızı, Nick Ut tarafından 8 Haziran 1972'de Vietnam'ın Trang Bang köyünde çekilmiştir.

Amerika’da George Floyd’un ölümü sırasında polisin diz çökme görüntüsü de tüm dünyada ırkçılık karşıtı protestoları tetikleyen ikonik fotoğraflardan birisidir ve siyahlilere şiddeti, ayrımcılığı kınayan haber metinlerinde çerçeveleme etkiyi yaratır.

Görsel 3

George Floyd’un gözaltına alınırken boynuna bastırıldığı fotoğraf Darnella Frazier tarafından 25 Mayıs 2020’de kaydedilen videodan alınmış bir ekran görüntüsüdür.

3.2.1. Haber Fotoğraflarında Çerçeveleme Biçimleri

Haber fotoğrafları, izleyicinin konuyu hızla anlamasını sağlamalı ve duygusal bir bağ kurmalıdır. Bu nedenle karmaşık ve soyut çerçevelmelerden ziyade, anlatıyı en net ve güçlü şekilde sunan biçimler ön plana çıkar. Haber fotoğrafları ile haberin çerçeveselenmesi farklı şekillerde yapılabilir

Fotoğraf Seçimi ve Mesajın Yönlendirilmesi

Bir olayın farklı karelerle anlatılması, izleyicide tamamen farklı algılar oluşturabilir. Örneğin, Gezi Parkı Protestoları (2013) sırasında bazı gazeteler polisin gaz kullandığı fotoğrafları manşete taşıırken, bazıları sadece eylemcilerin şiddet içeren görüntülerini kullanmıştır. Bu durum okuyucunun protestoculara yönelik sempatisini veya antipatisini doğrudan etkilemiştir. Medyadaki kutuplaşma, fotoğrafın seçiminde belirleyici olmuştur. İktidarı destekleyen medya, eylemcilerin şiddetini haber fotoğrafı yaparken; muhalefeti destekleyen medya, polis şiddetini gösteren fotoğrafları tercih etmiştir.

Gezi olayları ile ilgili muhalefetin sıklıkla kullandığı fotoğraf örneği aşağıdaki gibidir. Fotoğrafı Reuters için Osman Orsal çekmiştir.

Görsel 4

Gezi Parkı protestolarında kırmızılı kadın fotoğrafı Osman Orsal tarafından 28 Mayıs 2013'te çekilmiştir.

Bağlamdan koparma: Bir fotoğrafın yalnızca bir kısmını kullanarak veya bağlamından kopararak, olayın gerçek anlamını değiştirmek mümkündür. Örneğin, Amerikan askerlerinin Iraklı bir askere dair çekilen orijinal fotoğraf aşağıdaki örnekte ortada olan renklendirilmiş kısımdır. Bu fotoğrafı Amerika'nın aleyhine algı yaratmak isteyenler soldaki biçimde, lehine algı yaratmak isteyenler sağdaki biçimde kullanmışlardır.

Görsel 5

Medya manipülasyonu üzerine asker ve su görseli. Fotoğraf anonim olarak kullanılmaktadır

Fotoğrafa eklenti yapılması: Fotoğrafa orijinalinde olmayan ama etkisini belirli yönde artıracak eklemelerin yapılması da sıklıkla kullanılmaktadır. Partilerin miting fotoğraflarında yapay olarak kalabalıkların artırıldığı fotoğraflar buna örnek gösterilebilir.

Yanlış fotoğraf kullanımı: Haber konusu olaya ait olmayan bir fotoğraf kullanılarak haberin etkisi artırılmak istenebilir. Örneğin 1980’de İskoçya açıklarında batan bir Fransız tankerinden sızan petrole bulanmış bir karabatağın fotoğrafı Körfez Savaşı sırasında uluslararası medya tarafından sıklıkla savaş haberlerinde kullanıldı.²⁸ Petrol ve körfez ülkeleri arasındaki ilintiden faydalanılarak ve masum hayvanların kurtarılması gibi mazur görülebilecek bir gerekçenin sadece bir fotoğrafla zihinlerde çerçeve oluşturmasını umarak kullanıldı.

Kadrajlama: Kadrajın nasıl yapıldığı, öznelerin çerçeveye nasıl yerleştirildiği mesajın yorumunu değiştirir. Örneğin, Suriye İç Savaşı haberlerinde sivilleri ve ağlayan çocukları merkeze alan fotoğraflar, empati duygusunu artırırken; aynı savaşta sadece silahlı militanların görüntülerinin kullanılması, tehdit algısını ve güvenlikçi söylemi destekler.

Haber fotoğraflarıyla çerçeveleme, yalnızca bilgi aktarmakla kalmaz; aynı zamanda duygu manipülasyonu aracılığıyla kamuoyunu belli politik ya da ideolojik yönlere çekebilir. Bu bağlamda önemli etik tartışmalar gündeme gelir: Fotoğrafın bağlamından koparıldığında manipülatif hâle gelmesi, gerçeğin çarpıtılması ve bu tür haberlerin internet üzerinde çok hızlı yayılması etik açıdan üzerinde durulması gereken bir sorundur.

4. Trump-Zelenskiy Görüşmesinin (28 Şubat 2025) Arka Planı

Ukrayna ile Rusya arasındaki savaş, 2022’de Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmesiyle başladı ve üç yılı aşkın süredir devam ediyor. Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri, Ukrayna’ya askerî, ekonomik ve diplomatik destek sağlayarak savaşın seyrini etkileyen önemli bir aktör oldu. Ukrayna, küçük bir ülke olduğundan Rusya ile savaşta güçlü müttefiklere ihtiyaç duydu. Bu amaçla NATO ile iş birliğini artırarak üyelik sürecine yönelik adımlar attı. Ancak bu süreç, çeşitli siyasi ve güvenlik faktörleri nedeniyle karmaşık bir hâl aldı. Rusya, Ukrayna’nın NATO’ya katılmasının kendi

28 Ahmet Şerif İzgören, *Eşikaltı Büyücüleri* (Ankara: Elma Yayınevi, 2006), 19.

ulusal çıkarlarına tehdit oluşturacağını öne sürerek engelleyici adımlar attı. Tüm bu süreçte ABD seçimlere gitti ve ABD başkanı değişti. Önceki Başkan Biden ve hükûmeti Ukrayna'ya güçlü bir destek politikası izleyerek, özellikle Rusya'nın saldırganlığına karşı Ukrayna'nın yanında yer almıştır. Biden yönetimi, Ukrayna'ya askerî ve ekonomik yardımlar sağlayarak NATO ile iş birliğini güçlendirmiştir. Bununla birlikte yerine gelen Trump Hükûmeti daha farklı bir yaklaşım sergileyerek Ukrayna krizini ABD'nin çıkarları doğrultusunda ele almayı tercih etmiş ve savaşın maliyetini azaltmayı hedeflemiştir. Ayrıca Trump, Rusya ile daha iyi ilişkiler kurmayı savunmuş ve Ukrayna'ya yapılan destekleri eleştirmiştir.

28 Şubat 2025 tarihinde, ABD Başkanı Donald Trump ve Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenskiy arasında Beyaz Saray'da bir görüşme gerçekleşti. Görüşmede ana gündem Ukrayna'nın NATO üyeliği ve Rusya ile olan çatışmalardı. Ukrayna tarafı, güvenlik garantileri konusundaki endişeleri ve ABD'den beklentilerini ortaya koyarken; Trump ise ABD yardımlarının süresiz ve karşılıksız olmayacağını, Ukrayna'nın ABD'ye güvenerek bir savaşı sürdürme niyetinin kabul edilemez olduğunu belirtti. Toplantı, kameralar önünde yaşanan tartışmalar nedeniyle planlanan ortak basın toplantısının iptaliyle sonuçlandı. Uluslararası görüşmeler her zaman tarafların görüş birliği ile sonuçlanmayabilir. Ancak bu görüşmede kameralar karşısında alışık olunmayan bir tarzda gerginliğin artması, konunun dünya gündeminde uzun süre yer almasını sağladı.

5. Trump-Zelenskiy Görüşmesinde Kullanılan Haber Fotoğraflarının Analizinde Bulgular

Seçilen tüm fotoğraflar için görsel künye aşağıdaki gibidir:

Özneler: ABD Başkanı Donald J. Trump ve Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenskiy

Mekân: Beyaz Saray / Oval Ofis (Şömine ve koltuk düzeni diplomatik protokolü imliyor).

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Avrupa, Amerika, Türkiye ve birçok ülke üzerinde etkileri olmuştur. Bu savaşla ilgili çıkan her haber dünya gündemine girmiştir ve önemli tüm haber kanallarında haberleştirilmiştir. Görsel seçimlerinin, olayın çerçevelenmesine ve okurun olayı algılayışına yön veren belirleyici bir unsur olduğu kabulünden hareketle, farklı medya kuruluşlarının fotoğraf ve haber metni tercihleri karşılaşt-

tırmalı olarak incelenmiştir. Varsayım, görsel seçiminin olayın çerçevelenmesinde belirleyici olduğu ve okurun çatışma, güç ilişkisi ve diplomatik ton algısını yönlendirdiğidir. Seçili haber kanallarında Trump Zelenskiy görüşmesi ve görüşme sonrası yaşanan gerilim haberleştirildiğinde üç farklı bakış açısı gözlemlenmiştir. Bu bakış açıları doğrultusunda kullanılan haber fotoğrafları incelendiğinde ise üç görsel strateji ayırt edilmiştir; hâkimiyet temsili, eşitlikçi çerçeve ve düşük gerilim anlatısı. Bu görsel stratejiyi temsil eden fotoğraflar ilk olarak Barthes'ın göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Sonrasında fotoğraftaki öznelere kinesik ve proksemik analizi yapılmış ve son olarak çerçeveleme etkisi incelenmiştir.

5.1. Hâkimiyet Temsili

Trump'ı güçlü ve hâkim konumda, Zelenskiy'i ise zayıf veya azarlanır pozisyonda temsil eden karelerin kullanılması. Seçilen fotoğraf aşağıdaki gibidir.

1. Haber Fotoğrafı

Associated Press (2025) tarafından servis edilen ve Oval Ofis'teki gerilimi yansıtan fotoğraf

Göstergebilimsel Analiz: Barthes'ın²⁹ belirttiği gibi fotoğraf salt bir gerçeklik kopyası değil, kültürel kodlarla örülü bir yan anlam sistemidir. Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımıyla fotoğrafın “yan anlam” (connotation) düzeyi incelendiğinde, kıyafet kodları (sartorial codes) üzerinden keskin bir karşıtlık inşa edildiği görülmektedir:

29 Barthes, *Görüntü- Müzik- Metin*, 122.

Trump, klasik lacivert takımı ve imzası hâline gelen uzun kırmızı kravatı ile görüntülenmiştir. Kırmızı kravat, Amerikan siyasal iletişimde “güç”, “tutku” ve “Cumhuriyetçi kimlik” gösterenidir. Bu kıyafet; yerleşik diplomatik düzeni, kurumsallığı ve otoriteyi temsil eder.

Zelenskiy ise artık ikonikleşen, üzerinde Ukrayna devlet arması (Trident/Üç Dişli Mızrak) bulunan siyah/hâkî taktik kazağıyla görülmektedir. Bu kıyafet diplomatik protokolün reddidir; izleyiciye “benim ülkem savaşta, takım elbise giyecek vaktim yok” mesajını veren bir “cephe lideri” personası çizer. Siyah renk burada yası ve ciddiyeti, arma ise egemenlik ısrarını simgeler.

Kinesik (Beden Dili) ve Proksemik Analiz: Fotoğrafın en çarpıcı yönü, liderlerin jestleri ve duruşları arasındaki “Asimetrik Güç İlişkisi”dir. Trump’ın sağ el işaret parmağını kaldırarak konuşması, beden dili literatüründe “otoriter”, “öğretici” ve hatta “azarlayıcı” bir jest olarak sınıflandırılır. Bu hareket; karşısındakine bir sınır çizme, bir kuralı hatırlatma veya bir ultimatoma verme anını dondurur. Vücudunun öne doğru eğimi, kişisel alana müdahale eden baskın bir tavrı gösterir. Zelenskiy’nin iki elini avuç içleri yukarı bakacak şekilde açması genellikle “dürüstlük”, “açıklık” veya “ikna çabası” olarak okunur. Saklayacak bir şeyim yok ifadesi olarak yorumlanır. Ancak Trump’ın baskın parmak hareketi karşısında bu duruş, bir “savunma” veya “meram anlatma” pozisyonuna dönüşmektedir. Zelenskiy, bir durumu izah etmeye çalışan, yardım veya anlayış bekleyen taraf olarak konumlanmıştır. Her iki liderin de birbirine kilitlenmiş bakışları, ortamdaki gerilimin yüksek olduğunu gösterir. Gü-lümsemenin olmaması, görüşmenin “nezaket” değil, “zorunluluk” ve “ciddi pazarlık” zemininde geçtiğini görselleştirir.

Çerçeveleme ve Algı Yönetimi: Bu fotoğrafın bir haber manşetinde kullanılması, izleyicide şu algısal çerçeveleri tetikler:

- Fotoğraf, eşitler arası bir diplomatik görüşmeden ziyade, hiyerarşik bir ast-üst ilişkisini andırmaktadır. Trump, kuralları koyan ve yönlendiren “karar verici”; Zelenskiy ise durumu kurtarmaya çalışan “talep eden” rolündedir.
- America First (Önce Amerika) doktrininin görselleştirilmesi söz konusudur. ABD’nin Ukrayna’ya yardımları koşullu hâle getirdiği, savaşı bitirmesi için baskı yaptığı veya “artık benim kurallarımla oynayacağız” dediği teziyle bire bir örtüşmektedir. Özellikle Trump’ın parmağının havada olduğu anın seçilmesi, ABD’nin olaylar üzerindeki kontrolünü ve hegemonyasını vurgulamanın tercih edildiğini düşündürmektedir.

Özetle Şekil 1’deki haber fotoğrafının, sözlü diplomasinin ötesine geçerek, iki lider arasındaki güç asimetrisini betimlediğini söyleyebiliriz. Goffman’ın³⁰ çerçeveleme analizi, gerçekliği doğrudan değil, toplumsal olarak inşa edilmiş çerçeveler aracılığıyla algıladığımızı vurgular. Bu yaklaşım hem gündelik yaşamın mikro etkileşimlerini hem de medya ve kültür çalışmalarını anlamak için güçlü bir teorik araçtır. Trump’ın işaret parmağı kullanımı, Goffman’ın çerçeveleme analizine göre “baskın aktör” rolünü pekiştirirken; Zelenskiy’nin açık avuç içi jestleri, “müzakereci” ve “ikna etmeye çalışan” taraf olduğunu imlemektedir. Semiyotik açıdan Trump’ın kravatı ile Zelenskiy’nin taktik kıyafeti arasındaki kontrast, “bürokratik güç” ile “sahadaki aciliyet” arasındaki çatışmayı görselleştirir. Bu kompozisyon, Amerikan kamuoyuna “kontrolün Başkan’da olduğu” mesajını verirken, uluslararası kamuoyuna Ukrayna’nın diplomatik manevra alanının daraldığı sinyali vermektedir.

5.2. Eşitlikçi Çerçeve

Her iki lider için benzer güç izlenimi yaratan, beden dili mesajlarına da dikkat ederek dengeli kompozisyon kullanan görseller.

2. Haber Fotoğrafı

Brian Snyder’in çektiği Reuters (2025) tarafından servis edilen ve Oval Ofis’teki görüşmede gerginliği vermekle birlikte eşitlikçi diyalogu yansıtan fotoğraf

Göstergebilimsel Analiz: Barthes’ın göstergebilimsel analiz yaklaşımıyla bu fotoğraf, bir önceki fotoğrafa kıyasla liderler arasındaki ilişkinin görsel retoriğinde be-

30 Goffman, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*.

lirgin ve kasıtlı bir değişim olduğunu göstermektedir ve daha eşitlikçi ve müzakereye açık bir çerçeve çizmektedir. Fotoğraf, liderler arasındaki hiyerarşiyi (Trump'ın önceki karesinde olduğu gibi) baskın bir figür üzerinden değil, müzakere gücü ve kaynak sahipliği üzerinden sessizce kurar. Görsel, ABD'nin masadaki üstünlüğünü dikey baskı yerine, mantıksal üstünlük ve kaynak sahibi olma miti üzerinden dolaylı olarak iletir.

Kinesik (Beden Dili) ve Proksemik Analiz: Kinesik analiz ve beden dilindeki değişim açısından bu fotoğraf, bir önceki görseldeki asimetrik güç dengesini sağlayan baskın jestin ortadan kalktığını net bir şekilde ortaya koyar. Trump'ın bir önceki karede görülen otoriter ve “dikte edici” işaret parmağının yerini, iki elin de avuç içleri yukarı bakacak şekilde açıldığı bir jest almıştır. Kinesik olarak bu, bir “izah etme”, “açıklama” veya “itirazı kabul etme” tavrını simgeler. Trump artık “emir veren” değil, “kapsamlı bir argüman sunan” taraf olarak resmedilmiştir. Bu, liderler arasında karşılıklı bir tartışma ve sunum zemini oluşturur.

Zelenskiy'nin elleri kucagında kavuşmuş, vücudu dikey ve hareketsizdir. Bu duruş ihtiyatlı, pasif-dirençli veya “sınır koyan” bir dinleme pozisyonunu gösterir. Ellerini açarak “izahata zorlanma” pozisyonundan çıkmış, “gözlemleyen ve değerlendiren” bir postüre geçmiştir. Goffman'ın çerçeve analizinde bu duruş, bir eşitin argümanını dikkatle tartma anını gösterir.

Fotoğrafın semiyotik kodları, görsel çatışmayı sürdürmekle birlikte, ilişki düzeyinin yükseldiğini gösterir

Çerçeveleme ve Algı Yönetimi: Bu fotoğraf, ABD'nin Ukrayna'ya tek taraflı dikte ettiği algısını azaltır. Hem Amerikan hem de uluslararası kamuoyuna, görüşmelerin “karşılıklı saygı” temelinde ilerlediği mesajını verir. Zelenskiy'nin dingin ve resmi duruşu, kendisini pasif bir talep eden değil, karar alma sürecine dahil olan bir devlet başkanı olarak çerçeveler. Trump'ın açık elleri ise onun “uzlaşmacı” veya “tüm seçenekleri masaya yatıran” bir lider olarak algılanmasına katkıda bulunur.

5.3. Düşük Gerilim Anlatısı

Gerilimden ziyade sınırlı bir anlaşmazlık vurgusu yapan, sorunsuz diplomatik etkileşim izlenimi veren fotoğraflardır.

3. Haber Fotoğrafı

Associated Press (2025) tarafından servis edilen ve Oval Ofis'teki görüşmede çözümçül diyalogu yansıtan fotoğraf

Göstergebilimsel Analiz: Bu fotoğraf, önceki karelerdeki gerginliği veya hiyerarşiyi sembolize eden unsurları “neşe ve mutabakat” yan anlamıyla değiştirerek yeni bir görsel ideoloji oluşturur. Zelenskiy’nin gülümsemesi diğer görsellerdeki ciddiyet, talepkâr tavır veya ihtiyatlılık yan anlamlarını anında bozan bir güven, rahatlama ve karşılıklı memnuniyet gösterenidir. Savaş giysileri içerisindeki bu gülümseme, “Savaşın Yüküne Rağmen Umut/Başarı” ideolojisini güçlendirir. Zelenskiy’nin Avuç içlerinin açıklığı, burada samimiyet, dürüstlük ve uzlaşmaya açıklık yan anlamlarını pekiştirir. Trump’ın baskın jestine karşı bir savunma veya açıklama pozisyonu olmaktan çıkıp, “Argümanınızı Anlıyorum ve Kabul Ediyorum” mesajı verir. Trump’ın parmak ucuyla yapılan jest, ilk karedeki “dikte” tavrından, “coşkulu bir fikir veya ortak bir hedefi açıklama” yönünde bir yan anlama kayması yaşamıştır.

Kinesik (Beden Dili) ve Proksemik Analiz Zelenskiy’nin gülümsemesi, kinesik olarak yaklaşma ve endişenin ortadan kalkması sinyalidir. Trump’ın aktif konuşma postürüyle birleştiğinde, iki liderin aynı frekansta ve ortak bir çözüm üzerinde çalıştığı algısı oluşur. Proksemik yaklaşma açısından değerlendirdiğimizde liderlerin her ikisinin de birbirine doğru eğilmesi, “kişisel alanın paylaşımı”nı gösterir. Bu yakınlık hem fiziki hem de diplomatik anlamda aradaki mesafenin azaldığı anlamına gelir.

Çerçeveleme ve Algı Yönetimi: Bu fotoğrafın medya tarafından seçilmesi, Robert Entman’ın ³¹ çerçeveleme teorisine göre, haberin izleyiciler tarafından ‘başarılı sonuçlanma’ çerçevesinde yorumlanmasını sağlar.

31 Entman, “Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm”, 56.

Bu fotoğraf, önceki karelerde görülen “Müzakere Çıkmazı” çerçevesinden kasıtlı olarak uzaklaşır. Yeni çerçeve, görüşmenin verimli, sıcak ve başarılı olduğu üzerine kuruludur. Bu kareyi yayınlayan bir haber kuruluşu, okuyuculara / izleyicilere şunu söyler: “Büyük gerilim vardı, ancak liderler çözümü bulacak” Her ne kadar haber metninde o günler için görüşme sonuçsuz kaldıysa da bu fotoğrafı haberlerinde kullananlar uzlaşmacı çözümü destekleyen ve tekrar masaya oturulabilmesi kapısını açık tutmak isteyen stratejileri benimseyenlerdir.

5.4. Seçili Haber Fotoğraflarının Haber Medyasında Temsili

Haber kanallarının hâkimiyet temsili, eşitlikçi çerçeve ve düşük gerilim anlatısı arasından hangi fotoğrafları seçerek görsel strateji belirlediklerine inceleme yapmak için Avrupa’dan Amerika’dan ve Türkiye’den haber kanalları seçilmiştir. Araştırmanın yürütüldüğü örneklem şunlardır:

Bild (Almanya)

Le Monde (Fransa)

BBC (İngiltere)

The Telegraph (İngiltere)

New York Times (ABD)

Washington Post (ABD)

CNN (ABD)

Fox News (ABD)

Wall Street Journal (ABD)

Sabah (Türkiye)

Cumhuriyet (Türkiye)

Sözcü (Türkiye)

Tablo 2. Çerçeveleme Analizi Tablosu

Gazete / Bölge	Görsel Strateji	Kullanılan Fotoğraf	Çerçeve Etkisi
Bild (Almanya)	Hâkimiyet Temsili	Fotoğraf 1	Çatışma ve dramatik yüz ifadeleri öne çıkarılarak “siyasi kriz” çerçevesi yaratılır.
New York Times (ABD)	Hâkimiyet Temsili	Fotoğraf 1	Çatışmayı Trump lehine vurgulayan bir ton çerçevelenmiştir.
Washington Post (ABD)	Eşitlikçi Çerçeve	Fotoğraf 2	Liderlerin beden dilini abartılı göstererek “kişisel liderlik çatışması” çerçevesi öne çıkarılır.
Le Monde (Fransa)	Düşük Gerilim Anlatısı	Fotoğraf 3	Mesafeli duruşla “Avrupa’nın arabulucu rolü” çerçevesi desteklenir.
Fox News (ABD)	Hâkimiyet Temsili	Fotoğraf 1	Trump’ın güçlü duruşunu öne çıkararak “kararlı liderlik” çerçevesi yaratılır.
BBC (İngiltere)	Eşitlikçi Çerçeve	Fotoğraf 2	Dengeli bir kareyle “tarafsız gözlem” çerçevesi, dramatik değil analitik bir ton çerçevelenmiştir.
CNN (ABD)	Düşük Gerilim Anlatısı	Fotoğraf 3	Çatışmayı haberleştiren ala ihtiyatlı ele alan bir çerçeveleme yapmıştır.
The Telegraph (İngiltere)	Eşitlikçi Çerçeve	Fotoğraf 2	Liderlerin yüz ifadelerini öne çıkararak “kişisel gerilim” çerçevesi oluşturmuştur.
Russia Today (Rusya)	Hâkimiyet Temsili	Fotoğraf 1	Trump ve Zelenskiy’nin tartışmalı anını kullanarak muhtemelen “Batı’da bölünme” çerçevesi yaratılmak istenmiştir.
Wall Street Journal (ABD)	Eşitlikçi Çerçeve	Fotoğraf 2	Ekonomi ve politika üzerindeki gerilim vurgulanmış ancak diplomatik kriz konusunda ihtiyatlı bir çerçeveleme yapılmıştır.
Cumhuriyet (Türkiye)	Hâkimiyet Temsili	Fotoğraf 1	ABD’nin diplomatik kabalık yaparak adil olmayan bir dünya düzenini dayatmasını eleştiren bir çerçeveleme yapmıştır.
Sabah (Türkiye)	Eşitlikçi Çerçeve	Fotoğraf 2	Liderlerin sert bakışlarını yakın plan vererek “gerilim” çerçevesi oluşturulur. Bununla birlikte ihtiyatlı bir tonlama kullanılmak istenmiştir.
Sözcü (Türkiye)	Hâkimiyet Temsili	Fotoğraf 1	Trump’ın parmak sallamasını ABD emperyalizminin ve dünyaya parmak sallayan hegemonik gücün görsel kanıtı olarak gösteren çerçeveleme yapmıştır.

Hâkimiyet temsili ifade eden 1 numaralı fotoğraf Sağ liberal ve Trump destekçisi olan FOX news gibi gazetelerde Amerika’nın gücünün temsiline vurgu yaparken CNN, NY Times, Cumhuriyet, Sözcü gibi gazetelerde eleştirel bir etki yaratmak için kullanılmıştır.

Avrupa medyası (BBC, Telegraph, Le Monde) ise daha analitik ve dengeli karelerle diplomasi ve arabuluculuk çerçevesi kurmuştur.

Russia Today fotoğrafları muhtelemelen Batı'daki bölünme ve uzlaşmazlık anlatısını güçlendirmek için kullanmıştır. Zelenskiy'nin zayıf olduğu algısını yaratmak isteyen bir çerçeveleme etkisi yaratılmaya çalışılmış olabilir. Ukrayna'nın Zelenskiy ile yürüttüğü diplomasi ile vassal devlet durumuna düştüğü algısına gönderme yapmıştır.

Türkiye'deki muhalif medya Trump'ın tavrının yakışsız ve emperyal tavrına eleştirel bir haber söylemine kanıt olarak 1 numaralı resmi kullanmış. Diğer merkez gazeteleri ise hem krizi ortaya koyan hem de tarafsız ve dengeli siyaseti benimseyen haber fotoğrafı seçimi yapmıştır.

Sonuç

Haber fotoğraflarının çerçeveleme etkisi, yalnızca bir iletişim stratejisi değil; aynı zamanda toplumsal gerçekliğin yeniden üretimidir. 28 Şubat 2025'teki Trump-Zelenskiy görüşmesi, medya organlarının fotoğraf seçimleriyle nasıl farklı çerçvelendiğini ve bu çerçevelemenin kamuoyu algısını nasıl şekillendirebileceğini gösteren çarpıcı bir örnektir. Görsel çerçeveleme, haberin içeriği kadar, hatta bazen daha fazla, izleyicinin olayları nasıl algılayacağını belirleyebilir. Bu nedenle, medya tüketicilerinin görsel içeriklere eleştirel bir bakışla yaklaşmaları ve medya okuryazarlığı becerilerini geliştirmeleri önemlidir. Çalışmanın temel çıkarımı, haber fotoğraflarının uluslararası ilişkilerdeki sözsüz diplomasi ve görsel ikna gücünün yadsınamaz olduğudur. Entman'ın belirttiği gibi, seçilen tek bir kare, tüm haber metninin ve liderlerin sözlü beyanlarının önüne geçerek, okuyucunun olayı yorumlama şemasını tek başına inşa etme gücüne sahiptir. Analizler, medya kuruluşlarının (Türk, Avrupa veya ABD) görsel tercihinin, olayın nesnel gerçekliğinden ziyade, kendi ulusal veya ideolojik editoryal çizgileriyle tutarlı olduğunu göstermiştir. Bir gazetenin fotoğraf seçimi, onun kendi kamu diplomasisi hedefine hizmet etmiştir. Bu çalışma, özellikle Trump'ın ikinci dönemindeki öngörülemez diplomatik ortamda, haber fotoğrafçılığının uluslararası algı yönetimindeki kritik rolünü aydınlatmıştır. Görsel dil, artık bir destekleyici unsur değil, başlı başına bir diplomatik enstrümandır. Gelecek araştırmalar, bu bulgular üzerine inşa edilerek, yapay zekâ tarafından üretilen politik görsellerin algı yönetimi üzerindeki etkisini inceleyebilir; zira bu görsellerin (bu çalışmada analiz edilen görsellerde olduğu gibi) gerçeklik algısını manipüle etme potansiyeli mevcuttur. Ayrıca, farklı görsel çerçevelere maruz kalan uluslararası izleyicilerin algısal tepkilerinin deneysel yöntemlerle ölçülmesi, bu alandaki bilgi birikimine derinlik katacaktır.

Etik Onay

Bu araştırma makalesi, göstergebilimsel bir çalışma olduğu için etik onay gerekmemektedir.

Kaynakça

- Ariely, Dan ve Simon Jones. *Predictably Irrational*. New York: HarperCollins, 2008.
- Barthes, Roland. *Görüntü - Müzik - Metin*. Çeviren Ö. Eziler. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Berger, Peter ve Thomas Luckmann. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Routledge, 2016.
- Birdwhistell, Ray L. *Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture*. Department of State, Foreign Service Institute, 1952.
- Eberl, Jakob-Moritz, C. E. Meltzer, T. Heidenreich, B. Herrero, F. Lind, ve R. Berganza. “The European Media Discourse on Immigration and Its Effects: A Literature Review”, *Annals of the International Communication Association* 42, sy. 3 (2018): 207–223.
- Entman, Robert M. “Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm”. *Journal of Communication* 43, sy. 4 (1993): 51–58.
- Fairclough, Norman. *Media Discourse*. London: Hodder Arnold Books, 1995.
- Gamson, William A., ve Andre Modigliani. “Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach”. *American Journal of Sociology* 95, sy. 1 (1989): 1–37.
- Goffman, Erving. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press, 1974.
- Hall, Edward T. *Hidden Dimension*. New York: Doubleday, 1966.
- Hall, Stuart. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage, 1997.
- Iyengar, Shanto. *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*.

Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1994.

İzgören, Ahmet Şerif. *Eşikaltı Büyücüleri*. Ankara: Elma Yayınevi, 2006.

Johnson, Michael, Ryan Smith, ve Kelly Lee. “The Impact of Framing on Consumer Decision-Making”, *Journal of Consumer Research* 42, sy. 2 (2015): 112–125.

Kahneman, Daniel. *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.

Kahneman, Daniel, ve Amos Tversky. “Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk”, *Econometrica* 47, sy. 2 (1979): 263–291.

Kasım, Yahya. “Basında Haberin Anlatımında Fotoğrafın Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 10, sy. 1-2 (2014): 431–448.

Lemoine, Hanna. “Editorial Framing: A Critical Discourse Analysis of Swedish Editorials”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malmö University, 2016.

Lichter, S. Robert. *Media Bias: Finding It, Fixing It*. Washington, DC: Center for Media and Public Affairs, 2017.

McQuail, Denis. *McQuail’s Mass Communication Theory*. 6. bs. London: Sage Publications, 2010.

Semetko, Holli A., ve Patti M. Valkenburg. “Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News”. *Journal of Communication* 50, sy. 2 (2000): 93–109.

Smith, James. “Political Framing and Voter Behavior”. *Political Psychology* 39, sy. 3 (2018): 215–230.

Thaler, Richard H., ve Cass R. Sunstein. *Dürtme*. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019.

Tversky, Amos, ve Daniel Kahneman. “Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases: Biases in Judgments Reveal Some Heuristics of Thinking under Uncertainty”, *Science* 185, sy. 4157 (1974): 1124–1131.

Uçak, Osman. “Yazılı Basında ve İnternet Gazeteciliğinde Kullanılan Haber Fotoğraflarının Karşılaştırılması”. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 2, sy. 3 (2012): 73–80.

Williams, Lisa ve Helen Greene. “Framing Effects in Health Communication”. *Health Psychology Review* 14, sy. 1 (2020): 45–60.

Görsel ve Fotoğraf Kaynakçası (Fotoğraf sırasına göre)

Demir, N. (2015, 2 Eylül). [Alan Kurdi’nin cansız bedeni] [Fotoğraf]. Doğan Haber Ajansı. <https://time.com/4022765/aylan-kurdi-photo/>

Ut, N. (1972, 8 Haziran). [The terror of war] [Fotoğraf]. Associated Press. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c4gk7mm3lrpo>

Frazier, D. (2020, 25 Mayıs). [George Floyd’un Minneapolis polisi tarafından gözetilmesine alınması] [Video]. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52828642>

Orsal, O. (2013, 28 Mayıs). [Kırmızılı kadın ve biber gazı sıkan polis] [Fotoğraf]. Reuters. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140115_kirmizili_kadin_polis Associated Press. (2025, 28 Şubat).

[Donald Trump ve Volodimir Zelenski’nin Oval Ofis’teki gergin görüşmesi] <https://www.cnnturk.com/dunya/galeri/trump-ile-zelenskiy-oval-ofiste-kameralar-onunde-tartisti-2248192?page=1>

Snyder, B. Reuters (2025, 28 Şubat) Trump Zelensky Görüşmesi <https://www.dw.com/tr/abd-ba%C5%9Fkan%C4%B1-trump-zelenskiy-m%C3%BCzakere-masas%C4%B1na-gelmeye-haz%C4%B1r/a-71829821>

<https://writingsincommunication.wordpress.com/2014/01/27/digital-forgery/>

İŞLETME

Psikolojik Tacizin (Mobbing), İşletmeler Açısından Çok Boyutlu Değerlendirilmesi ve Türkiye’de Mobbingle Mücadelede Alınabilecek Önlemler

A Multidimensional Evaluation of Psychological Harassment (Mobbing) from an Organizational Perspective and Preventive Measures Against Mobbing in Turkey

İsmail Özdemir

Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi İİBF, İstanbul, Türkiye,
iozdemir@gedik.edu.tr, ORCID: 0009-0007-0438-951

Mehmet Erkan

Prof. Dr., İstanbul Gedik Üniversitesi İİBF, İstanbul, Türkiye,
mehmet.erkana@gedik.edu.tr, ORCID: 0009-0007-9578-9292

Gönderim Tarihi: 04.11.2025

Kabul Tarihi: 15.12.2025

Yayınlanma Tarihi: 29.12.2025

Nasıl Atıf Yapılır:

Özdemir, İsmail ve Mehmet Erkan. “Psikolojik Tacizin (Mobbing), İşletmeler Açısından Çok Boyutlu Değerlendirilmesi ve Türkiye’de Mobbingle Mücadelede Alınabilecek Önlemler”. *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (Aralık 2025): 163-190.

Psikolojik Tacizin (Mobbing), İşletmeler Açısından Çok Boyutlu Değerlendirilmesi ve Türkiye’de Mobbinge Mücadelede Alınabilecek Önlemler

İsmail Özdemir^{1*}

Mehmet Erkan²

Öz

İşyerinde psikolojik taciz (mobbing), modern çalışma hayatının en karmaşık ve yıkıcı sorunlarından biri olarak örgütlerin sürdürülebilirliği önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bu çalışma, mobbingi yalnızca bireysel bir saldırı olarak değil, aynı zamanda iş yaşamında sıklıkla karşılaşılan çok boyutlu ve çok katmanlı bir sorun olarak ele almaktadır. Konu hem Türkiye’deki genel mevzuat çerçevesinde hem de proaktif bir yaklaşım sunması gereken insan kaynakları yönetimi uygulamaları kapsamında analiz edilmektedir. Araştırma, kapsamlı bir literatür taraması ve güncel yasal düzenlemelere dayanarak, mobbingin işletmelerde yol açtığı kayıpları somut verilerle ortaya koymaktadır. Yapılan araştırmalara dayalı bulgular, mobbingin işletmelere yıllık kişi başı 4.182-5.236 dolar verimlilik kaybı maliyeti oluşturduğunu, çalışan devir hızını %23 artırdığını ve örgütsel bağlılığı ciddi şekilde zayıflattığını göstermektedir. Türkiye’deki mevzuat kapsamının [Türk Borçlar Kanunu (TBK), İş Kanunu, TİHEK Kanunu (Türkiye İnsan Hakları Eşitlik Kurumu Kanunu)] mobbingin önlenmesinde önemli ölçüde yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Çalışma, ayrıca insan kaynakları yönetiminin stratejik bir ortak olarak mobbingi önleme ve yönetmedeki kritik rolünü ortaya koymakta ve hem politika yapıcılar hem de işletme yöneticileri için önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Psikolojik taciz, İnsan kaynakları yönetimi, İşten ayrılma niyeti, Örgütsel bağlılık

1 Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi İİBF, İstanbul, Türkiye, iozdemir@gedik.edu.tr, ORCID: 0009-0007-0438-9518

2 Prof. Dr., İstanbul Gedik Üniversitesi İİBF, İstanbul, Türkiye, mehmet.erkana@gedik.edu.tr, ORCID: 0009-0007-9578-9292

A Multidimensional Evaluation of Psychological Harassment (Mobbing) from an Organizational Perspective and Preventive Measures Against Mobbing in Turkey

Abstract

Psychological harassment in the workplace, commonly referred to as mobbing, represents one of the most complex challenges facing contemporary organisations, characterised by multidimensional and destructive consequences. This study examines mobbing as a pervasive and multifaceted phenomenon in professional environments, analysing it through the lens of general legislative frameworks and human resource management practices. Drawing upon an extensive literature review and current statutory provisions, the research demonstrates the financial, operational, psychological, and strategic losses that mobbing inflicts upon business enterprises. Empirical evidence derived from previous investigations indicates that mobbing generates annual productivity loss costs ranging from 4,182 to 5,236 dollars per employee, elevates staff turnover rates by 23 per cent, and substantially undermines organisational commitment. The existing legislative framework in Turkey, encompassing the Turkish Code of Obligations, Labour Law, and the Human Rights and Equality Institution Act, has been identified as markedly insufficient in preventing mobbing behaviours. Furthermore, this study elucidates the critical function of human resource management as a strategic partner in the prevention and mitigation of mobbing, offering significant implications for both policymakers and organisational leaders.

Keywords: Mobbing, Psychological harassment, Human Resource Management, Turnover intention, Organisational commitment

Giriş

Günümüz iş dünyasının en yaygın sorunlarından biri olan ve giderek artan psikolojik taciz (mobbing), yalnızca bireysel bir travma olmanın ötesinde, örgütsel performans, finansal sürdürülebilirliği ve kurumsal itibarı derinden etkileyen sistemik bir problemdir. Heinz Leymann'ın 1980'lerde İsveç'te başlattığı çalışmalardan bu yana mobbing; akademik, hukuki ve yönetsel olarak hep gündemde olmuştur.³ Çünkü mobbingin ortaya çıkardığı çok boyutlu zararlarının tam olarak anlaşılması ve bu zararların önlenmesinin önemi her geçen gün artan ve güncelliğini koruyan bir konudur.

3 Heinz Leymann, "The Content And Development Of Mobbing At Work", *European Journal of Work and Organizational Psychology* 5, sy. 2 (1996): 165, <https://doi.org/10.1080/13594329608414853>.

Son zamanlarda, Türkiye’de de mobbing sorunu artan bir farkındalıkla ele alınmaktadır. Ancak mevcut yasal düzenlemeler ve örgütsel uygulamalar açısından önemli boşluklar bulunmaktadır. Mobbing ile Mücadele Derneği’nin 2023 yılı raporuna göre ALO 170 hattına 2011’den bu yana yaklaşık 100.000 mobbing çağrısı gelmiş ve başvuruların %81’i özel sektörden yapılmıştır.⁴ Bu rakamlar, sorunun sadece bireysel değil, aynı zamanda makro düzeyde ekonomik ve sosyal bir sorun olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, mobbingi işletmeye yarattığı zararlar açısından ve İnsan Kaynakları Yönetimi perspektifinden çok boyutlu olarak analiz etmek ve de Türkiye’deki durumu değerlendirmektir. Çalışma şu sorulara yanıt aramaktadır:

Mobbing, işletmelere hangi boyutlarda ve ne ölçüde zarar vermektedir?

Türkiye’deki yasal ve kurumsal çerçeve, mobbingi önleme ve yönetmede ne kadar etkilidir?

İnsan kaynakları yönetimi, mobbing ile mücadelede nasıl etkin bir rol oynayabilir?

1. Kavramsal Çerçeve

Mobbing kavramı, ilk kez endüstri psikoloğu ve psikiyatrist Heinz Leymann tarafından 1980’lerin sonunda bilimsel literatüre kazandırılmıştır. Leymann, mobbingi “bir veya birkaç kişi tarafından, genellikle bir kişiye yönelik olarak, sistematik bir şekilde yöneltilen düşmanca ve ahlak dışı eylemler” olarak tanımlamış ve bu eylemlerin sık (haftada en az bir kez) ve uzun süreli (en az altı ay) olması gerektiğini vurgulamıştır.⁵

Leymann’a göre mobbing, beş aşamalı bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Tetikleyici bir çatışma veya kritik olayla başlamaktadır. Sonraki aşamalar ise çatışma ve kritik olayın neden olduğu sürekli saldırgan eylemlerle mağdurun damgalanması, yönetimin bu sürece dâhil olması ve durumu yanlış yönetmesi; mobbinge maruz kalan mağdurun “zor” veya “sorunlu” olarak etiketlenmesi ve son olarak da mağdurun işten

4 Mobbing ile Mücadele Derneği, *2023 Yılı Mobbing ile Mücadele Raporu* (Ankara: Mobbing ile Mücadele Derneği, 2024), 2, <https://Mobbing.Org.Tr/Wp-Content/Uploads/2023-Mobbing-Raporu-02022024>”.

5 Leymann, “The Content And Development Of Mobbing At Work”, 165.

çıkarılması veya istifaya zorlanması, şeklinde gerçekleşmektedir.⁶

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), mobbingi daha geniş bir perspektifle “bir veya bir grup işçiyi sabote etmek için yapılan, zalimce, kötü niyetli, aşağılayıcı veya tehdit edici, tekrarlanan ve mantıksız davranışlar” olarak tanımlamaktadır.⁷ Avrupa Birliği’nin 2018 tarihli Parlamento Kararı ise mobbingi; işyerinde, kamusal alanlarda ve siyasi yaşamda önlenmesi gereken bir insan hakları ihlali olarak kabul etmiştir.⁸

Mobbingi diğer olumsuz işyeri davranışlarından ayıracak şekilde oluş biçimini ortaya koymak, etkili mücadele yöntemleri geliştirmeyi mümkün kılacaktır. Bir eylemin mobbing olabilmesi için tesadüfi veya anlık değil, kasıtlı, kararlı, planlı ve belirli bir amaca (mağduru yıldırma, psikolojik olarak yıpratma, dışlama, işten uzaklaştırma) yönelik, sistematik olması gereklidir.⁹ Bu özellikleri ile mobbing, münferit çatışmalardan farklılaşmaktadır.¹⁰ Mobbingde eylem tek seferlik olmayıp, genellikle en az altı ay gibi uzun bir zamana yayılmakta ve haftada en az bir kez gibi düzenli olarak tekrarlanmaktadır.¹¹

Mobbing sürecinde, belirgin bir güç dengesizliği gözlemlenebilmektedir. Mağdur, fail veya failer karşısında çaresiz ve savunmasız hissetmektedir. Bu dengesizlik, hiyerarşik (dikey mobbing: üst-ast) olabileceği gibi aynı seviyedeki çalışanlar arasında (yatay mobbing) veya nadiren de olsa astlardan üstlere yönelik (yukarı doğru mob-

6 Heinz Leymann, “Mobbing And Psychological Terror At Workplaces”, *Violence And Victims* 5, sy. 2 (1990): 119-126.

7 International Labour Organization (ILO), *Workplace Violence And Harassment*, erişim Eylül 15, 2025, <https://www.ilo.org/global/topics/violence-harassment/lang-en/index.htm>

8 European Parliament, “Resolution On Measures To Prevent And Combat Mobbing And Sexual Harassment At Workplace, in public spaces, and in political life in the EU” (2018), erişim Ekim 10, 2025, *Official Journal of the European Union* C 433 (2018, 11 Eylül): 31-44.

9 Dieter Zapf ve Stale Einarsen, “Individual antecedents of bullying: Victims and perpetrators”, In S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, & C. L. Cooper (Eds.), *Bullying and harassment in the workplace: Developments in theory, research, and practice** (2nd ed., pp. 177-200). CRC Press (2011).

10 Sharon Branch, Saray Ramsa ve Michelle Barker, “Workplace Bullying, Mobbing And General Harassment: A Review”, *International Journal of Management Reviews* 15, sy. 3 (2013): 280-299.

11 Stale Einarsen, Helge Hoel, Dieter Zapf ve Cary L. Cooper, *Bullying and Harassment in the Workplace: Theory, Research and Practice*, 3rd ed. (CRC Press, 2020).

bing) olarak ortaya çıkabilmektedir.¹²

2. Mobbingin İşletmeye Zararlarının Çok Boyutlu Olarak Değerlendirilmesi

Mobbing, işletmelere sadece soyut veya etik bir sorun olarak zarar vermez; aksine ölçülebilir, somut ve çok katmanlı ekonomik, operasyonel ve stratejik kayıplar yaratmaktadır. Mobbingin işletmelere olan doğrudan finansal maliyetleri, uluslararası literatürde geniş çapta yer almaktadır. Fattori ve arkadaşlarının İtalya’da kronik hastalığı olan 1.717 çalışan üzerinde yaptığı çalışma, mobbingin verimlilik maliyetini %13,9 ile %17,4 arasında negatif yönde değiştirdiğini ve 2010 Satın Alma Gücü Paritesi-ne (SAGP) göre bunun yıllık kişi başı 4.182-5.236 ABD dolarına karşılık geldiğini ortaya koymuştur.¹³ Bu rakamlar, sadece kronik hastalığı olan çalışanlar için geçerli olmasına rağmen genel popülasyonda mobbingin yaygınlığı dikkate alındığında, toplam ekonomik yükün çok daha büyük olabileceği anlaşılmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan araştırmalar, mobbingin ulusal ekonomiye olan maliyetinin çok daha yüksek boyutlarda olduğunu göstermektedir. King doktora tezinde mobbingin artan tıbbi talepler, verimlilik kaybı ve çalışan devir hızı gibi faktörlerden kaynaklanan önemli maliyetlere neden olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Vault Platform tarafından 2021 yılında yayımlanan bir rapora göre işyeri suistimali (mobbing, taciz ve yanlış davranışlar dâhil) yalnızca 2021 yılı içinde ABD’deki işletmelere yaklaşık 20,2 milyar dolarlık bir maliyet getirmiştir; bu rakam büyük ölçüde artan çalışan devir hızından kaynaklanmaktadır.¹⁵ Workplace Bullying Institute’un verilerine göre ise tek bir mobbing yapan kişi, bir işletmeye 100.000 dolara kadar

12 Helge Hoel and Cary L. Cooper, “Origins of Bullying: Theoretical Frameworks for Explaining Workplace Bullying”, in *Building a Culture of Respect: Managing Bullying at Work*, ed. Noreen Tehrani (London: Taylor & Francis, 2001), 3.

13 Alessandra Fattori et al., “Estimating the Impact of Workplace Bullying: Humanistic and Economic Burden among Workers with Chronic Medical Conditions”, *BioMed Research International* 2015 (2015): 8, <https://doi.org/10.1155/2015/708908>.

14 D. M. King, *Strategies to Identify and Reduce Workplace Bullying to Improve Organizational Productivity* (PhD diss., Walden University, 2019), <https://scholarworks.walden>

15 Vault Platform, “The Cost of Bullying, Harassment, and Misconduct in the Workplace”, (2022), <https://lrn.com/blog/the-cost-of-bullying-harassment-and-misconduct-in-the-workplace>

maliyet oluşturmaktadır.¹⁶ Bu maliyet, mağdurların ve tanıklık eden diğer çalışanların performans ve verimlilik kaybı, devamsızlık, sağlık giderleri, işe alım ve eğitim maliyetleri gibi unsurları içermektedir. Wolor ve arkadaşlarının yaptığı araştırma, mobbing mağdurlarının düşük iş tatmini, hastalık nedeniyle artan devamsızlık, düşük verimlilik ve düşük iş performansı sergilediğini göstermiştir.¹⁷ Devonish'in çalışması, iş tatmininin mobbing ve görev performansı arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiğini ve işle ilgili depresyonun da bu süreçte önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur.¹⁸ Bu veriler, mobbingin çalışan sağlığı üzerinde yıkıcı etkisini ve bunun da performans ve verimlilik kaybına neden olduğunu kanıtlamaktadır.

Mobbing, aynı zamanda çalışanların işten ayrılma niyetini önemli ölçüde artırmakta ve bu durum işletmelere yüksek devir hızı maliyetleri yaratmaktadır. WorkShield'in raporuna göre mobbing mağduru çalışanların işlerini bırakma olasılığı diğer çalışanlara göre %23 daha yüksek olmaktadır.¹⁹ Xia ve arkadaşlarının Çin'de hemşireler üzerinde yaptığı çalışması, örgütsel bağlılığın mobbing ve işten ayrılma niyeti arasında kısmi aracılık rolü oynadığını göstermiştir.²⁰ Mobbing, önce örgütsel bağlılığı zayıflatmakta, bu da işten ayrılma niyetini güçlendirmektedir.

Malola ve arkadaşlarının yaptığı güncel araştırma, mobbingin işten ayrılma niyetini artırdığını ve bu ilişkide psikolojik sıkıntının aracı rol oynadığını ortaya koymuştur.²¹ İşten ayrılma maliyetleri sadece işe alım ve eğitim giderlerini değil, aynı zamanda kurumsal bilgi kaybı, ekip dinamiklerinin bozulması ve diğer çalışanların moralinin düşmesi gibi dolaylı maliyetleri de içermektedir.

16 WorkShield, "The impact of workplace bullying on organizations", erişim 2024, Ekim 16, <https://workshield.com/the-impact-of-workplace-bullying-on-organizations/>.

17 Wolor, C. W., Solikhah, S., Fidhyallah, N. F., ve Lestari, D. P., "Impact Of Bullying On Work Motivation And Job Satisfaction: The Moderating Role Of Organizational Commitment", *Bmc Psychology* 11, sy.1 (2023): 1-26, <https://doi.org/10.1186/s40359-023-01298-w>.

18 Dean Devonish, Workplace Bullying, Employee Performance and Behaviors: The Mediating Role of Psychological Well-Being", *Employee Relations* 35, sy. 6 (2013): 630-647.

19 WorkShield, "The impact of workplace bullying on organizations".

20 Xia, G., Zhang, Y., Dong, L., Huang, F., Pu, Y., Luo, J., Chen, Y., ve Wang, P., "The Mediating Role of Organizational Commitment Between Workplace Bullying and Turnover Intention Among Clinical Nurses in China: A Cross-Sectional Study", *Bmc Nursing* 22, sy. 1 (2023): 5, <https://doi.org/10.1186/s12912-023-01547-8>.

21 P. Malola, L. N. A. C. Jayawardena, ve A. S. Kumara, "The Impact of Workplace Bullying on Turnover Intention: Mediating Role of Psychological Distress" *Bmc Public Health* 24 (2024): 9.

Mobbing, çalışanların örgüte olan duygusal, normatif ve devam bağlılıklarını ciddi şekilde zayıflatmaktadır. Çınar yaptığı çalışmada, mobbing ile örgütsel vatandaşlık davranışı (OCB) arasında güçlü bir negatif ilişki ve mobbing ile işten ayrılma niyeti arasında güçlü bir pozitif ilişki bulmuştur.²² Örgütsel vatandaşlık davranışı, çalışanların rol tanımlarının ötesinde, yeni çalışanlara yardım etme, ekstra sorumluluk alma, örgütü dışarıda olumlu temsil etme gibi gönüllü olarak örgüte katkı sağlayan davranışlarıdır. Mobbingin bu davranışları azaltması, örgütün genel performansını ve esnekliğini olumsuz etkilemektedir.

Zulkarnain'in yaptığı araştırma, mobbingin örgütsel vatandaşlık davranışını negatif yönde etkilediğini ve bu etkinin adım adım analiz ile doğrulandığını göstermiştir.²³ Bu bulgular, mobbingin sadece mağduru değil, tüm örgütsel iklimi ve çalışanlar arası iş birliği üzerinde de toksik etki yarattığını ortaya koymaktadır.

Mobbing, çalışanların işe olan bağlılığını (work engagement) ve iş tatminini önemli ölçüde azaltmaktadır. Javed ve arkadaşlarının yaptığı çalışma, mobbingin iş bağlılığını olumsuz etkilediğini ve bu etkinin çalışan sessizliği ve bilgi paylaşımı üzerinden gerçekleştiğini göstermiştir.²⁴ Mobbing ortamında çalışanlar, fikirlerini paylaşmaktan, yenilikçi önerilerde bulunmaktan ve bilgi alışverişinde bulunmaktan çekinmekte, bu da örgütsel öğrenmeyi ve inovasyonu engellemektedir.

Rasool ve arkadaşlarının çalışması, mobbingin de önemli bir bileşeni olduğu toksik çalışma ortamının çalışan bağlılığını doğrudan ve dolaylı olarak olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur.²⁵ Bu durum, işletmelerin en değerli varlığı olan beşerî sermayenin psikolojik ve duygusal boyutlarının erozyona uğraması anlamına gelmektedir.

22 Onur Çınar, “The Relationships Between Mobbing, Organizational Citizenship Behavior and Turnover Intention: A Survey Study in Erzurum/Turkey”, *Journal of Global Strategic Management* 9, sy. 1 (2015): 87-98.

23 M. Zulkarnain, “The Consequences of Workplace Bullying Toward Organizational Citizenship Behavior”, *In Proceedings of the 2016 International Conference on Social Politics* (Paris: Atlantis Press, 2016), 156-162.

24 Javed, I., Iqbal, J., Wan Mohd Isa, M. F., Akram, A., ve Akhtar, S., “Impact of Workplace Bullying on Work Engagement Among Nurses: Mediating Role of Employee Silence and Knowledge Sharing”, *Frontiers In Psychology* 14 (2023).

25 Rasool, S. F., Wang, M., Tang, M., Saeed, A., ve Iqbal, J., “How Toxic Workplace Environment Effects The Employee Engagement: The Mediating Role Of Organizational Support And Employee Wellbeing”, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18, sy. 5 (2021).

Mobbing, mağdurun fiziksel ve ruh sağlığını ciddi şekilde tehdit etmekte ve bu durum hem birey hem de işletme için yüksek sağlık maliyetleri yaratmaktadır. Harvard School of Public Health'in yaptığı araştırmaya göre mobbing veya işyeri kabalığı yaşayan çalışanlar, ruh sağlığı bakımına iki kat daha fazla para harcamaktadır.²⁶ Bu maliyetlerin bir kısmı, işletmelerin sağlık sigortası primleri ve tıbbi izin ödemeleri olarak geri dönmektedir.

Mobbing, ayrıca devamsızlık oranlarını önemli ölçüde artırmaktadır. Fattori ve arkadaşlarının çalışmasında, mobbing mağdurlarının iş verimliliği kaybının yanı sıra hastalık nedeniyle işe gelmeme (absenteeism) oranlarının da yüksek olduğu tespit edilmiştir.²⁷ Uzun süreli hastalık izinleri, maaş ödemesi gibi hem doğrudan maliyet hem de işin aksaması, diğer çalışanlara ek yük yaratması gibi dolaylı maliyete de sebep olmaktadır.

3. Mevzuat Kapsamında Mobbing Değerlendirilmesi

Mobbing, Türk çalışma hayatının da gündeminden düşmeyen önemli bir sorundur. Bu sorunla mücadelenin kritik ayağını oluşturan yasal mevzuatın incelenmesi, Türkiye'de mobbingle mücadelede bulunulan noktanın anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye'de mobbing ile mücadeleye yönelik müstakil bir kanun bulunmamaktadır. Birtakım farklı kanunlardaki dolaylı düzenlemelerle mobbingle mücadelenin çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Mobbing konusunda kısmi koruma sağlayan mevcut yasal mevzuat müteakip kısımda incelenmiştir.

Türk hukuk sisteminde mobbinge karşı en temel dayanak, 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunun (TBK) 417. maddesinde düzenlenen "İşçinin Kişiliğinin Korunması" ilkesidir. Bu madde, mobbinge karşı hukuki mücadelenin temel taşı niteliğindedir ve işverene mobbinge karşı önlem alma borcu yüklemektedir. İşveren, mobbing olayı gerçekleşmeden önce gerekli tedbirleri almalı, çalışma ortamını düzenlemeli ve psikolojik tacize karşı koruyucu mekanizmalar oluşturmalıdır. Maddenin devamında,

26 Harvard School of Public Health, *It's Not Just Personal: The Economic Value of Preventing Bullying in the Workplace*, (Boston: Harvard University, 2020), erişim Ekim 16, 2024, <https://hsph.harvard.edu/exec-ed/news/its-not-just-personal-the-economic-value-of-preventing-bullying-in-the-workplace/>

27 Fattori, A., Neri, L., Aguglia, E., Bellomo, A., Bisogno, A., Camerino, D. ve Viora, U., "Estimating The Impact of Workplace Bullying: Humanistic and Economic Burden Among Workers With Chronic Medical Conditions", *Biomed Research International* 70890 (2015): 8, <https://doi.org/10.1155/2015/708908>.

işverenin bu yükümlülüğü ihlal etmesi hâlinde, işçinin kişilik haklarının zedelenmesi veya sağlığının bozulması durumunda tazminat sorumluluğunun doğacağı belirtilmektedir.²⁸

4857 Sayılı İş Kanunu’nda mobbing doğrudan tanımlanmamıştır. Ancak, kanunun; “Madde 5: Eşit Davranma İlkesi”, “Madde 24: İşçinin Haklı Nedenle Derhal Fesih Hakkı”, “Madde 25: İşverenin Fesih Yetkisi” maddeleri mobbing ile dolaylı olarak ilişkilidir. Yıldız tarafından yapılan çalışmada, 4857 sayılı İş Kanunu açısından psikolojik taciz olgusuna yaklaşımı detaylı bir şekilde incelemiş ve kanunda doğrudan düzenleme olmamasına rağmen dolaylı koruma mekanizmalarının varlığı ortaya konulmuştur.²⁹

6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) Kanunu, Türk mevzuatında mobbingi ilk kez doğrudan tanımlayan ve “işyerinde yıldırma” kavramını kullanan düzenlemedir. Kanunun 3. maddesinde yer alan tanım şu şekildedir: “İşyerinde yıldırma: Çalışma hayatında, kişiyi işinden soğutmak, dışlamak, bıktırmak amacıyla kasıtlı olarak yapılan eylemlerdir.”³⁰

TİHEK Kanunu, yıldırmayı bir ayrımcılık türü olarak kabul eder ve ayrımcılık yasasının ihlali hâlinde idari yaptırım (1.000-15.000 TL arası para cezası) uygulama yetkisi verir. Kararın uygulanmaması hâlinde, ceza iki katına çıkarılır.³¹ TİHEK’e yapılan başvurularda, ispat yükünün yer değiştirmesi yani ayrımcılık yapılmadığını ispatlama yükümlülüğünün işverene ait olması, mağdur lehine önemli bir avantajdır.³²

TİHEK’in 2025 yılında yayımladığı basın açıklamasında, 2025/3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi’nin mobbingin önlenmesi konusunda önemli bir adım olduğu vur-

28 Osman Uyaroglu, “Türk Borçlar Kanunu Madde 417 Bağlamında İşçinin Kişiliğinin Korunması”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 54 (Nisan 2023): 315-38, <https://doi.org/10.54049/taad.1274446>.

29 Seher Yıldız, “Psikolojik Taciz Olgusuna 4857 Sayılı İş Kanunu Açısından Yaklaşım” *Kamu-İş* 9 sy. 1-2 (2007): 7, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/307996>.

30 Türkiye, 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Madde 3, Sayı 670 (6 Nisan 2016), erişim “<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6701.pdf>”

31 Türkiye, 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Madde 25, Sayı 670 (6 Nisan 2016), erişim “<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6701.pdf>”

32 Türkiye, 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Madde 21, Sayı 670 (6 Nisan 2016), erişim “<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6701.pdf>”

gulanmış ve TİHEK'in bu alandaki rolü ve yetkileri detaylandırılmıştır.³³

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, işverene işyerindeki tüm riskleri (fiziksel, kimyasal, biyolojik, ergonomik ve psikososyal) değerlendirme ve gerekli önlemleri alma yükümlülüğü getirmiş ve kanunun 4. maddesi, işverenin genel yükümlülüğünü düzenlemiştir³⁴. Mobbing, en önemli psikososyal risk faktörlerinden biri olmasına rağmen uygulamada risk değerlendirmelerine yeterince dâhil edilmediği gözlemlenmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2017 yılında yayımladığı "İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehberi", işverenlere bu konuda yol gösterici bir kaynak olarak sunulmaktadır.³⁵

Kamu sektörü çalışanı memurlar için mobbing, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu çerçevesinde ele alınmaktadır. Kanunun 21. maddesi memurların şikâyet hakkını, 125. maddesi disiplin cezalarını ve 135. maddesi itiraz ve dava haklarını düzenlemektedir.³⁶

Cumhurbaşkanlığının 19 Mart 2011 tarih ve 2011/2 sayılı "İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi" başlıklı genelgesi, Türkiye'de mobbinge karşı ilk resmi düzenleme olarak kabul edilmektedir. Genelge, özellikle kamu kurumlarına yönelik olarak, mobbing konusunda farkındalık yaratma ve önleyici tedbirler alma yükümlülüğü getirmiştir.³⁷

Bu genelgenin yanında Mart 2025 tarih ve 2025/3 sayılı "İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi" başlıklı güncel genelge, TİHEK'in rolünü vurgulamış

33 Türkiye İnsan Hakları Eşitlik Kurumu, *İş Yerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi Konulu 2025/3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi Hakkında Basın Açıklaması*, 7 Mart 2025, <https://www.tihek.gov.tr/is-yerlerinde-psikolojik-tacizin-mobbing-onlenmesi-konulu-2025-3-sayili-cumhurbaskanligi-genelgesi-hakkinda-basin-aciklamasi>

34 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, Madde 4., "<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.>," 6 33 (2012): 1.

35 T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehberi*, erişim 2017, <https://www.csgb.gov.tr/Media/1h2dmhnf/i%C5%9Fyerlerinde-psikolojik-taciz-mobbing-bilgilendirme-rehberi-2>

36 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5>, 65 (1965): 7.

37 Türkiye, *İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi* konulu Cumhurbaşkanlığı Genelgesi, sayı. 2011/2, *Resmî Gazete* 19 Mart 2011.

ve farkındalık artırma çalışmalarının önemini tekrar hatırlatmıştır.³⁸

Türkiye’de var olan ve yukarıda ana hatlarıyla ele alınan mevzuat, mobbing ile mücadelede belirli bir koruma çerçevesi sunmakla birlikte önemli eksiklikler barındırmaktadır. Önemli düzeyde olan bu eksikliğin giderilmesine yönelik aşağıda ifade edilen tedbirlerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Mobbing ile ilgili müstakil kanun eksikliği öncelikle ele alınması gereken bir konudur. Yapılacak müstakil kanun ile mobbingin tüm boyutları (tanım, unsurlar, önleme, yaptırım, destek) tanımlanmalı ve mevzuatın dağınık yapısı hem uygulayıcılar hem de mağdurlar için karmaşıklıktan kurtarılmalıdır.³⁹

Mevcut mevzuatta, mobbingin tanım ve kapsamı bakımından belirsizlikler vardır. TİHEK Kanunu’ndaki “işyerinde yıldırma” tanımı, Leymann’ın teorik çerçevesine göre dar kapsamlıdır. Tanımda sistematiklik, süreklilik, sıklık ve güç dengesizliği gibi unsurlar açıkça belirtilmemiştir.⁴⁰

Proaktif önleme mekanizmalarının yetersizliği, mobbing vakalarının görülme sıklığını etkilemektedir. Mevcut düzenlemeler, daha çok olay yaşandıktan sonra devreye giren reaktif bir özellik sergilemektedir. İşverenlere, zorunlu mobbing eğitimleri düzenleme, etkin şikâyet mekanizmaları kurma ve düzenli risk değerlendirmeleri yapma gibi somut proaktif yükümlülükler yeteri kadar getirilmemiştir.⁴¹

Mobbing oluşumunda riskli sektörlerin durumu göz önünde bulundurulmamış, sektörel farklılıklar dikkate alınmamıştır. Sağlık, eğitim, akademi, güvenlik gibi yüksek riskli sektörlerde özel düzenlemeler bulunmamaktadır. Örneğin, Şahin ve arkadaşlarının Türkiye’deki genç erkek doktorlar arasında %87,7 gibi çok yüksek bir mobbing oranı tespit etmesi, sağlık sektörüne yönelik özel önlemlerin gerekliliğini göstermek-

38 2025/3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi. (2025, Mart). İş Yerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi.

39 Mobbing.org.tr., Mobbing ile ilgili mevzuat. <https://mobbing.org.tr/mobbing-ile-ilgili-hukuki-mevzuat/>

40 Leymann, “The Content and Development Of Mobbing At Work”, 4.

41 Gillen, P. A., Sinclair, M., Kernohan, W. G., Begley, C. M., ve Luyben, A. G., “Interventions for Prevention of Bullying in the Workplace”, *Cochrane Database of Systematic Reviews*CD009 77 (2017): 8.

tedir.⁴²

Mobbing vakalarına yönelik yaptırımların caydırıcılığı yetersiz seviyede olduğu gibi sonuçlarının şiddeti ve etkisi de dikkate alınmamaktadır. TİHEK tarafından verilen 1.000-15.000 TL arası idari para cezaları, özellikle büyük ölçekli işletmeler için caydırıcı değildir. Ayrıca, mobbingin farklı şiddet derecesi ve etkisi için cezai yaptırımlar bulunmamaktadır.⁴³

Mobbing mağdurlarına yönelik psikolojik destek ve rehabilitasyon yoktur. Mağdurlar için zorunlu psikolojik danışmanlık, rehabilitasyon hizmetleri veya destek mekanizmaları yasal olarak düzenlenmemiştir.⁴⁴

Mobbing İzleme ve Değerlendirme Sistemi mevcut değildir. Ulusal düzeyde mobbing verilerini toplayan, analiz eden ve politika önerilerinde bulunan bağımsız bir izleme sistemi bulunmamaktadır.⁴⁵

4. Türkiye’de Mobbing Yaygınlığı

Türkiye’de mobbingin yaygınlığına ilişkin veriler, sorunun ciddiyetini ve aciliyetini ortaya koymaktadır. Mobbing ile Mücadele Derneği’nin 2023 yılı raporuna göre ALO 170 hattına 2011’den bu yana yaklaşık 100.000 mobbing çağrısı gelmiştir. Başvuruların sadece %5’i şikâyeteye dönüşmüştür; %95’i dönüşmemiştir. Bu oran, mağdurların çoğunun yasal süreci başlatmaktan çekindiğini veya umutsuz olduğunu göstermektedir. Başvuruların %81’i özel sektörden, %19’u kamu sektöründen yapılmıştır.⁴⁶ Yapılan ihbarlardan tespit edilen mobbing nedenlerinden çarpıcı olan ilk beşi Tablo 1’de sıralanmıştır.

42 Sahin, B., Cetin, M., Cimen, M., & Yildiran, N., “Assessment of Turkish Junior Male Physicians’ Exposure to Mobbing Behavior”, *Croatian Medical Journal* 53, sy. 4 (2012): 357-366, <https://doi.org/10.3325/cmj.2012.53.357>.

43 6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, Madde 25. (2016).

44 Vanessa Rissi, Janete K. Monteiro, ve William W. Ceconello, “Psychological Interventions Against Workplace Mobbing”, *Temas em Psicologia* 24, sy. 1 (2016): 339-352.

45 Mobbing ile Mücadele Derneği, *2023 Yılı Mobbing ile Mücadele Raporu* (Ankara: Mobbing ile Mücadele Derneği, 2024)

46 Mobbing ile Mücadele Derneği, *2023 Yılı Mobbing ile Mücadele Raporu*.

Tablo 1: İhbarlardan tespit edilen mobbing nedenleri

Mobbing Nedenleri	Oranı(%)
Saldırganın kişilik özelliği	38,18
Örgüt yapısı ve iklimi	25,33
Verimsiz çalışma ortamı	6,86
İş mevzuatına aykırılık	6,60
Ekonomik sebepler	5,45

Kaynak: Mobbing ile Mücadele Derneği 2023 yılı raporu.

Bu veriler, mobbingin sadece bireysel bir patoloji olmadığını, aynı zamanda önemli ölçüde (%25,33) örgütsel yapı ve kültürden kaynaklandığını göstermektedir.⁴⁷

Mobbing nedeniyle yapılan ihbarlarda, şikayetlerin en çarpıcı beş nedeni Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Mobbing şikayetlerinin nedenleri

Şikâyet Nedenleri	Oranı (%)
İstifaya zorlama	%20,66
Kötü muamele	%17,20
Hakaret	%12,82
Görev yeri değişikliği	%12,38
Sözlü taciz	%11,75

Kaynak: Mobbing ile Mücadele Derneği 2023 yılı raporu.

Mobbing ile Mücadele Derneği 2023 Mobbing Raporu’nun, yalnızca ALO 170 hattına yapılan ihbarlara dayalı olarak hazırlanması, genellemeler yapılmasına yönelik önemli sınırlılık yaratmaktadır. Bu nedenle akademik nitelikteki araştırmaların bulgularına dayalı olarak da Türkiye’de mobbingin nedenleri ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, Gök ve arkadaşları tarafından yapılan araştırmada, Türkiye’de iş yerinde psikolojik taciz mağduru oranı %13,5 olarak bulunmuştur.⁴⁸ Bunun yanında Aytaç ve arkadaşları tarafından başka bir araştırmada iş yeri şiddeti prevalansını %44,8 olarak saptamış

47 Mobbing ile Mücadele Derneği, 2023 Yılı Mobbing ile Mücadele Raporu.

48 Pınar Tınaz, Sibel Gök ve Işıl Karatuna, “Türkiye’de İşyerinde Psikolojik Taciz Oranının ve Türlerinin Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması”, *Öneri Dergisi* 9, sy. 34 1-1 (2010): 3.

ve en yaygın türün sözlü şiddet ile mobbing olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Aksakal ve arkadaşları tarafından yapılan araştırmada, fiziksel şiddet prevalansını %13,9, sözlü şiddet prevalansını %41,8 ve mobbing prevalansını %17,1 olarak tespit etmişlerdir. Ayrıca, haftada 40 saatten fazla çalışmanın mobbing riskini artırdığını göstermiştir.⁵⁰ İdiğ Çamuroğlu ve arkadaşları tarafından yapılan bir diğer çalışma ise ulusal kesitsel örneklemede mobbing prevalansını %23, mağduriyet oranını %17 olarak bulmuştur.⁵¹

Sektörel bazda yapılan değerlendirmede, mobbing vakalarının yoğunlukla rastlandığı yüksek riskli sektörler tespit edilmiştir. Sağlık sektörü bu tür vakaların sıklıkla görüldüğü ilk sektördür. ILO'nun verilerine göre sağlık çalışanları mobbing ve şiddet açısından diğer sektörlerle göre 16 kat daha yüksek risk altındadır.⁵² Şahin ve arkadaşlarının Türkiye'deki genç erkek doktorlar üzerinde yaptığı çalışma, mobbing maruziyetinin %87,7 gibi son derece yüksek bir seviyede olduğunu ortaya koymuştur.⁵³ Bu durum, sağlık sektöründe yüksek stres, hasta ve hasta yakınlarından gelen şiddet, hiyerarşik yapı ve uzun çalışma saatleri gibi faktörlerin etkisiyle açıklanabilir.

Akademik Sektörü ise bir diğer önemli mobbing riski barındıran sektördür. Khoo'nun yaptığı çalışma, akademik mobbingi “gizli bir sağlık tehlikesi” olarak tanımlamış ve akademik ortamlardaki hiyerarşik yapı, yoğun rekabet, kadro sınırlılığı ve yayın baskısının mobbing için verimli bir zemin oluşturduğunu göstermiştir.⁵⁴

49 Aytaç, S., Bozkurt, V., Bayram, N., Yıldırım, B. I., Özşahin, A., Akkoç, Y., ve Bilgel, N., “Workplace Violence: A Study Of Turkish Workers”, *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics* 17, sy. 4 (2011): 385-395.

50 Aksakal, F. N. B., Karasahin, E. F., Dikmen, A. U., Avci, E. ve Ozkan, S., “Workplace Physical Violence, Verbal Violence, and Mobbing Experienced by Nurses at a University Hospital”, *Workplace Health & Safety* 63, sy. 11(2015): 491-497.

51 İdiğ Çamuroğlu, M., Kızılırmak, A. ve Karahan, A., “Psikolojik Taciz: Türkiye Geneline Bir Araştırma”, *Journal of Financial Researches and Studies* 54, (2017).

52 ILO, *Framework Guidelines for Addressing Workplace Violence in the Health Sector*, (Geneva: International Labour Office, 2002).

53 Şahin vd., “Assessment Of Turkish Junior Male Physicians' Exposure To Mobbing Behavior”, 6.

54 S. B. Khoo, “Academic Mobbing: Hidden Health Hazard at Workplace”, *Malaysian Family Physician* 5, sy. 2 (2010): 61-67.

5. İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) Perspektifinden Mobbing ile Mücadele Yaklaşımları

Mobbing ile mücadelede mevzuat tek başına yeterli değildir. Asıl görev, bu yasal çerçeveyi hayata geçirecek ve hatta ötesine taşıyacak olan kurumlara ve özellikle insan kaynakları yönetimi (İKY) departmanlarına düşmektedir. Modern İK anlayışı, sadece idari işleri yürüten bir birim olmaktan çıkıp, kurumun stratejik bir ortağı ve kültürünün mimarı olmak zorundadır.

Salin'in çalışması, mobbingin önlenmesinin bir insan kaynakları yönetimi meselesi olduğunu vurgulamış ve İK politikalarının, uygulamalarının ve liderlik gelişiminin mobbingi önlemedeki kritik rolünü ortaya koymuştur.⁵⁵ Benzer şekilde, Vveinhardt ve Sroka'nın yaptığı çalışma, İK'da yenilikçi araçların mobbingi önlemede nasıl kullanılabileceğini ve bireysel ile örgütsel nedenlerin birlikte ele alınması gerektiğini göstermiştir.⁵⁶

İK'nın mobbing ile mücadeledeki rolü, önleyici ve müdahaleci yaklaşımlar olmak üzere iki temel boyutta şekillenmektedir. Bu iki boyut da mobbing olgusunun kuruma ve de kişiye yönelik yıkıcı etkisinin ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Aralarındaki tek fark mobbingin engellenmesine yönelik eylemin, mobbing sürecinin hangi aşamasında gerçekleştirildiğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Mobbingin Önlenmesine Yönelik Yaklaşımlar

Önleyici yaklaşımların, kişi ve kurum açısından yarattığı üstünlükler göze alındığında mobbinge mücadelede daha fazla yer verilmesinin önemi unutulmamalıdır. Çünkü bu aşama, kişinin ve kurumun en az etkilenmesi ve en az maliyete katlanılmak durumunda kalması suretiyle mobbinge mücadele edilebilmesine olanak yaratmaktadır. Bu kapsamda mobbinge mücadelede yönelik kurumlarca alınması gereken tedbirler tartışılacaktır.

Kurumların, “mobbinge karşı sıfır tolerans” ilkesini benimseyen, mobbingin ne ol-

55 Denise Salin, “The Prevention Of Workplace Bullying as a Question of Human Resource Management: Measures Adopted and Underlying Organizational Factors”, *Scandinavian Journal Of Management* 24, sy. 3 (2008): 221-231.

56 Jolita Vveinhardt ve Władysław Sroka, “Innovations in Human Resources Management: Instruments to Eliminate Mobbing”, *Amfiteatru Economic* 22 sy. 54 (2020): 611-629.

duğunu ve ne olmadığını somut örneklerle açıklayan, raporlama süreçlerini ve yaptırımları net bir şekilde belirten açık ve net politikalar geliştirmelidir. SHRM'nin önerilerine göre politikalar kabul edilebilir ve edilemez davranışları açıkça tanımlamalı, işyeriyle ilgili somut örnekler içermeli ve herkesin anlayabileceği bir dille yazılmalıdır.⁵⁷

Liderlik ve pozitif örgüt kültürü inşası, önleyici stratejilerin başarısı açısından önemlidir. Üst yönetimin mobbinge karşı net bir duruş sergilemesi ve bu konuda rol model olması kritik öneme sahiptir. İK, mobbingin önlenmesine yönelik; saygı, şeffaflık, adalet, psikolojik güvenlik ve açık iletişime dayalı pozitif bir örgüt kültürü oluşturmak için liderlerle birlikte çalışmalıdır.

Galanaki ve arkadaşlarının yaptığı çalışma, performans odaklılığın ve aşırı atılganlığın mobbingi tetikleyebileceğini, buna karşın kolektif ve destekleyici bir iklimin caydırıcı olacağını göstermiştir.⁵⁸ Quinn ve arkadaşlarının yaptığı güncel araştırma; saygı, çeşitlilik ve açık iletişimi değerli bulan pozitif kültürün mobbing davranışlarını önlediğini ortaya koymuştur.⁵⁹ Bu nedenle liderler yönetim sürecinde, örgüt kültürü geliştirme cabalarında mobbing oluşumunu dolaylı da olsa destekleyebilecek durumlardan olabildiğince uzak durmalıdır.

Kapsamlı eğitim ve farkındalık programları ile tüm çalışanlar ve yöneticilerde düzenli mobbing farkındalığı yaratılmalıdır. Bu eğitimler, mobbingin tanımı, türleri, yasal sonuçları, mağdur ve tanıkların ne yapması gerektiği, bystander (tanık) müdahalesi gibi konuları kapsamalıdır. Özellikle yöneticilere, mobbingi erken aşamada tanıma, önleme ve doğru müdahale etme becerileri kazandırılmalıdır.⁶⁰

İK, 6331 sayılı Kanun'un da bir gereği olarak, kurum içindeki psikososyal riskleri periyodik olarak analiz edilmeli ve önlenmelidir. Çalışan memnuniyet anketleri, ik-

57 Society for Human Resource Management (SHRM), *Preventing Workplace Bullying*, Alexandria, VA: SHRM, (2024), erişim 2024, 24 Haziran, <https://www.shrm.org/topics-tools/news/hr-quarterly/preventing-workplace-bullying->.

58 Elena Galanaki, Maria Bakoula ve Alessandra Lazazzara, "Nothing Personal, It's the Organization! Links between Organizational Culture and Workplace Bullying", *Journal of Business Ethics* (2024) <https://doi.org/10>

59 Quinn, C., vd., *Impact of organizational culture on bullying behavior*. SAGE Journals (2025).

60 R. Litzinger, "Employers Should Include Policies that Clearly Define What is Acceptable and Unacceptable Behavior", In SHRM, *Preventing Workplace Bullying* (2024).

lim analizleri, odak grup çalışmaları ve çıkış görüşmeleri ile mobbing riski taşıyan birimler, süreçler veya liderlik tarzları proaktif olarak tespit edilmeli ve iyileştirici önlemler alınmalıdır.⁶¹

İşe alım ve performans yönetimi süreçlerinin gözden geçirilmesi ve bu süreçlerde, adayların kişiler arası becerileri, empati kapasiteleri ve etik değerleri değerlendirilmelidir. Performans yönetimi sistemleri, sadece sonuç odaklı değil, aynı zamanda “nasıl” yapıldığını (davranışsal yeterlilikler, etik, iş birliği) da ölçmelidir. Çalışanları cezalandırmaya veya yıldırmaya odaklanan toksik performans yönetimi sistemleri terk edilmeli, bunun yerine gelişime, yapıcı geri bildirim ve takdire dayalı pozitif sistemler benimsenmelidir.⁶²

Mobbinge Müdahaleye Yönelik Yaklaşımlar

Çalışanların misilleme korkusu olmadan başvurabilecekleri, gizliliğin esas olduğu, tarafsız, güvenilir ve erişilebilir raporlama mekanizmaları (örneğin, etik hattı, ombudsman, bağımsız bir komite) kurulmasının önemi büyüktür. İK, bu kanalların etkin bir şekilde işletilmesinden, başvuruların ciddiyetle değerlendirilmesinden ve sürecin şeffaf bir şekilde yürütülmesinden sorumludur.⁶³

Gelen her şikâyet ciddiyetle, tarafsızlıkla ve ivedilikle soruşturulmalıdır. Soruşturma süreci, bu konuda eğitilmiş ve deneyimli kişiler (tercihen dışarıdan bağımsız uzmanlar) tarafından yürütülmeli, tüm taraflar dinlenmeli, kanıtlar titizlikle toplanmalı ve süreç belgelenmelidir. Johnson ve arkadaşlarının yaptığı çalışma, yöneticilerin ve örgütsel politikaların mobbing ile nasıl başa çıktığını incelemiş ve tarafsız soruşturmanın önemini vurgulamıştır.⁶⁴

Mobbing mağdurlarına yönelik psikolojik danışmanlık, hukuki bilgilendirme, kariyer koçluğu ve rehabilitasyon hizmetleri sunulmalıdır. Mağdurun kendini güvende hissetmesi, iyileşme sürecine odaklanabilmesi ve gerekirse iş yeri değişikliği gibi

61 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehberi*.

62 SHRM, *Preventing Workplace Bullying*.

63 SHRM, *Preventing Workplace Bullying*.

64 Sharon L. Johnson, “Managerial and Organizational Discourses of Workplace Bullying”, *Nursing Inquiry* 22 sy. 3 (2015): 239-25.

koruyucu önlemler alınması sağlanmalıdır. Tanıklar da (bystanders) psikolojik destek almalı ve misilleme korkusu olmadan ifade vermeleri teşvik edilmelidir.⁶⁵

Soruşturma sonucunda mobbing yaptığı tespit edilen kişiler hakkında, pozisyonuna, kıdemine veya performansına bakılmaksızın, disiplin yönetmeliği çerçevesinde tutarlı ve adil yaptırımlar uygulanmalıdır. Yaptırımlar, uyarıdan işten çıkarmaya kadar değişebilir ve mobbingin ciddiyetine göre belirlenmelidir. Bu, kurumun mobbinge karşı sıfır tolerans politikasının sadece kâğıt üzerinde kalmadığını gösteren en önemli adımdır.⁶⁶

Her mobbing vakası, örgüt için bir öğrenme fırsatıdır. İK, vakaları analiz ederek kök nedenleri tespit etmeli, sistemik sorunları (örneğin, belirli bir departmanda veya yöneticinin altında tekrarlayan vakalar) ortaya çıkarmalı ve politikaları, süreçleri ve eğitimleri sürekli iyileştirmelidir.⁶⁷

Sonuç ve Öneriler

Bulguların Özeti

İş yerinde psikolojik taciz (mobbing), 21. yüzyılın en karmaşık ve maliyetli örgütsel sorunlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, mobbingin işletmelere olan çok boyutlu zararlarını (finansal, verimlilik, devir hızı, örgütsel bağlılık, sağlık) ampirik kanıtlarla ortaya koymuş ve Türkiye’deki yasal ve kurumsal çerçevenin yeterliliğini eleştirel bir perspektifle değerlendirmiştir. Bulgular, Türkiye’deki mevzuatın reaktif bir yapıda kaldığını, proaktif önleme mekanizmalarında ve sektörel farklılıkları gözetken yaklaşımlarda önemli eksiklikler bulunduğunu göstermektedir.

İnsan kaynakları yönetimi, mobbing ile mücadelede sadece bir politika uygulayıcısı değil, aynı zamanda pozitif bir örgüt kültürü yaratıcısı, stratejik bir ortak ve değişim lideri olarak kritik bir rol oynamaktadır. İK departmanları, mobbingi önlemeyi ve yönetmeyi, şikâyet yönetim sürecinden çıkarıp, kurumun stratejik hedefleriyle bütünleşmiş, önlemeye dayalı bir kültür inşa etme faaliyetine dönüştürmelidir. Mobbing ile

65 Rissi, Monteiro ve Cecconello, “Psychological Interventions Against Workplace Mobbing”, 339-359.

66 SHRM, *Preventing Workplace Bullying*.

67 Gillen vd., “Interventions for Prevention of Bullying in the Workplace”.

başarılı bir mücadele, ancak yasal çerçevenin güçlendirilmesi, etik liderliğin benimsenmesi, şeffaf iletişimin kurulması, güçlü İK uygulamalarının hayata geçirilmesi ve insan onurunu merkeze alan bir örgüt kültürünün inşa edilmesiyle mümkündür.

Türkiye’de Mobbing ile Mücadele Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler

Yukarıda yapılan değerlendirmeler ışığında, Türkiye’de mobbing ile daha etkin bir mücadele için hem yasal hem de örgütsel düzeyde atılması gereken adımlar aşağıda açıklanmıştır. Bu kapsamda öncelikle yasal çerçevede ihtiyaçlar göz önüne alınarak yapılacak düzenlemeler ve alınacak önlemler sıralanacaktır.

Müstakil bir mobbing kanunu çıkarılması öncelikle ele alınması gereken bir konudur. Mevzuattaki dağınıklığı gidermek ve konuya hak ettiği önemi vermek amacıyla mobbingi tüm boyutlarıyla (tanım, unsurlar, önleme, yaptırım, destek, izleme) ele alan müstakil bir “İşyerinde Psikolojik Tacizin Önlenmesi Kanunu” çıkarılmalıdır. Bu kanun, bu konuda iyi sicile sahip ülkelerin deneyimlerinden faydalanarak hazırlanmalıdır.⁶⁸

Mobbingin tanım ve kapsamı genişletilmeli, yapılacak yasal düzenlemelerde bu kapsamda geniş bir perspektifte tanımlanmalıdır. Mobbing tanımı, Leymann’ın teorik çerçevesine uygun olacak şekilde netleştirilmelidir. Yüksek riskli sektörler (sağlık, eğitim, akademi, güvenlik) için özel önlemler ve düzenlemeler getirilmelidir.⁶⁹

Mobbinge yönelik yapılacak tüm düzenlemede caydırıcılığın artırılmasına özel bir önem verilmelidir. TİHEK tarafından verilen idari para cezaları, işletme büyüklüğü ve cirosu dikkate alınarak artırılmalı ve üst sınır yükseltilmelidir. Mobbingin şiddeti yüksek olan şekli (örneğin, cinsel tacizle birleşen, fiziksel şiddete dönüşen veya mağdurun intiharına yol açan) için cezai yaptırımlar bu kapsamda değerlendirilmelidir.⁷⁰

İşverenlerin önleyici tedbirler almasına yönelik yükümlülükleri tanımlanmalı, yasal düzenlemelerin kapsamına dâhil edilmelidir. İşverenlere, sadece risk değerlendirmesi yapmak değil, aynı zamanda yılda en az bir kez düzenli mobbing eğitimi düzenlemek, etkin ve bağımsız şikâyet mekanizmaları kurmak, mobbing karşıtı politikalar

68 Leymann, “The Content and Development of Mobbing at Work”.

69 Sahin vd., “Assessment of Turkish Junior Male Physicians’ Exposure to Mobbing Behavior”.

70 6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, Madde 25.

oluşturmak ve bu politikaları tüm çalışanlara duyurmak gibi önlemeye yönelik somut önlemleri alma zorunluluğu getirilmelidir.⁷¹

Yapılacak düzenlemelerde, sektörel ve bölgesel farklılıklar dikkate alınmalıdır. Sağlık, eğitim, akademi gibi yüksek riskli sektörlerde özel düzenlemeler yapılmalı, bu sektörlerde çalışan temsilcilerin de katılımıyla sektörel eylem planları geliştirilmelidir.⁷²

Mobbing mağdurları için devlet destekli veya zorunlu işveren katkılı psikolojik danışmanlık, hukuki danışmanlık ve rehabilitasyon hizmetleri sistemi kurulmalıdır. Mağdurların bu hizmetlere ücretsiz veya düşük maliyetle erişimi sağlanmalıdır.⁷³

Türkiye kapsamında, ulusal düzeyde mobbing verilerini toplayan, analiz eden, yıllık raporlar yayınlayan ve politika önerilerinde bulunan bağımsız bir “Mobbing İzleme ve Değerlendirme Birimi” kurulmalıdır.⁷⁴

Mobbingle Mücadelede Kurumların İKY Birimlerince Alınabilecek Tedbirler

Yasa yapıcı ve kamu yönetiminden sorumlu organların yanında, örgütler ve insan kaynakları profesyonellerinin de mobbingle mücadele konusunda atması gereken adımlar bulunmaktadır. Bu adımların başında, mobbingle mücadele süreçlerini bir uyum (compliance) meselesi olarak değil, bir kültür dönüşümü projesi olarak ele alınması yer almaktadır. Liderlik gelişimi programlarının merkezine etik, saygı, empati, psikolojik güvenlik ve kapsayıcılık gibi değerler yerleştirilmelidir.⁷⁵

Örgüt bünyesinde, bağımsız iç denetim mekanizmaları kurulmalıdır. Şikâyet süreçlerinin tarafsızlığını ve güvenilirliğini artırmak amacıyla kurum içinde veya dışında faaliyet gösteren bağımsız ombudsmanlık birimleri, etik kurullar veya üçüncü taraf soruşturma firmaları ile çalışılabileceği gibi tarafsızlığın sağlanabildiği ölçüde bu yapıların fonksiyonlarını üstlenebilecek oluşumların örgüt bünyesinde tesisi de müm-

71 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, Madde 4.

72 Khoo, “Academic Mobbing: Hidden Health Hazard at Workplace”.

73 Rissi vd., “Psychological Interventions Against Workplace Mobbing”.

74 Mobbing ile Mücadele Derneği, 2023 Yılı Mobbing ile Mücadele Raporu.

75 Galanaki vd., *Nothing Personal, It's the Organization*.

kün olacaktır.⁷⁶

Mobbing mücadelede veriye dayalı yönetim ve erken uyarı sisteminin de tesisi gereklidir. İK; işten ayrılma oranları, devamsızlık verileri, performans değerlendirmeleri, çalışan anketleri, çıkış görüşmeleri gibi verileri düzenli olarak analiz ederek mobbingin erken uyarı sinyallerini tespit etmeli ve veriye dayalı müdahale planları geliştirmelidir. Yapay zekâ ve makine öğrenmesi teknolojileri, bu analizlerde kullanılabilir. ⁷⁷

Çalışanların değerlendirilmesinde, pozitif ve gelişim odaklı performans yönetimi benimsenmelidir. Çalışanları cezalandırmaya, kıyaslamaya veya yıldırmaya odaklanan toksik performans yönetimi sistemleri terk edilmeli, bunun yerine gelişime, yapıcı geri bildirim, güçlü yönleri vurgulamaya ve takdire dayalı pozitif sistemler benimsenmelidir. ⁷⁸

Örgütlerde, çeşitlilik, eşitlik ve kapsayıcılık (DEI) programları geliştirilmelidir. Mobbingin çoğu zaman ayrımcılık temelleri üzerinden gerçekleştiği göz önüne alındığında, güçlü DEI programları ile farklılıklara saygı ve kapsayıcılık kültürü yaratılmalıdır. ⁷⁹

Lider ve yönetici hesap verebilirliğini sağlayacak kültür ve uygulamalar örgüt içinde hayata geçirilmelidir. Yöneticilerin performans değerlendirmelerinde, sadece iş sonuçları değil, aynı zamanda ekip iklimi, çalışan memnuniyeti, devir hızı ve etik liderlik gibi kriterler de yer almalıdır. Yöneticilerin, mobbinge göz yummasına veya bizzat mobbing yapmasına fırsat tanınmamalıdır. ⁸⁰

Gelecekte Yapılacak Araştırmalar İçin Öneriler

Gelecekteki araştırmalar, farklı sektörlerdeki mobbing dinamiklerini, uygulanan İK politikalarının etkinliğini ve müdahale programlarının sonuçlarını karşılaştırmalı ve

76 Johnson, S. L., “Managerial and Organizational Discourses of Workplace Bullying”.

77 SHRM, “Preventing Workplace Bullying”.

78 SHRM, “Preventing Workplace Bullying”.

79 Galanaki vd., “Nothing Personal, It’s the Organization”.

80 Skogstad vd., “The Destructiveness of Laissez-Faire Leadership Behavior”.

boylamsal yaklaşımlarla analiz ederek bu alandaki bilgi birikimine önemli katkılar sunabilir. Türkiye'nin, mobbing ile mücadelede uluslararası en iyi uygulamaları benimsemesi ve kendi özgün çözümlerini geliştirmesi hem bireysel refah hem de örgütsel sürdürülebilirlik açısından hayati önem taşımaktadır.

Yazarların Katkı Oranı

SIRA	AD SOYAD	ORCID	MAKALEYE KATKISI
1	İsmail Özdemir	0009-0007-0438-9518	1, 2, 3, 4, 5
2	Mehmet Erkan	0009-0007-9578-9292	1, 2, 3, 4, 5
*Katkı bölümüne ilgili açıklamanın karşılığına gelen rakam(lar)ı yazınız.			
1- Çalışmanın tasarlanması 2- Verilerin toplanması 3- Verilerin analizi ve yorumu 4- Yazının yazılması 5- Kritik revizyon			

Kaynakça

Aksakal, F. N. B., E. F. Karaşahin, A. U. Dikmen, E. Avcı ve S. Ozkan. “Workplace Physical Violence, Verbal Violence, And Mobbing Experienced By Nurses At A University Hospital”. *Workplace Health & Safety* 63, sy. 11 (2015): 491-497.

Aytaç, S., V. Bozkurt, N. Bayram, B. I. Yıldırım, A. Özşahin, Y. Akkoç ve N. Bilgel. “Workplace Violence: A Study Of Turkish Workers”. *International Journal Of Occupational Safety And Ergonomics* 17, sy. 4 (2011): 385-395.

Branch, S., S. Ramsay, ve M. Barker. “Workplace Bullying, Mobbing and General Harassment: A Review”. *International Journal of Management Reviews* 15, sy. 3 (2013): 280-299.

Çınar, O. “The Relationships Between Mobbing, Organizational Citizenship Behavior and Turnover İntention: A Survey Study İn Erzurum/Turkey”. *Journal of Global Strategic Management* 9, sy. 1 (2015): 87-98.

Devonish, D. “Workplace Bullying, Employee Performance And Behaviors: The Mediating Role Of Psychological Well-Being”. *Employee Relations* 35 sy. 6 (2013):

630-647.

Einarsen, S., H. Hoel, D. Zapf, ve C. L. Cooper. “Bullying And Harassment In The Workplace: Theory, Research And Practice”, üçüncü basım. (BocaRaton, FL: CRC Press, 2020).

European Parliament Resolution on Measures to Prevent and Combat Mobbing and Sexual Harassment at Workplace, in Public Spaces, and in Political Life in the EU. *Official Journal of the European Union* C 433, (2018): 31-44.

Fattori, Aessandra, vd. “Estimating the Impact of Workplace Bullying: Humanistic and Economic Burden Among Workers with Chronic Medical Conditions”. *Biomed Research International* 2025: ID 70890, <https://doi.org/10.1155/2015/708908>.

Galanaki, E., M. Bakoula ve A. Lazazzara. “Nothing Personal, it’s the organization! Links Between Organizational Culture And Workplace Bullying”. *Journal of Business Ethics* (2024).<https://doi.org/10>

Gillen, P. A. vd. “Interventions For Prevention of Bullying in the Workplace”, *Cochrane Database of Systematic Reviews* (2017):8.

Harvard School of Public Health. “It’s Not Just Personal: The Economic Value Of Preventing Bullying In The Workplace”. <https://hsph.harvard.edu/exec-ed/news/its-not-just-personal-the-economic-value-of-preventing-bullying-in-the-workplace/>

Hoel, H., ve C. L. Cooper. Origins of Bullying: Theoretical Frameworks For Explaining Workplace Bullying, in Building a Culture of Respect: Managing Bullying At Work, ed. N. Tehrani. London: Taylor & Francis, 2001.

International Labour Organization (ILO), *Framework Guidelines For Addressing Workplace Violence in the Health Sector*. International Labour Office 2002.

İdiğ Çamuroğlu, M., A. Kızılırmak, ve A. Karahan, “Psikolojik Taciz: Türkiye Geneline Bir Araştırma”. *Journal of Financial Researches and Studies* (2017).

Javed, I., J. Iqbal, M. F. Wan Mohd Isa, A. Akram ve S. Akhtar, “Impact of Workplace Bullying on Work Engagement Among Nurses: Mediating Role of Employee Silence and Knowledge Sharing”. *Frontiers In Psychology*, 14 (2023): ID 1255964.

- Johnson, S. L. “Managerial and Organizational Discourses of Workplace Bullying”. *Nursing Inquiry* 22, sy. 3 (2015): 239-251.
- Khoo, S. B., “Academic Mobbing: Hidden Health Hazard At Workplace”. *Malaysian Family Physician* 5, sy. 2, (2010): 61-67.
- King, D. M. *Strategies to Identify and Reduce Workplace Bullying to Improve Organizational Productivity*, Doctoral Dissertation. Walden University (ScholarWorks. <https://scholarworks.waldenu>, 2019).
- Leymann, H. “The Content and Development of Mobbing at Work”. *European Journal Of Work And Organizational Psychology* 5, sy. 2 (1996): 165-184. <https://doi.org/10.1080/13594329608414853>.
- Leymann, H. “Mobbing And Psychological Terror At Workplaces”. *Violence And Victims* 5, sy. 2, (1990): 119-122
- Litzinger, R. “Employers Should Include Policies that Clearly Define What is Acceptable and Unacceptable Behavior.” In SHRM. *Preventing Workplace Bullying*, (2024).
- Malola, P., L. N. A. C. Jayawardena ve A. S. Kumara. “The Impact of Workplace Bullying on Turnover Intention: Mediating Role of Psychological Distress”. *Bmc Public Health*, 24 (2024): 9.
- Mobbing ile Mücadele Derneği. *2023 Yılı Mobbing ile Mücadele Raporu*. <https://mobbing.org.tr/wp-content/uploads/2023-Mobbing-Raporu-02022024,-> 1- (2024): 2.
- Quinn, C., vd., “Impact Of Organizational Culture On Bullying Behavior”. SAGE Journals (2025).
- Rasool, S. F., M. Wang, M. Tang, A. Saeed ve J. Iqbal. “How Toxic Workplace Environment Effects the Employee Engagement: The Mediating Role of Organizational Support and Employee Wellbeing”. *International Journal Of Environmental Research And Public Health* 18, sy. 5 (2021): 4.
- Rissi, V., J. K. Monteiro ve W. W. Cecconello. “Psychological Interventions Against Workplace Mobbing”. *Temas Em Psicologia* 24, sy. 1 (2016): 335-39

Sahin, B., M. Cetin, M. Cimen ve N. Yildiran. “Assessment Of Turkish Junior Male Physicians’ Exposure To Mobbing Behavior”. *Croatian Medical Journal* 53, sy. 4 (2012): 357-366 , <https://doi.org/10.3325/cmj.2012.53.357>.

Salin, D., “The Prevention of Workplace Bullying As A Question of Human Resource Management: Measures Adopted and Underlying Organizational Factors”. *Scandinavian Journal Of Management* 24, sy. 3 (2008): 221-23.

SHRM, “Preventing workplace bullying,” erişim 2024, 24 Haziran, <https://www.shrm.org/topics-tools/news/hr-quarterly/preventing-workplace-bullying->.

Skogstad, A., S. V. Einarsen, T. Torsheim, H. Hetland. “The Destructiveness of Laissez-Faire Leadership Behavior”. *Journal of Occupational Health Psychology* (2007). DOI: 10.1037/1076-8998.12.1.80

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. *İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehber*. Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2017. <https://www.csgb.gov.tr/Media/1h2dmhnf/i%C5%9Fyerlerinde-psikolojik-taciz-mobbing-bilgilendirme-rehberi-2017>: 4.

Tınaz, P., S. Gök ve I. Karatuna. “Türkiye’de İşyerinde Psikolojik Taciz Oranının ve Türlerinin Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması”. *Öneri Dergisi* 9, sy. 34 (2010): 3.

TİHEK. (2025, 7 Mart). İş Yerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi Konulu 2025/3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi Hakkında Basın Açıklaması, <https://www.tihkek.gov.tr/is-yerlerinde-psikolojik-tacizin-mobbing-onlenmesi-konulu-2025-3-sayili-cumhurbaskanligi-genelgesi-hakkinda-basin-aciklamasi>

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). *Workplace Violence and Harassment*. <https://www.ilo.org/global/topics/violence-harassment/lang-en/index.htm>

Osman U, “Türk Borçlar Kanunu Madde 417 Bağlamında İşçinin Kişiliğinin Korunması,” *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 54 (Nisan 2023): 315-338. <https://doi.org/10.54049/taad.1274446>.

Vault Platform. “The Cost of Bullying, Harassment, and Misconduct in the Workplace,” (2021). <https://lrn.com/resources/research-reports/the-cost-of-bullying-harassment-and-misconduct-in-the-workplace/>.

Veinhardt, J. ve W. Sroka. “Innovations in Human Resources Management: Instruments to Eliminate Mobbing”. *Amfiteatru Economic* 22, sy. 54 (2020): 611-62.

Wolor, C. W., S. Solikhah, N. F. Fidhyallah ve D. P. Lestari. “Impact of Bullying on Work Motivation and Job Satisfaction: The Moderating Role of Organizational Commitment”. *Bmc Psychology* 11 , sy. 1 (2023): 1. <https://doi.org/10.1186/s40359-023-01298-w>.

WorkShield. “The Impact of Workplace Bullying on Organizations”. erişim 2024, 16 Ekim, <https://workshield.com/the-impact-of-workplace-bullying-on-organizations/>.

Xia, G., vd. “The Mediating Role Of Organizational Commitment Between Workplace Bullying and Turnover Intention Among Clinical Nurses in China: A Cross-Sectional Study”. *Bmc Nursing* 22, sy. 40 (2023): 5, <https://doi.org/10.1186/s12912-023-01547-8>.

Yıldız, S. ve İ. Kılış. “Psikolojik Taciz Olgusuna 4857 Sayılı İş Kanunu Açısından Yaklaşım”. *Kamu-İş* 9, sy. 2 (2007): 1-27, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/307996>

Zapf, D. ve S. Einarsen. Individual Antecedents of Bullying: Victims and Perpetrators. In S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, & C. L. Cooper (Eds.), *Bullying and Harassment in the Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice* (2nd ed., pp. 177-200). CRC Press (2011).

Zulkarnain, M, The Consequences of Workplace Bullying Toward Organizational Citizenship Behavior. In *Proceedings of the 2016 International Conference on Social Politics* (pp. 156-162). Atlantis Press, (2016).

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.>, (1965): 7.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, “<http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.>,” (2012): 1.

6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, “<http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.>,” (2016): 1.

2025/3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi. (2025, Mart). İş yerlerinde psikolojik tacizin (mobbing) önlenmesi.

2011/2 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi. (2011, 19 Mart). İşyerlerinde psikolojik tacizin (mobbing) önlenmesi.

PAZARLAMA

The Evolving Landscape of Email Marketing

E-posta Pazarlamasının Değişen Görünümü

Firdawss Iguedem

Student at Business Management Program at Institute of Graduate Studies at Istanbul Gedik University, iguedemf@gmail.com ORCID: 0009-0006-1941-3771

Muhammet Ali Aytaç

Asst. Prof., Istanbul Gedik University, Department of International Trade and Logistics, ali.aytac@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4835-4441

Gönderim Tarihi: 25.10.2025

Kabul Tarihi: 15.12.2025

Yayımlanma Tarihi: 29.12.2025

Nasıl Atıf Yapılır:

Iguadem, Firdawss ve Muhammet Ali Aytaç. “The Evolving Landscape of Email Marketing”. *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (Aralık 2025): 191-213.

The Evolving Landscape of Email Marketing¹

Firdawss Iguedem^{2*}
Muhammet Ali Aytaç³

Abstract

Email marketing remains an incredibly relevant and useful type of digital marketing channel that is directly measurable, targeted, and cost-effective when engaging with customers in a direct manner and at any scale. This paper showcases a comprehensive bibliometric analysis of academic research output published in WOS that focuses on email marketing to identify trends, influential players, and emerging themes. The authors extracted data from the WOS database and analyzed it with Biblioshiny. The study indicates that interest in email and email marketing research has grown steadily, with considerable inquiry coming from the USA, UK, and Australia. The authors identified four common themes across the studies: personalization, automation, mobile optimization, and audience segmentation. The study also identified a trend towards the convergence of email with other forms of digital marketing, most notably social media and customer relationship management (CRM). In terms of overall implications, the authors suggest that while the email marketing literature predominantly draws on inquiry into campaign performance and user engagement, there are emerging areas for inquiry, such as AI, privacy regulation, and synergy with other platforms. This research extends the digital marketing literature by tracing an evolution of email marketing research and providing actionable pathways to better understand, navigate, and develop best practices within this established field.

Keywords: E-mail marketing, Digital marketing, Bibliometric analysis

1 This study is derived from the thesis titled “The Evolving Landscape of Email Marketing: Strategies for Success in the Digital Age,” which is being written by Firdawss Iguedem under the supervision of Muhammet Ali Aytaç at the Institute of Graduate Studies at İstanbul Gedik University.

2 Student at Business Management program at Institute of Graduate Studies at Istanbul Gedik University, iguedemf@gmail.com ORCID: 0009-0006-1941-3771. *Sorumlu Yazar

3 Asst. Prof., Istanbul Gedik University, Department of International Trade and Logistics, ali.aytac@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4835-4441.

E-posta Pazarlamasının Değişen Görünümü

Öz

E-posta pazarlaması, müşterilerle doğrudan ve her ölçekte etkileşime geçerken doğrudan ölçülebilir, hedeflenebilir ve maliyet etkin olması bakımından son derece güncel ve faydalı bir dijital pazarlama türü olmaya devam etmektedir. Bu makale, eğilimleri, etkili aktörleri ve ortaya çıkan temaları belirleme girişimiyle, WOS'ta yayımlanan ve e-posta pazarlamasına odaklanan akademik araştırma çıktılarının kapsamlı bir bibliyometrik analizini sunmaktadır. Yazarlar, WOS veri tabanından verileri çıkarmış ve Biblioshiny ile analiz etmiştir. Çalışma, e-posta ve e-posta pazarlaması araştırmalarına olan ilginin istikrarlı bir biçimde arttığını ve özellikle ABD, Birleşik Krallık ve Avustralya'dan kayda değer düzeyde araştırma çıktısı geldiğini ortaya koymaktadır. Yazarlar, çalışmalar genelinde dört ortak tema belirlemiştir: kişiselleştirme, otomasyon, mobil uyum ve hedef kitle segmentasyonu. Çalışma ayrıca, e-postanın özellikle sosyal medya ve müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) gibi diğer dijital pazarlama türleriyle yakınsamasına yönelik bir eğilim tespit etmiştir. Genel çıkarımlar açısından, yazar, e-posta pazarlaması literatürünün ağırlıklı olarak kampanya performansı ve kullanıcı etkileşimi incelemelerine dayansa da e-posta pazarlaması içerisinde yapay zekâ, gizlilik düzenlemeleri ve diğer platformlarla sinerji gibi ortaya çıkan yeni araştırma alanları bulunduğunu öne sürmektedir. Bu araştırma, e-posta pazarlaması çalışmalarının evrimini izleyerek ve bu yerleşik alan içinde daha iyi uygulamaları anlamak, yönlendirmek ve geliştirmek için uygulanabilir yollar sunarak dijital pazarlama literatürünü genişletmektedir.

Anahtar Kelimeler: E-posta pazarlaması, Dijital pazarlama, Bibliyometrik analiz

Introduction

Email marketing has come a long way since the internet began. Email was invented in 1971, but it wasn't until the late 1990s that businesses began to realize its potential for marketing purposes⁴. Early academic research focused heavily on technical aspects of email, such as deliverability and infrastructure. When email marketing matured, academics began studying consumer habits, response rates, and the effective-

4 Dave Chaffey and Fiona Ellis-Chadwick, *Digital Marketing* (Harlow, UK: Pearson, 2019).

ness of email marketing campaigns.⁵ In practice, businesses first used email as a mass communication tool to deliver the same messages to the largest number of people. Then, they slowly changed the course and worked towards great specificity in their tactics using segmentation, personalization, and automation. Research studies began to explore the way consumers process email marketing communications, and this era began to feel the shift to consumer-based studies.⁶ With that beginning, ideas of customer-based relationship management, email design, and mobile optimization were on the rise, and they tried to find a new way to attract customers, although previously e-mail marketing shot itself in the foot because of spam.⁷

Especially after checking the evolution of omnichannel marketing and customer experience implications, it is easy to observe that a mounting scholarly focus on cross-platform consumer behavior.⁸ New technologies, and in particular artificial intelligence (AI) and machine learning, have evolved the industry again. Increasingly academic research has explored predictive analytics, real-time personalization, and customer journey mapping and their relevance to email marketing.⁹ Email marketing is now perceived not only as a communication tool but also as a fluid, data-informed discipline supporting digital engagement strategies. Research has assured that despite the growing number of social media platforms, email marketing is still a unique activity that allows for direct, personal, and measurable engagement with consumers.¹⁰ The evolution of email marketing reflects wider trends in digital marketing, revealing a continuous need to adapt and innovate. In this study, a bibliometric analysis is conducted to reveal the overall landscape of email marketing and to gain a better

5 Mengjie Liao, Lin Qi, and Jian Zhang, “The Dynamic Evolution Mechanism of Heterogeneous OWOM—An Improved Viral Marketing Model,” *Information* 11, no. 3 (2020): 140.

6 Arnaud De Bruyn and Gary L. Lilien, “A Multi-Stage Model of Word-of-Mouth Influence through Viral Marketing,” *International Journal of Research in Marketing* 25, no. 3 (2008): 151–163.

7 Oleg V. Pavlov, Nigel Melville, and Robert K. Pllice, “Toward a Sustainable Email Marketing Infrastructure,” *Journal of Business Research* 61, no. 11 (2008): 1191–1199.

8 Peter C. Verhoef, Pallassana K. Kannan, and J. Jeffrey Inman, “From Multi-Channel Retailing to Omni-Channel Retailing: Introduction to the Special Issue on Multi-Channel Retailing,” *Journal of Retailing* 91, no. 2 (2015): 174–181.

9 Sepideh Bashang and K. Puttanna, “The Role of Artificial Intelligence in Digital Marketing: A Review,” *International Research Journal of Economics and Management Studies (IRJEMS)* 2, no. 3 (2023): 125–133.

10 Dimple Patil, “Email Marketing with Artificial Intelligence: Enhancing Personalization, Engagement, and Customer Retention,” 2024.

understanding of the relevant trends.

In the last ten years, bibliometric studies have emerged as a highly sought-after approach to analyzing vast collections of scholarly work in digital marketing. These analyses utilize quantitative measures to assess publication patterns, author productivity, citation patterns, and thematic change, providing broad insights into how disciplines evolve over time.¹¹ Nonetheless, though general digital marketing reviews are typical, focused bibliometric reviews on email marketing are rare. The majority of current reviews aggregate email marketing within general categories, frequently being overtaken by more contemporary technologies like social networks, influencer marketing, or mobile applications. Tiago and Veríssimo¹², for example, gave a general breakdown of digital marketing aids but gave little emphasis to the distinctive features and changing function of email. Literature reviews that have addressed email marketing have usually done so through its use in CRM¹³ or to compare it with other digital technologies under the digital marketing, and not as a standalone examination of the development of academic and professional knowledge concerning email marketing over time. A dearth of focused bibliometric analyses on email marketing indicates an evident gap in research, thereby rendering it an underexplored yet worthy area in need of separate investigation.

Key Insights about Email Marketing

Email marketing is widely recognized as one of the most effective and enduring tools within the broader domain of digital marketing. As part of the wider ecosystem of web, mobile, and social media channels.¹⁴ Email marketing consistently delivers one of the highest returns on investment (ROI) among digital marketing channels, ave-

11 Juran Kim, Seungmook Kang, and Ki Hoon Lee, “Evolution of Digital Marketing Communication: Bibliometric Analysis and Network Visualization from Key Articles,” *Journal of Business Research* 130 (2021): 552–563.

12 Maria Teresa Pinheiro Melo Borges Tiago and José Manuel Cristóvão Veríssimo, “Digital Marketing and Social Media: Why Bother?,” *Business Horizons* 57, no. 6 (2014): 703–708.

13 Edward C. Malthouse et al., “Managing Customer Relationships in the Social Media Era: Introducing the Social CRM House,” *Journal of Interactive Marketing* 27, no. 4 (2013): 270–280.

14 Dave Chaffey and Fiona Ellis-Chadwick, *Digital Marketing* (Harlow, UK: Pearson, 2019).

raging up to \$36 for every dollar spent.¹⁵ This makes it a cost-effective strategy for businesses of all sizes, shows its high ROI potential, and lets us position it as a core component of any digital marketing mix. This positions email as a core tactical and strategic component of digital marketing programs, particularly in ecommerce settings where conversion and customer lifetime value are central performance metrics.¹⁶

Additionally, early work primarily focuses on how email continues to be used as an alternative marketing channel. The researchers agreed that commercial communication must be designed with user experience, technical capacity, and antispam regulation in mind. They also emphasize that if email communication cannot align with those three, customer trust decreases, complaints increase, and pressure mounts on network infrastructure, suggesting that sustainable email marketing requires both technological safeguards and responsible managerial practices.¹⁷ Furthermore, in another study, researchers claim that email also plays a crucial role in the digital marketing mix, while retailing central paradigm shifts towards multichannel to omnichannel. Because it plays a central hub role between web visits, mobile app usage, and in-store interaction.¹⁸ Lastly, companies should include social media in their strategic digital communication mix, and email must be a bridge between those social channels and relationship-oriented communications.¹⁹

The integration of email into customer relationship management (CRM) further reinforces its strategic role. In digital marketing, the “social CRM house” refers to how firms combine social media data, CRM systems, and analytical capabilities to manage customer relationships.²⁰ In this framework, email is a key outbound channel for activating insights generated from social and behavioral data, enabling firms to deliver tailored offers, recommendations, and content at different stages of the customer journey.

15 Litmus, “The ROI of Email Marketing,” infographic, accessed September 20, 2025, <https://www.litmus.com/blog/infographic-the-roi-of-email-marketing>.

16 Yudiyanto Joko Purnomo, “Digital Marketing Strategy to Increase Sales Conversion on E-Commerce Platforms,” *Journal of Contemporary Administration and Management (ADMAN)* 1, no. 2 (2023): 54–62.

17 Pavlov, Melville, and Plice, “Sustainable Email Marketing Infrastructure,” 1193.

18 Verhoef, Kannan, and Inman, “From Multi-Channel to Omni-Channel Retailing,” 176.

19 Tiago and Veríssimo, “Digital Marketing and Social Media,” 705.

20 Malthouse et al., “Managing Customer Relationships in the Social Media Era,” 274.

For an effective e-mail marketing campaign, personalization is a key metric. Personalized emails result in higher engagement rates. Research shows that personalized emails can lead to a 26% increase in open rates and a 760% boost in revenue. The role of personalization in email marketing shows that even when an email's informational content is limited or noninformative, personalized elements can significantly influence engagement metrics, such as open and clickthrough rates. This means that perceived relevance and individual targeting can shape consumer responses beyond the purely informational value of the message²¹. Tailoring content to personal preferences can significantly enhance customer experience. Especially, AI-driven email marketing advances the personalization derived from behavioral, transactional, and contextual data. This enhances engagement and customer retention, particularly in competitive digital environments where consumer attention is scarce.²²

On the other hand, customer segmentation can be helpful for those who use personalization in their digital strategy. Segmentation structures the email audience into meaningful subgroups based on demographic, behavioral, or value-based criteria. Dividing your customers into specific segments allows for more targeted messaging. Businesses that utilize segmentation see a 14.31% higher open rate compared to those that do not. Segmentation in email marketing leads to more relevant messaging and improved campaign performance, as firms can tailor content, timing, and frequency to the needs of specific customer segments.²³ This helps ensure that the right messages reach the right people. Together, personalization and segmentation represent two foundational pillars of effective email strategy.

Another key insight about e-mail marketing is mobile optimization, because with more consumers accessing emails on mobile devices, having mobile-friendly designs is becoming essential. Emails that aren't optimized for mobile can lead to lost opportunities and decreased engagement.²⁴

21 Navdeep S. Sahni, S. Christian Wheeler, and Pradeep Chintagunta, "Personalization in Email Marketing: The Role of Noninformative Advertising Content," *Marketing Science* 37, no. 2 (2018): 236–258.

22 Patil, *Email Marketing with Artificial Intelligence*, 2024.

23 Filip Šinko Morandini and Damir Dobrinić, "The Role of Segmentation in E-Mail Marketing," *CroDiM: International Journal of Marketing Science* 1, no. 1 (2018): 145–156.

24 Yudiyanto Joko Purnomo, "Digital Marketing Strategy to Increase Sales Conversion on E-Commerce Platforms," *Journal of Contemporary Administration and Management (ADMAN)* 1, no. 2 (2023): 54–62.

Finally, automation plays a crucial role in maximizing the impact of email marketing. Automation tools enable businesses to deliver timely messages based on customer behavior, such as welcome emails for new subscribers and reminders for abandoned carts.²⁵ Not only does this save time, but it also increases the likelihood of conversion.

While the reality of the effectiveness of email marketing is established through reports in the industry and companies, we found scant identifiable academic work related to its evolution and its thematic shifts. Most digital-marketing literature has focused on emergent topics such as social media and mobile marketing while overlooking the possibilities for continued growth in email marketing. Therefore, it is time to map out such scholarly work toward contextualizing prior contributions, emergent research topics, and gaps.

The primary goal of this study is to provide a bibliometric analysis of email marketing literature to explore its evolution, identify the key authors and institutions, and discover the main themes of research. More specifically, the study answers the following research questions:

1. How has the academic output on email marketing developed over time?
2. Who are the major contributors, in terms of both output and influence?
3. What are the major themes of research, and how have the themes shifted?

Bibliometric Approach

A bibliometric analysis represents a quantitative and systematic approach to evaluating the progress of academic knowledge. It sheds light on publication patterns, citation networks, frequency of keyword co-occurrences, and thematic clustering, which can provide insights at the macro-level involving progress and prioritization of discipline, and micro-level specific contributions in the area under study.²⁶ In addition

25 Alderd J. Froolik, *Effect AI-Powered Email Automation: An Analysis of Email Marketing Automation*, no. uzsaf_v1 (Center for Open Science, 2024).

26 Luc Van Doorslaer, “Bibliometric Studies,” in *Researching Translation and Interpreting*, ed. Luc Van Doorslaer and Yves Gambier (London: Routledge, 2015), 168–176.

to Biblioshiny, available from the Bibliometrix R package, tools provide the potential for insightful visualization of networks and nascent clusters of knowledge.²⁷

As the digital marketing ecosystem continues to grow in sophistication, the research is timely and meaningful. Mapping the discipline of email marketing and the developments of academic discourse should provide fertile ground for future research and practice. Furthermore, representing the convergence of email marketing with other digital efforts, such as content marketing, automation, and personalization, should reveal interesting and purposeful future courses.

Findings

This research uses the bibliometric analysis approach to examine the intellectual structure, productivity, and thematic progression of email marketing studies. Owing to the increasing importance of email marketing in digital communication and the limited availability of in-depth bibliometric syntheses in this research area, the approach offers breadth and analytical depth. Bibliometric approaches enable the systematization of the literature using quantitative methods in a large academic publication dataset.²⁸ Web of Science (WoS) databases were utilized to search for relevant literature. This database was chosen for its extensive peer-reviewed article indexing across various disciplines, its amenability to use with Bibliometrix tools, and its richness in metadata (author, institution, citations, keywords, etc.). E-mail marketing, OR email marketing, OR Permission marketing is used as a query on WOS. As we aim to clarify the entire development in this area, we use only the main headline of the topic and do not choose a time period based on Oliveira et al.'s²⁹ recommendations in their article to avoid eliminating any needed documents. After the search, we eliminated articles written in languages other than English or published in categories other than Business, Communication, or Social Science interdisciplinary Web of Science categories. Then the document type was set to article, and 2025 was excluded. Because

27 L. Radha and J. Arumugam, "The Research Output of Bibliometrics Using Bibliometrix R Package and VOSviewer," *Shanlax International Journal of Arts, Science and Humanities* 9, no. 2 (2021): 44–49.

28 Asim F. Choudhri et al., "Understanding Bibliometric Parameters and Analysis," *Radiographics* 35, no. 3 (2015): 736–746.

29 Otávio José de Oliveira et al., "Bibliometric Method for Mapping the State-of-the-Art and Identifying Research Gaps and Trends in Literature: An Essential Instrument to Support the Development of Scientific Projects," in *Scientometrics: Recent Advances* (London: IntechOpen, 2019).

the research was conducted on 29 January. And there was not enough data for 2025 at that time. After data cleaning and filtering, 402 unique documents were included in the final dataset.

Scientific Production Over Time and Source Analysis

The dataset from 1994 to 2025 shows an upward trend across the board for publications and keyword usage related to the email marketing concept. Even though a direct count of keywords per year is not provided, the frequency of key thematic keywords used through time will reflect the scholarly interest and depth of the topic since the early days of email marketing. Between 2018 and 2025, peak frequencies of keywords can be observed; thus, the wave of academic interest is likely the result of artificial intelligence, data privacy laws (e.g., GDPR), and data segmentation through increased use of CRM systems.

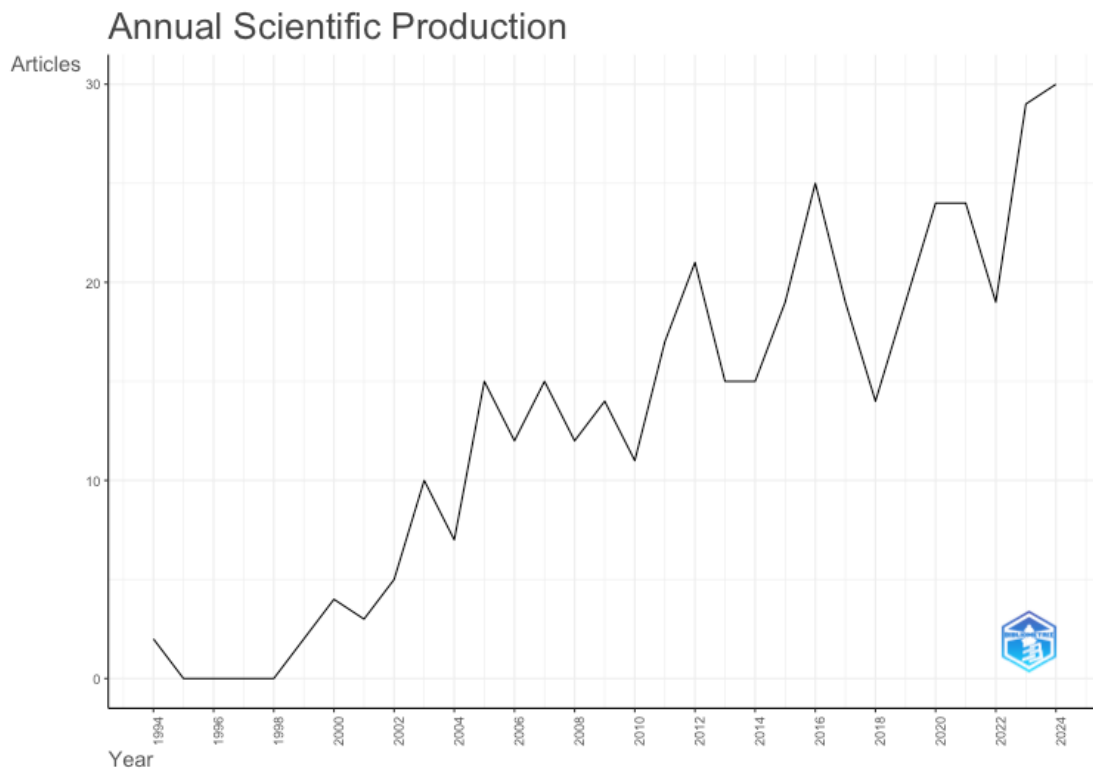

Figure 1. Scientific Production per Year

The field of email marketing research has shown gradual yet consistent growth across the last 30 years, as illustrated in Figure 1. The graph clearly shows a flat line from 1995 to 2000, a small lift from 2001 to 2006, a steeper incline post-2010, and a surge

from 2021 to 2024. 2023 and 2024 are the most prolific years on record, with 29 and 30 publications, respectively. This reflects a peak in academic interest, likely driven by advances in automation and AI-driven personalization, greater integration of CRM and predictive analytics, and heightened attention to data privacy regulations and consumer trust. The 9.45% year-on-year growth rate reinforces this trend of steady growth and marks the academic importance and vibrancy of this area.

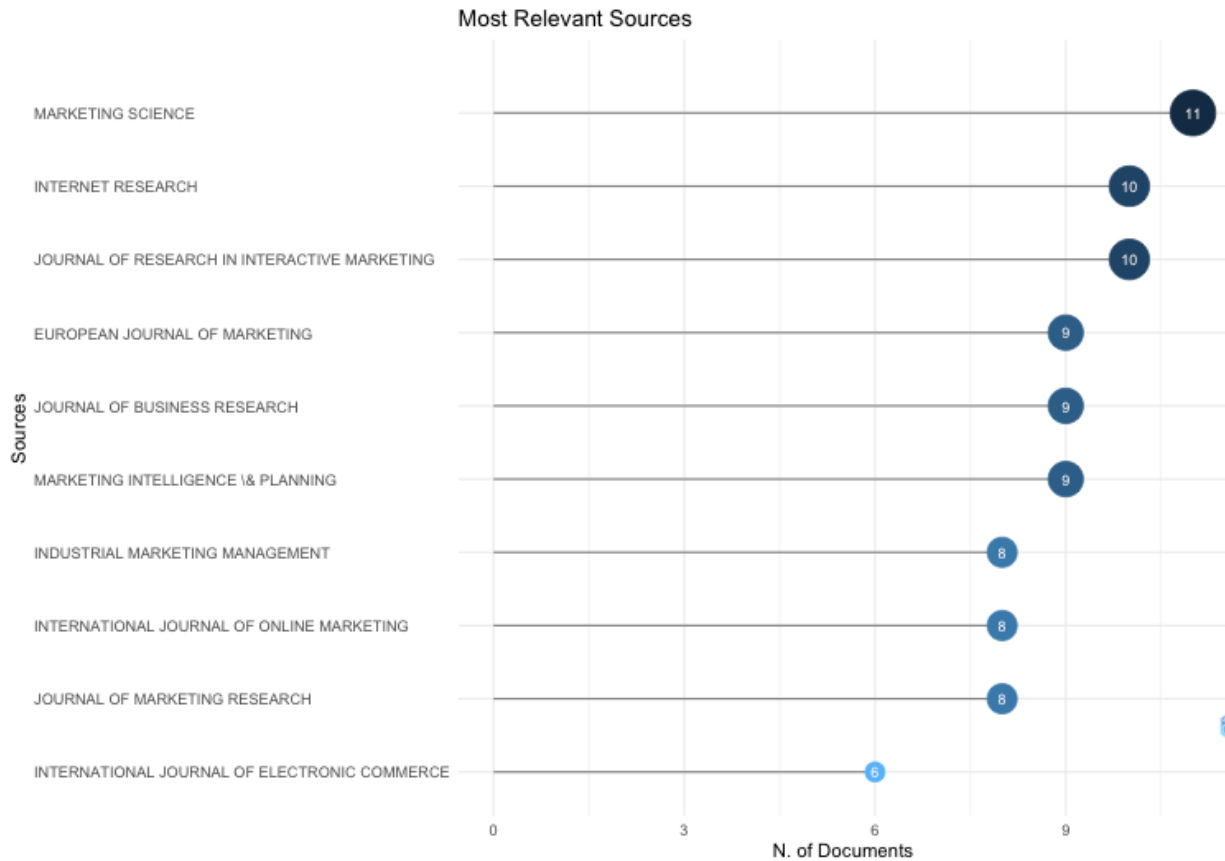

Figure 2. Most Relevant Sources

When we checked out most locally cited journals, there are many specialized or new journals, for example: Social Media and Society, Technological Forecasting and Social Change, and Cogent Business and Management. It is evident that the field of email marketing is trending in a way that reflects. New and emerging technological trends, social consequences of technology, and personalization using AI.

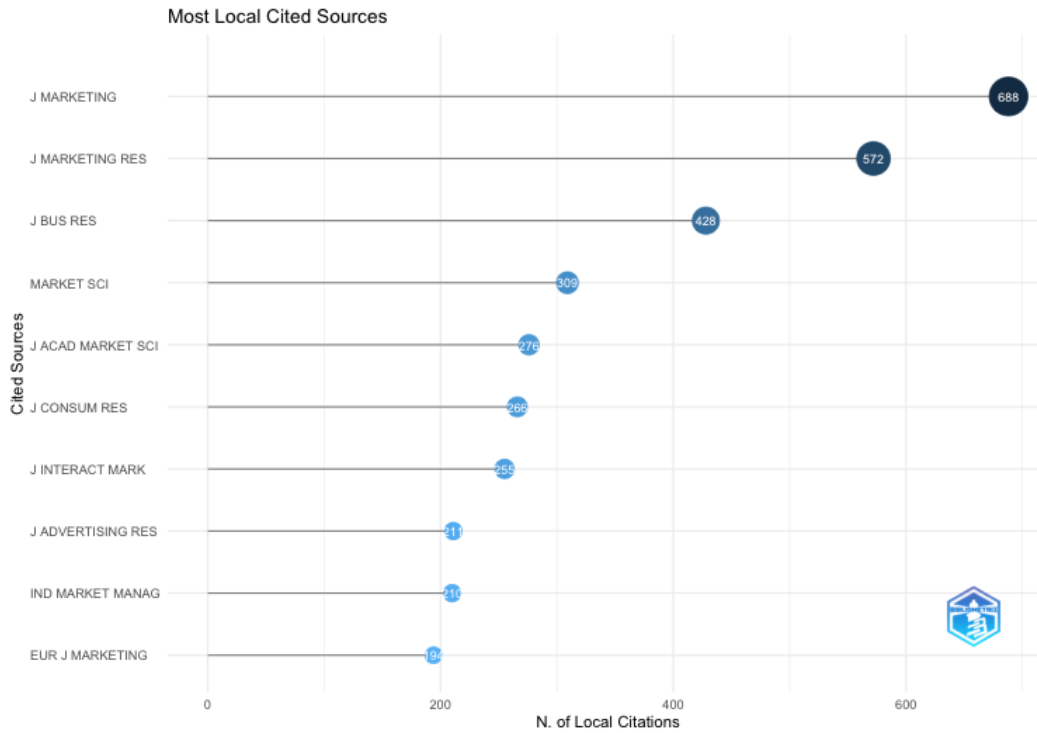

Figure 3. Most Local Cited Journals

A longitudinal dataset enables the assessment of the contribution of the six top journals to email marketing research over the last thirty years. All six journals produced substantial output in email marketing research. Assessing volume output and when the journals became contributors to email marketing provides additional insights related to the adoption and maturity of the discipline. When we analyze journal-wise trends, the first publication in marketing science was in 2008 and added 11 more till today, reflecting increasing theoretical interest in analytics, segmentation, and optimization models within email strategy. In the Journal of Internet Research, there are 10 articles between 2003 and 2017, mainly focusing on tech-driven and behavioral aspects: spam filtering, click-through behaviors, and CRM interfaces. Journal of Research in Interactive Marketing published its first article comparably late in 2010 but reached 10 articles in 2023. Topics specialize in engagement, interactivity, and cross-channel analysis, which align well with evolving email use cases (personalized, lifecycle, multi-touchpoint). On the other hand, the European Journal of Marketing has had steady growth since 2009, reaching 9 articles by 2024 and highlighting interest in relationship marketing, consumer trust, and cross-cultural perspectives on email engagement. Journal of Business Research is one of the earliest major contributors among them, which started to publish in 2001. It's well known for B2B studies, performance measurement, and email's role in strategic decision-making. The last one is Marketing Intelligence & Planning, which, importantly, contributes to li-

terature and mainly focuses on sustained output in market segmentation, planning algorithms, and campaign strategy. Internet Research and Marketing Science are dominated by volume and consistency post-2010. Journal of Research in Interactive Marketing is rising sharply post in 2014, suggesting a scholarly pivot to interactive, data-driven types of email.

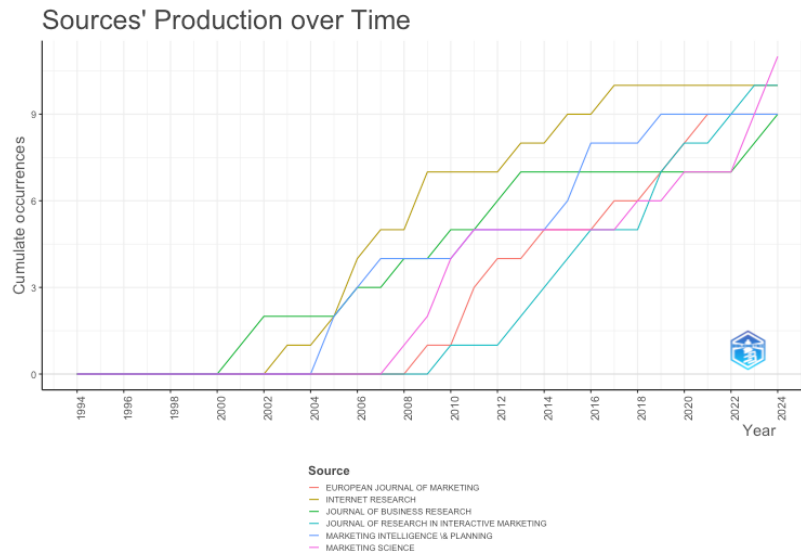

Figure 4. Source Production Over Time

Authorship and Collaboration

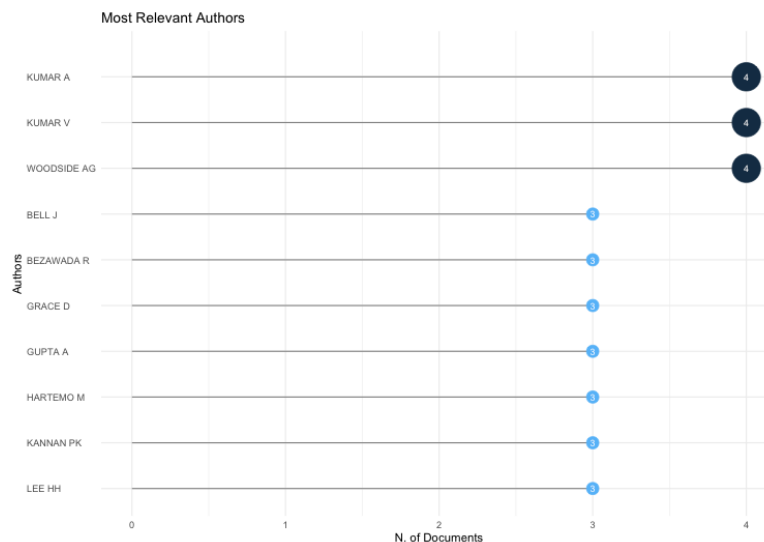

Figure 5. Most Relevant Authors

Figure 5 shows the leading contributors in the field of email marketing research ba-

sed on the number of articles. The top scholars usually have a constant citation yield through time, or their research is continually relevant. Researchers like Woodside AG and Hartemo M are high-value contributors who have made fewer but highly cited contributions that have shaped important debates. The network graph visualizes the field exhibits properties. The average of 2.66 co-authors per document in this field shows small-team collaborations. On the other hand, 26.6% of papers have international co-authorship, suggesting a moderate level of globalization of email marketing research. Much of the international collaboration is among upper-level authors like Kumar V and Kannan PK, who tend to co-publish in global marketing contexts.

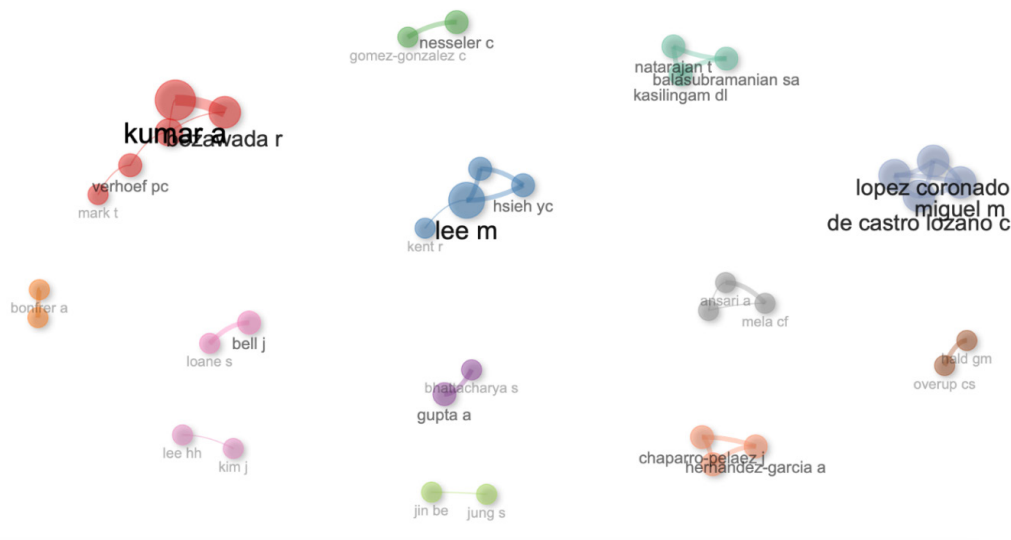

Figure 6. Collaboration Network

Top authors maintain consistent influence, and core studies by these researchers likely serve as foundational works in the field. A few authors dominate article production, which indicates a specialized but expanding research community. High citation rates per year show that email marketing remains an active and evolving research domain with enduring academic and industry relevance. Collaboration is moderate but increasing, suggesting that globalization and crossinstitutional projects are becoming essential for producing highimpact research. Kumar A and V are both ranked number one on academic influence, both in terms of numbers and in defining the field. Hartemo M and Gupta A. are emerging leaders, given their citation rate compared to their number of papers. Lee, HH, and Grace, D make substantial contributions to consumer experience personalization and brand management. Besides that, if we check the affiliations, Georgia State University is the highest producing institution with 12 publications. Griffith University and the University of Ulster intersect closely, de-

monstrating a productive academic climate with 11 and 10 publications, respectively. Research concentrated from elite U.S., European, and Australian institutions. Emerging from Norway, Spain, South Africa, and Taiwanese universities demonstrates emerging globality and diversity.

Citation Analysis examines how influential research in email marketing has been over time, using metrics like mean total citations per article (MeanTCperArt), mean citations per year per article (MeanTCperYear), and citable age (CitableYears), which is defined as how long the articles have been available for citation.

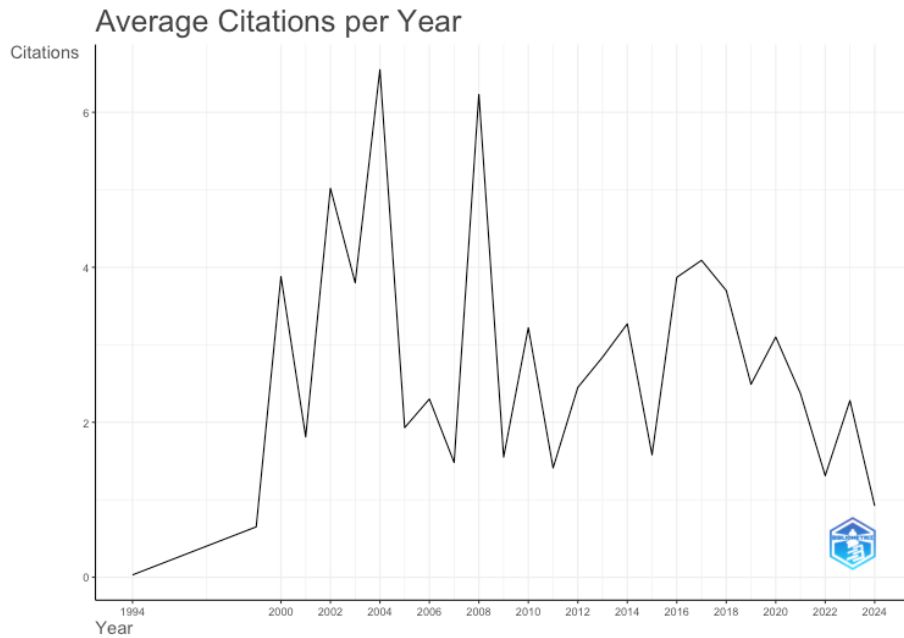

Figure 7. Avarage Citation per Year

The Golden Era of Citation Power is between 2000 and 2008. Articles written during this period exhibit high longevity and scholarly impact. Examples probably include seminal research on email ROI, CRM integration, and regulatory frameworks.

After that, till the end of 2020, we can talk about the maturing phase. Research branched into segmentation, behavior analytics, and multichannel marketing. More recent lower mean total citations but relatively consistent year-to-year citation rates (approx. 2–4) reflecting sustained over-time relevance. These numbers should not be interpreted as low impact but rather citation lag (i.e., citation typically takes 2–5 years to meaningfully accumulate). The increasing number of publications in those years also suggests high engagement and scholarly momentum, even if citation maturity has not yet occurred.

The most impactful papers, by citation impact, mostly came from the early to mid-2000s, which most likely established theoretical or practical benchmarks. Since 2010, citation consistency has improved, as has our attention to language, but with improved areas of specialization and topicality.

Recent publications between 2021 and 2024 are still developing, and citation impact will develop into future core papers in areas such as personalization of email, AI implementations for email, and privacy compliance.

Thematic Evaluation

The annual keyword frequencies for core research terms enable us to trace the evolution of dominant themes in email marketing scholarship. The provided line graph showed a cumulative count of topics along the x-axis. We can summarize what we can learn from Figure 8 as follows. Media and Interaction dominate this theme, which is expected to link in part to the integrated multichannel/email strategy some of the email-related project work has. Privacy has picked up speed post-2018, which is aligned with some of the data regulation storylines (GDPR, CCPA). Digital Marketing, Advertising, and Consumer Behaviour have a steady growth, establishing a threshold of growth beyond the ease of useful operational work to a more strategic approach regarding email.

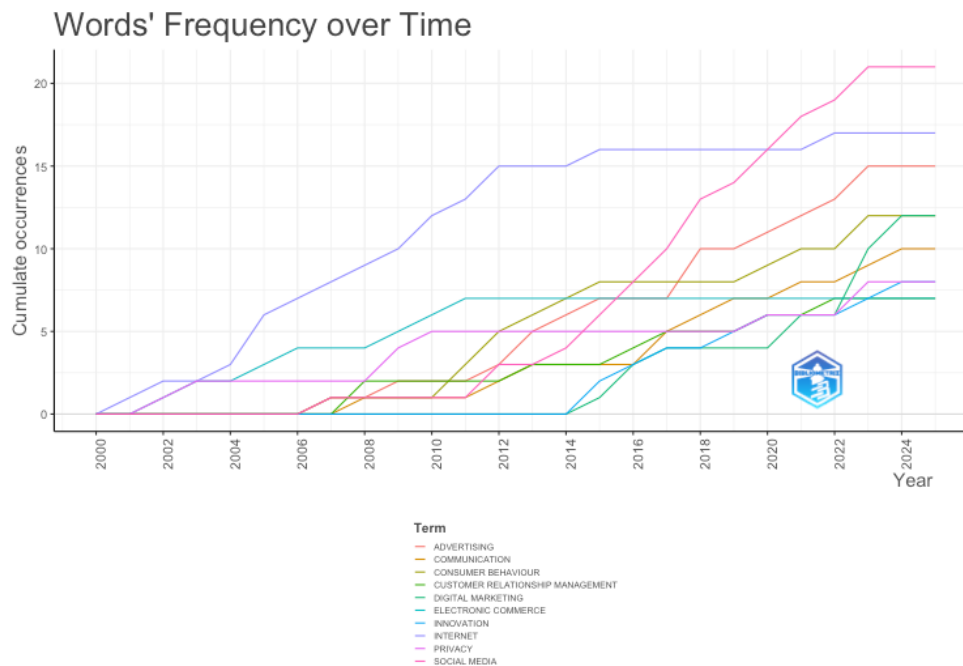

Figure 8. Words' Frequency over Time

Potential themes likely to find places in future research in email marketing, such as AI-powered automation, seem underscored for now. However, it would play a crucial role in email marketing, with key aspects including campaign scheduling, content quality, and targeting precision. On the other hand, this also has a chance to be found under innovative keywords because of its nature, and privacy concerns because of the use of personal data. And develop seamless experiences across multiple integrated touchpoints.

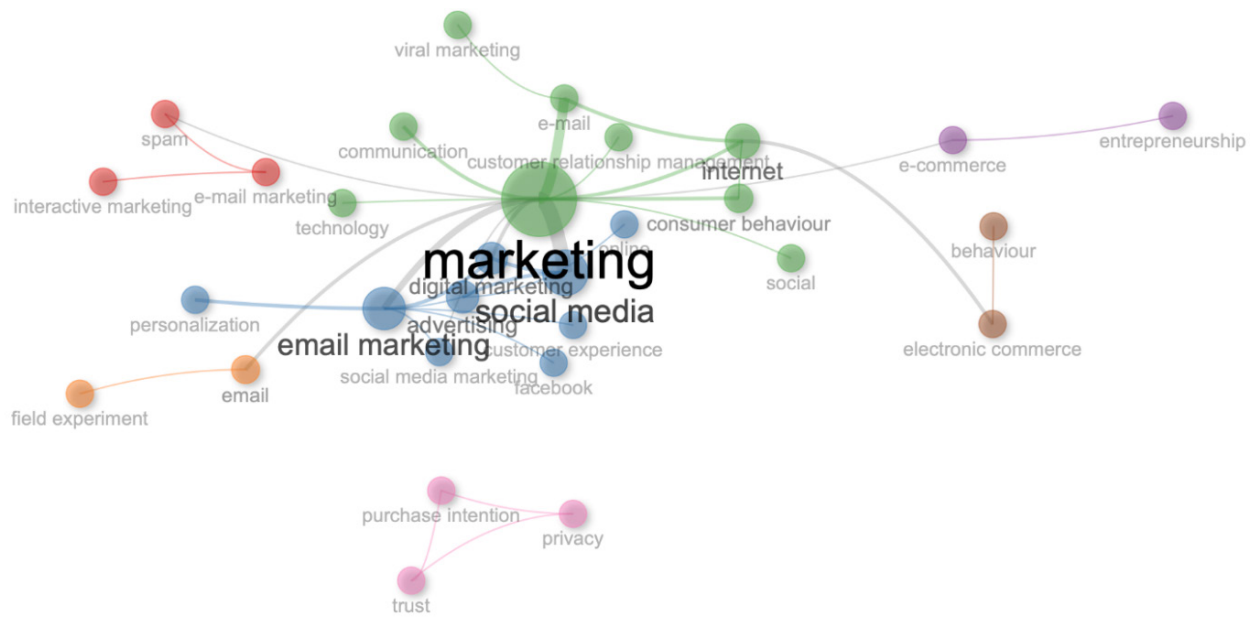

Figure 9. Co-occurrence Map

The co-occurrence map shows us several thematic clusters in the literature. At the center, large nodes such as marketing and social media indicate that most studies on email marketing are part of the broader digital marketing and social media ecosystem, rather than being an isolated tool. The blue cluster linking email marketing, digital marketing, advertising, and customer experience suggests a strong focus on how marketers reach the end customer. The green cluster, which connects internet, customer relationship management, consumer behavior, and communication, highlights a second central theme: email as a relational channel that supports CRM strategies and shapes consumer responses in online environments.

Figure 10 highlights the trend topics in literature. It focused on how the email marketing research has shifted and diversified over time. Early in the period, attention centers on foundational issues such as the internet, electronic commerce, spam, privacy, and viral marketing, reflecting concerns with the basic infrastructure of online communication. As the timeline progresses into the late 2000s and early 2010s, topics such as permission marketing, relationship marketing, online marketing communications, consumer behavior, and trust gain prominence, indicating a move from purely technical or regulatory debates toward relationship-building, consent, and psychological responses to email.

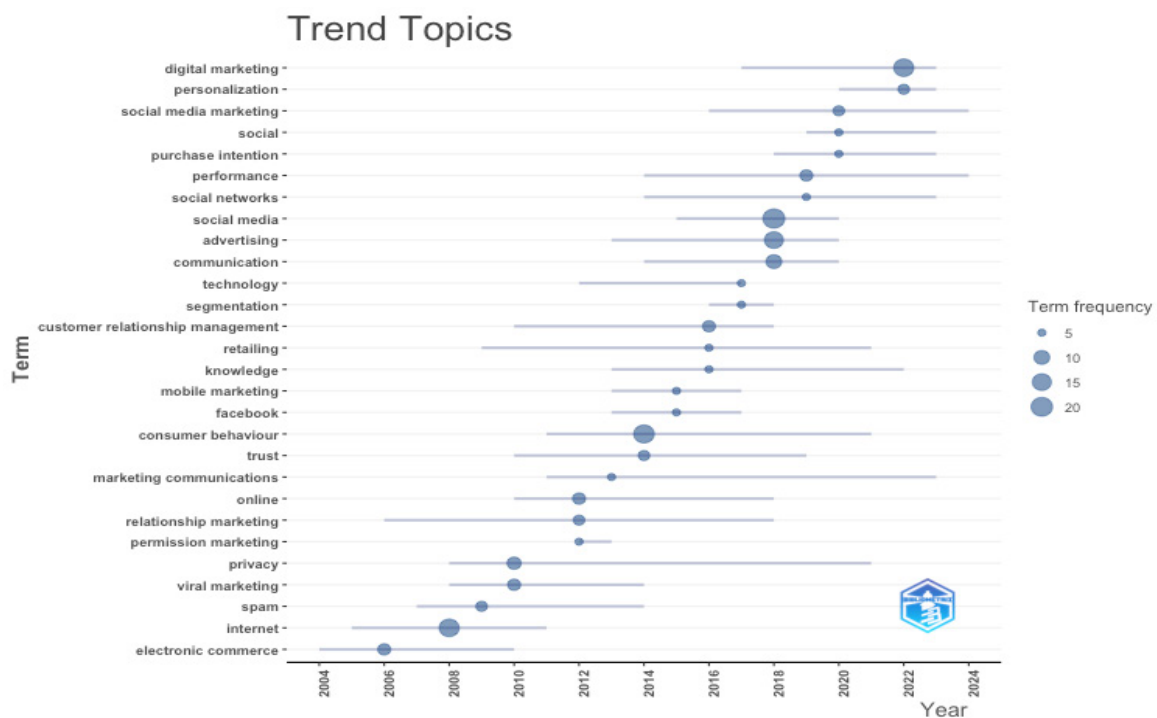

Figure 10. Trend Topics

Discussion

The bibliometric analysis provides an overall impression of the ongoing academic transition of email marketing over the last three decades. Although it began as a marginal topic, email marketing has evolved into a more major and frequently addressed topic area in the literature on digital marketing, particularly evident in its rising patterns of growth and relative scholarly attention since 2015. The steady upward line of email marketing scholarships since 2015 is reflective of the ongoing digital transformation of marketing strategies across the globe, fueled by automation, personalization, and AI-based data analytics.

The bibliometric analysis showed that an increase in publication output from 2020 regularly coincided with the digital adaptation to the COVID-19 pandemic. Georgia State University and Northwestern University have had a particularly large effect on supporting scholarly output, with the US, UK, and Australia leading the way; however, emerging countries and institutions are increasingly being most effective and have been influential with the increased publication rates in international collaborations, such as India and Finland.

Thematic analysis indicates that fundamental recurrent terms such as “social media”, “consumer behavior”, “digital marketing”, and “privacy” indicate that email is merging with wider digital systems. Also, from thematic mapping, there is a transition from practice-based issues, such as issues relating to spam filtering, toward more strategic issues, including customer relationship management, lifecycle marketing, and AI-based personalization. Email marketing research has developed, with better attention given to ethical use of data, optimization for mobile, and measurement of ROI.

Co-authorship is on the rise with the globalization of research, showing evidence through increased Multiple Country Publications (MCP). There are seminal works that have continued to be relevant, reflecting both foundational theory and regard for contemporary practice.

Theoretical and Managerial Implications

Bibliometric measures can be combined with content and sentiment analysis to provide further insight into consumer reactions. There is very little longitudinal research that observes consumers from different channels and over time. There also seems to be limited studies on the cultural and regional differences seen in response to email.

The themes and citation analyses give practitioners evidence-based practices, such as mobile is critical, AI personalization is a key focus, and re-engagement is essential. Marketers can use the academic field and highlights from this study to benchmark their business practices based on powerful performance metrics across key practices, segmentation quality, automation, and privacy compliance. As personalization becomes more advanced, the opportunity for ethical design is essential. Brands must strive to build and maintain the trust of consumers while responsibly using their data. Trends in geography reveal where and who to collaborate with in academia and industry, particularly in the Asia-Pacific and Europe. Multinational marketers will have opportunities to discover global innovation partners.

Future Research

The scope of email marketing has moved from merely a communications tactic to a strategic, technology-driven, and ethical practice, according to the bibliometric patterns and engagement with emerging trends in marketing theory and marketing practice that the bibliometric patterns reveal (with themes such as AI personalization, omnichannel, etc.). Email marketing may not represent a bygone era of marketing, but rather an adaptable and resilient arm of the digital strategy. According to trend topics, the last articles mainly focused on digital and social media marketing and personalization. Those areas still need to be investigated in the near future. But terms like AI, automation, and mobilization seem to be subtopics that could become main topics of future research. In further studies, researchers should focus more deeply on those areas.

Limitations

While this bibliometric study provides useful measurements of the history and contemporary progress of email marketing research, there are limitations that should be put in context to understand the findings and help direct improvements in future research.

One of the main limitations is associated with the coverage or completeness of the databases used. The present study followed the data extracted from the Web of Science databases and filtered through Biblioshiny (R Bibliometrix package). Although the database is among the most respected and used academic databases, it does not represent all scholarly publications. Many current articles that could be relevant were not collected if they are in Scopus, Google Scholar, industry white papers, or conference proceedings. This is more so for articles from non-English journals or emerging areas that might lack adequate indexing. Thus, the evidence presented in this study may exhibit some Western bias, which may not adequately represent countries where email marketing activity is also developing rapidly.

In constructing the search strings, such as “email marketing” AND “e-mail marketing”, selection bias was introduced. When the filtering process was keyword-based, it is likely that studies that addressed the same themes in differing nomenclature (eg, “permission marketing”, “email interaction”, “email campaign/newsletter management”) were missing. It is likewise likely that studies that address digital marketing in broader ways but address email marketing in more superficial ways were remo-

ved from consideration. Additionally, the process of keyword normalisation (e.g., by combining “e-mail marketing” with “email marketing”) may have impacted on the clustering and co-occurring mapping. Despite Biblioshiny being a strong tool, it must be fed as accurately as possible, including standards for keywords and all other aspects that may impact the analysis.

The dataset is restricted to publications produced from 1994 to 2024, which includes 30 years of scholarly work. However, most of the impactful works emerged after 2010. The timeframe may influence the clues towards recent and novel approaches that are undercutting the developments set in previous times, this clustering of time-phased publications could neglect the underpinning theoretical discoveries located at the top of the newer approaches. Additionally, by the publication date of late 2023 and 2024, reports may not have attained enough citations to truly ascertain their influence or relevance within the network over a longer timeframe.

Ethical Approval

This research article does not require ethical approval as it is a bibliographic study.

Author Contribution Statement

Order	Name Surname	ORCID	Contribution to Writing
1	Firdawss Iguedem	0009-0006-1941-3771	2, 3, 4
2	Muhammet Ali Aytaç	0000-0003-4835-4441	1, 5
*Write the number(s) corresponding the relevant explanation in the contribution section.			
1- Designing the study 2- Collecting the data 3- Analysis and interpretation of the data 4- Writing the article 5- Critical revision			

Bibliography

Bashang, Sepideh, and K. Puttanna. “The Role of Artificial Intelligence in Digital Marketing: A Review.” *International Research Journal of Economics and Management Studies (IRJEMS)* 2, no. 3 (2023): 125–133.

- Chaffey, Dave, and Fiona Ellis-Chadwick. *Digital Marketing*. Harlow, UK: Pearson, 2019.
- Choudhri, Asim F., et al. “Understanding Bibliometric Parameters and Analysis.” *Radiographics* 35, no. 3 (2015): 736–746.
- De Bruyn, Arnaud, and Gary L. Lilien. “A Multi-Stage Model of Word-of-Mouth Influence through Viral Marketing.” *International Journal of Research in Marketing* 25, no. 3 (2008): 151–163.
- De Oliveira, Otávio José, et al. “Bibliometric Method for Mapping the State-of-the-Art and Identifying Research Gaps and Trends in Literature: An Essential Instrument to Support the Development of Scientific Projects.” In *Scientometrics: Recent Advances*. London: IntechOpen, 2019.
- Froolik, Alderd J. *Effect AI-Powered Email Automation: An Analysis of Email Marketing Automation*. No. uzsaf_v1. Center for Open Science, 2024.
- Kim, Juran, Seungmook Kang, and Ki Hoon Lee. “Evolution of Digital Marketing Communication: Bibliometric Analysis and Network Visualization from Key Articles.” *Journal of Business Research* 130 (2021): 552–563.
- Liao, Mengjie, Lin Qi, and Jian Zhang. “The Dynamic Evolution Mechanism of Heterogeneous OWOM—An Improved Viral Marketing Model.” *Information* 11, no. 3 (2020): 140.
- Litmus. “The ROI of Email Marketing.” Infographic. Accessed September 20, 2025. <https://www.litmus.com/blog/infographic-the-roi-of-email-marketing>.
- Malthouse, Edward C., et al. “Managing Customer Relationships in the Social Media Era: Introducing the Social CRM House.” *Journal of Interactive Marketing* 27, no. 4 (2013): 270–280.
- Patil, Dimple. “Email Marketing with Artificial Intelligence: Enhancing Personalization, Engagement, and Customer Retention.” 2024.
- Pavlov, Oleg V., Nigel Melville, and Robert K. Plice. “Toward a Sustainable Email Marketing Infrastructure.” *Journal of Business Research* 61, no. 11 (2008): 1191–1199.

Purnomo, Yudiyanto Joko. “Digital Marketing Strategy to Increase Sales Conversion on E-Commerce Platforms.” *Journal of Contemporary Administration and Management (ADMAN)* 1, no. 2 (2023): 54–62.

Radha, L., and J. Arumugam. “The Research Output of Bibliometrics Using Bibliometrix R Package and VOSviewer.” *Shanlax International Journal of Arts, Science and Humanities* 9, no. 2 (2021): 44–49.

Sahni, Navdeep S., S. Christian Wheeler, and Pradeep Chintagunta. “Personalization in Email Marketing: The Role of Noninformative Advertising Content.” *Marketing Science* 37, no. 2 (2018): 236–258.

Šinko Morandini, Filip, and Damir Dobrinić. “The Role of Segmentation in E-Mail Marketing.” *CroDiM: International Journal of Marketing Science* 1, no. 1 (2018): 145–156.

Tiago, Maria Teresa Pinheiro Melo Borges, and José Manuel Cristóvão Veríssimo. “Digital Marketing and Social Media: Why Bother?” *Business Horizons* 57, no. 6 (2014): 703–708.

Van Doorslaer, Luc. “Bibliometric Studies.” In *Researching Translation and Interpreting*, edited by Luc Van Doorslaer and Yves Gambier, 168–176. London: Routledge, 2015.

Verhoef, Peter C., Pallassana K. Kannan, and J. Jeffrey Inman. “From Multi-Channel Retailing to Omni-Channel Retailing: Introduction to the Special Issue on Multi-Channel Retailing.” *Journal of Retailing* 91, no. 2 (2015): 174–181.

PSİKOLOJİ

**Kişilik Özellikleri, Psikosomatik Belirtiler
ve Duygusal Dışavurum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**

**Examining the Relationship Between Personality Traits, Psychosomatic Symptoms
and Emotional Expression**

Dilara Güler

Uzman Klinik Psikolog, dilaaraguler@gmail.com, ORCID: 0009-0007-9900-3971

Nurgül Yavuzer

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, nurgul.yavuzer@gedik.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-7710-5746

Gönderim Tarihi: 28.10.2024

Kabul Tarihi: 15.12.2025

Yayınlanma Tarihi: 29.12.2025

Nasıl Atıf Yapılır:

Güler, Dilara ve Nurgül Yavuzer. “Kişilik Özellikleri, Psikosomatik Belirtiler ve Duygusal Dışavurum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (Aralık 2025): 214-238.

Kişilik Özellikleri, Psikosomatik Belirtiler ve Duygusal Dışavurum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi¹

Dilara Güler^{2*}
Nurgül Yavuzer³

Özet

Bu araştırmanın amacı, yetişkin bireylerde kişilik özellikleri, psikosomatik belirtiler ve duygusal dışavurum arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu, 18-65 yaş aralığında yer alan 280’i kadın ve 117’si erkek, toplam 397 yetişkin katılımcı oluşturmaktadır. Araştırma modeli olarak ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Kişilik özelliklerini ölçmek için Beş Faktör Kişilik Envanteri, psikosomatik belirtileri değerlendirmek amacıyla Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ile Psikosomatik Belirtiler Alt Ölçeği ve duygusal dışavurumu düzeyini belirlemek için de Berkeley Duygusal Dışavurum Ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgular; yetişkin bireylerde kişilik özellikleri, psikosomatik belirtiler ve duygusal dışavurum arasında anlamlı bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, yetişkin bireylerde kişilik özellikleri ve psikosomatik belirtilerin, duygusal dışavurum düzeyini yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, kişilik temelli değerlendirmelerin, psikosomatik yakınmaların anlaşılması ve duygusal düzenleme süreçlerinin desteklenmesi açısından bütüncül bir çerçeve sunduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, kişilik psikosomatik belirti ve duygusal dışavurum ilişkilerinin kültürel bağlamda ele alınmasının önemini vurgulamakta ve gelecekte yapılacak disiplinler arası çalışmalar için kuramsal ve uygulamalı yeni perspektifler üretmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kişilik özellikleri, Psikosomatik belirtiler, Duygusal dışavurum

1 Dr. Öğr. Üyesi Nurgül Yavuzer danışmanlığında yürütülen “Kişilik Özelliklerinin Psikosomatik Belirtiler ve Duygusal Dışavurum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 Uzman Klinik Psikolog, dilaaraguler@gmail.com, ORCID: 0009-0007-9900-3971 *Sorumlu Yazar

3 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, nurgul.yavuzer@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7710-5746

Examining the Relationship Between Personality Traits, Psychosomatic Symptoms and Emotional Expression

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between personality traits, psychosomatic symptoms, and emotional expressivity in adult individuals. The study sample consists of a total of 397 adult participants, including 280 women and 117 men, aged between 18 and 65. A correlational research design was employed. The Five Factor Personality Inventory was used to measure personality traits, the Psychosomatic Symptoms Subscale of the Rosenberg Self-Esteem Scale was used to assess psychosomatic symptoms, and the Berkeley Expressivity Scale was used to determine levels of emotional expressivity.

The findings indicate that there is a significant relationship between personality traits, psychosomatic symptoms, and emotional expressivity among adults. In addition, personality traits and psychosomatic symptoms were found to significantly predict levels of emotional expressivity in adult individuals. These results demonstrate that personality-based assessments provide a holistic framework for understanding psychosomatic complaints and supporting emotional regulation processes. At the same time, the findings highlight the importance of examining the relationships between personality, psychosomatic symptoms, and emotional expressivity within a cultural context and offer new theoretical and practical perspectives for future interdisciplinary research.

Keywords: Personality traits, Psychosomatic symptoms, Emotional expression

Giriş

Kişilik, üzerine pek çok açıklama yapılmış olmasına rağmen hâlâ tam olarak yanıtı olmayan bir kavramdır. Bu nedenle insan kişiliğinin tanımı ile ilgili çok sayıda farklı görüşler bulunmaktadır. En genel hâliyle kişilik, bireyin içsel süreçleri ve kendisinin ortaya çıkarmış olduğu tutarlı davranış kalıpları olarak tanımlanabilmektedir.⁴ Kişilik üzerine çalışma yapan araştırmacıların ve psikologların temel sorusu, bu tutarlı davranış kalıplarıyla birlikte kişilik içi süreçlerin kaynaklarının neler olduğudur. Kişilik hakkında farklı yanıtların olmasının sebebi de her araştırmacının bu soruya farklı bir

4 Jerry M. Burger, *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006).

yanıt vermiş olmasıdır.⁵ Kişilik kelimesi eski Yunancadan gelmektedir. Yunanlarda tiyatrolarda oyuncuların kullanmış olduğu maskelerin ismi olan “persona” dan alınmıştır. Bu kavram, zamanla bireyin tavır ve davranışlarını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.⁶ Kişiyi değerlendirmek amacıyla sıklıkla kullanılan yaklaşımlardan biri beş faktör kişilik modelidir. Beş faktör kişilik modeli kişilik yaklaşımlarından biri olan ayırıcı özellik yaklaşımına dayanmaktadır. Ayırıcı özellik yaklaşımı, bir bireyin sahip olduğu belli başlı kişilik özelliklerini ne derece gösterdiğine göre kişiyi sınıflandıran bir boyuttur.⁷ Kişiliğin ölçülmesinde bireylerin kendilerini ve başka kişileri tanımlarken kullandıkları sıfatlardan yararlanmaktadır.⁸ Faktör analizini kullanarak kişiliğin incelenmesini ve tanımlanması sağlanmaktadır. Kişiliği geniş bir boyutta inceleyerek bireylerin kişilik özellikleri ve göstermiş oldukları davranışları arasında bir çıkarım yapılmasını kolaylaştırmıştır.⁹ Beş faktör kişilik modeli; sorumluluk, dışadönüklük, nevrotiklik, uyumluluk ve deneyime açıklık boyutlarından oluşmaktadır.

Dışadönüklük ifadesi sosyal bireyleri tanımlamaktadır. Dışadönüklük boyutunun yüksek olduğu kişiler; daha pozitif, neşeli, sosyal, heyecan arayan, enerjik ve sıcakkanlı kişilerdir.¹⁰ Genellikle bu kişiler; insanlarla kolay iletişim kurabilen, iş birliği içerisinde olmayı seven bireylerdir. Bu bireyler bir problemle karşılaştıklarında kolaylıkla çözüm yolu üretebilirler.¹¹ Dışadönük bireyler, sosyal ilişkilerinde aktif olmalarından kaynaklı kendilerini ifade etme konusunda hiç zorluk çekmezler ve girdikleri her ortama kolaylıkla uyum sağlayabilirler.¹² Sonuç olarak dışadönüklük, olumlu duyguları

5 Burger, *Kişilik*.

6 Binnur Adıgüzel, “Yetişkinlerin Kişilik Özellikleri, Bağlanma Biçimleri ve Somatizasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” (yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, 2021).

7 Tayfun Doğan, “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Öznel İyi Oluş”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 14, sy. 1 (2013): 56–64.

8 Doğan, “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Öznel İyi Oluş”.

9 Mustafa Barış Horzum, Tuncay Ayas ve Mehmet Ali Padır, “Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması”, *Sakarya University Journal of Education* 7, sy. 2 (2017): 398–408.

10 Burger, *Kişilik*.

11 Orkun Somer, Mehmet Korkmaz ve Aysun Tatar, “Beş Faktör Kişilik Envanterinin Geliştirilmesi: Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması”, *Türk Psikoloji Dergisi* 17, sy. 49 (2002): 21–33.

12 Zehra Yeni, “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Duygusal Emek Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma” (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2015).

kapsayan bir kişilik özelliği olarak görülmektedir.¹³

Deneyime açıklık, yeniliklere açık olma hâli, meraklılık, yaratıcı ve özgün olma, cesaretli davranma gibi özellikleri temsil etmektedir. Entelektüel düzeyin yüksek olduğu, estetik olabilen, duyarlı kimselerle ilişkilidir.¹⁴ Bu boyutun yüksek olduğu kişilerin genellikle geniş ilgi alanları mevcuttur. Açık fikirleriyle alışılmışın dışında bir yaratıcılığa sahiptirler. Bu kişiler aynı zamanda yeniliğe açık ve hayallerinin peşinden gitme özelliğine de sahiptirler.¹⁵

Uyumluluk boyutunda bireylerin ilişkilerinde karşısındakilere genellikle saygılı ve nazık olabilen, insanlara güven duyabilen, çıkar davranışları gözetmeyen, sıcakkanlı ve yardımseverlik özellikleri taşıyan bireyler oldukları görülmektedir.¹⁶ Bu boyut aynı zamanda yumuşak başlılık olarak da tanımlanabilmektedir. Uyumluluk boyutu yüksek olan bireyler, affedici, şefkatli ve arkadaş canlısıdır.¹⁷ Bu kişilerin empati, güven ve merhamet duyguları yüksektir.¹⁸

Sorumluluk düzeyi yüksek olan bireylerin bir işte başarılı olmak için çabalarının yüksek olduğu görülmüştür. Hedefledikleri şeylere ulaşmak için yüksek bir disiplin ve mükemmeliyetçi bir tavır sergiledikleri belirtilmiştir.¹⁹ Bu kişiler bir iş için harekete geçmeden önce titiz bir şekilde plan yaparlar. Bu boyutta yüksek puana sahip olan kişiler genellikle güvenilir, bilinçli, disiplinli, çalışkan, vicdanlı ve azimli olarak ta-

13 Nilüfer Çivitçi ve Aysel Arıcıoğlu, “Beş Faktör Kuramına Dayalı Kişilik Özellikleri”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12, sy. 23 (2012): 78–96.

14 Katerina Fayn, Carolyn MacCann, Nicholas Tiliopoulos, and Paul J. Silvia, “Aesthetic Emotions and Aesthetic People: Openness Predicts Sensitivity to Novelty in the Experiences of Interest and Pleasure,” *Frontiers in Psychology* 6 (December 2015): 1877.

15 Robert R. McCrae and Paul T. Costa, “Updating Norman’s ‘Adequate Taxonomy’: Intelligence and Personality Dimensions in Natural Language and in Questionnaires,” *Journal of Personality and Social Psychology* 49 (1985): 710–721.

16 R. M. de Frutos, “Uncovering the Structure of Agreeableness from Self-Report Measures,” *Journal of Personality* 86, no. 4 (2018): 567.

17 Somer, O., Korkmaz, M. ve Tatar, A., “Beş faktör kişilik envanterinin geliştirilmesi”, 21-33.

18 Burger, *Kişilik*.

19 Paul T. Costa Jr. and Robert R. McCrae, “From Catalog to Classification: Murray’s Needs and the Five-Factor Model,” *Journal of Personality and Social Psychology* 55, no. 2 (1988): 258–265.

nımlanırlar.²⁰

Nevrotiklik, duygusal dengesizlik olarak da bilinmektedir. Bu boyut genellikle olumsuz duygulara eğilimli olmakla ilişkilidir.²¹ Nevrotiklik düzeyi yüksek olan kişiler; güvensiz, alıngan, öfkeli ve endişeli olma özellikleri taşımaktadırlar. Duyguları sıklıkla değişkenlik gösteren, kaygılı, umutsuz, kırılgan ve üzgün bireylerdir.²²

Bu bağlamda, kişilik özelliklerinin yalnızca bireylerin davranışlarını değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik sağlık süreçlerini de etkileyen önemli bireysel farklılıklar arasında yer aldığı görülmektedir. Beş faktör kişilik modelinde yer alan boyutlarında bireylerin, kaygı, öfke ve duygusal dengesizlik gibi olumsuz duyguları daha yoğun yaşadıkları ifade edilmektedir.²³ Bu durum, bireylerin yaşadıkları duygusal sıkıntıları bedensel belirtiler yoluyla ifade etme eğilimini artırabilmektedir. Literatürde, stres ve duygusal çatışmaların fiziksel belirtiler şeklinde ortaya çıkmasının, psikosomatik belirtilerin gelişiminde etkili bir süreç olduğu vurgulanmaktadır.²⁴

Psikosomatik teriminin kökeni Yunancadan gelmektedir. “Psyche” ruh, “soma” beden anlamlarına gelmektedir. “Zihnin bedeni nasıl etkilediğini” ifade etmekte olan bu terim ilk defa Heinroth tarafından kullanılmıştır.²⁵ Psikosomatik belirtiler, kısmen duygusal etkenlerin sebep olduğu fiziksel belirtilerdir.²⁶ Ruh ve beden sözcüklerinin birleşiminden oluşan bir kavramdır. Ruhsal sebeplerden kaynaklanan veya duygusal

20 Daniel Cervone, Lawrence A. Pervin, Dennis M. Cervone ve Oliver P. John, *Kişilik Psikolojisi: Kuram ve Araştırma* (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016).

21 Burger, *Kişilik*, 2006.

22 Somer, O., Korkmaz, M., ve Tatar, A., “Beş faktör kişilik envanterinin geliştirilmesi”, 21-33.

23 Paul T. Costa Jr. and Robert R. McCrae, *Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual* (Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, 1992).

24 Arthur Kleinman, Veena Das and Margaret Lock, *Social Suffering* (Berkeley: University of California Press, 1997).

25 Erol Şimşek, “Akademik Başarıyı Yordamada Psikosomatik Belirtilerin Rolü” (*International Conference on New Trends in Education and Their Implications*’te sunulan bildiri, Antalya, 2010).

26 Abdülkadir Çevik ve Vesile Şentürk, “Tarihsel Süreçte Psikosomatik Tıp ve Psikosomatik Bozukluklara Genel Bir Bakış”, *Türkiye Klinikleri Psychiatry-Special Topics* 1, sy. 2 (2008): 1–11.

faktörlerden etkilenen gerçek fiziksel belirtiler olarak tanımlanmaktadır.²⁷ Psikosomatik belirtiler duygusal faktörlerin sebep olduğu fiziksel değişikliklerle ilişkilidir. Bu bozuklukların temelinde duygusal bozuklukların rolü vurgulanmıştır. Bu sebeple duygusal ve bedensel bozuklukların düzeltilmesinde psikosomatik yaklaşımın önemi belirtilmiştir.²⁸

Psikosomatik tıp alanı, kişilerin bütüncül iyilik hâlini esas alır ve hastalıklara yaklaşımı da bütüncül bir bakış açısıyla ele alır.²⁹ Bu nedenle bu alanda yaşam olayları, stres, ruhsal iyilik hâli, sağlığa karşı tutum ve kişilik özellikleri göz önünde bulundurulmaktadır. Kişilik özellikleri, tutum ve davranışlarda psikosomatik bozukluklar için tetikleyici olma özelliği taşıyabilmektedirler.³⁰ Duyguları ifade etme şeklimiz ve konuşma tarzımız gibi durumlar, psikosomatik bozukluklar için risk faktörü oluşturabilmektedir.³¹ Buradan da hareketle psikosomatik bozuklukların ortaya çıkmasında kişiliğin de önemli bir etkene sahip olduğu düşünülmektedir.³²

Kişilik özellikleri, bireylerin duygularını nasıl deneyimlediğini ve başkalarına nasıl ifade ettiğini etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır.³³ Özellikle dışadönüklük ve uyumluluk boyutları, bireylerin duygularını açık ve yapıcı bir şekilde ifade etme eğilimleri ile ilişkilidir. Dışadönük bireyler genellikle duygularını rahatça paylaşırken, uyumlu kişiler empatik ve karşısındakini gözetken bir şekilde duygularını ak-

27 Gerald C. Davison, John M. Neale and Ann M. Kring, *Anormal Psikoloji* (Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları, 2004).

28 Nataliia Pylypenko et al., “Contemporary Approaches to Diagnosis, Psychotherapy and Neuro-Psychocorrection of Emotional Disorders in Psychosomatic Diseases,” *BRAIN: Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience* 13, no. 1, Suppl. 1 (2022): 277–294.

29 Giovanni A. Fava, Johannes Guidi and Nicola Sonino, “The Psychosomatic Practice,” *Acta Dermato-Venereologica* 96 (2016): 9–13.

30 A. K. Kılıçaslan, S. Yıldız, O. Kurt ve M. Atmaca, “Personality Characteristics, Anxiety Sensitivity, Anxiety, and Depression Levels on Patients Diagnosed with Psychogenic Pruritus,” *Alpha Psychiatry* 23, sy. 5 (2022): 243–248.

31 Burak Menkü and Behçet Coşar, “Psikosomatik Bozukluklar”, *Türkiye Klinikleri Psychiatry–Special Topics* 14, sy. 4 (2021): 32–36.

32 Medine Yazıcı Güleç, “Psikosomatik Hastalıklarda Mizaç ve Karakter”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 1, no. 3 (2009): 201–214.

33 James J. Gross and Oliver P. John, “Individual Differences in Two Emotion Regulation Processes: Implications for Affect, Relationships, and Well-Being,” *Journal of Personality and Social Psychology* 85, no. 2 (2003): 348–362.

tarırlar. Buna karşılık, yüksek nevrotiklik düzeyine sahip bireyler, yoğun ve olumsuz duygularını ifade etmede zorluk yaşayabilir veya duygularını daha sık bastırabilirler. Bu nedenle kişilik boyutları, bireylerin duygusal dışavurum tarzlarını şekillendiren temel bir çerçeve sunmaktadır.³⁴

Duygusal dışavurum, insanların duygularını diğer bireylere aktarması konusunda seçmiş olduğu davranışların genelidir.³⁵ Duyguların ifade edilmesi kişilerin sahip oldukları duygusallık ve bu duyguları ortaya çıkarma şekilleri açısından bireysel farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların anlaşılması ve duyguları ifade ediş biçimleri kişilerarası ilişkileri etkiler.³⁶ Bireylerin sahip oldukları kişilik özellikleri, bireylerin duyguları farklı deneyimlemesine sebep olabilir. Örneğin, bir durum karşısında bir kişi utanç ve öfke duygusu yaşarken başka bir kişi sakin ve rahat bir duygu içerisinde olabilir. Bu nedenle günlük hayatta karşılaşılan durumların kişiden kişiye farklılık göstermesi, duygusal dışavurumların da değişkenlik göstermesine neden olmaktadır.³⁷

Bireylerin bu duygusal dışavurum durumlarının son yıllarda sıklığı giderek artan psikosomatik belirtiler ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.³⁸ Kendi duygularını ifade edebilen bireyler, stres ve olumsuz duygusal deneyimlerini daha sağlıklı yollarla yönetebilirken, duygularını bastıran veya yoğun şekilde deneyimleyen bireyler, bu duygusal yükü fiziksel belirtilerle ifade etme eğiliminde olabilirler.³⁹ Özellikle yüksek düzeyde nevrotik bireylerde, bastırılmış veya yoğun duygusal deneyimlerin, baş ağrısı, mide rahatsızlıkları ve kas gerilimleri gibi psikosomatik semptomlarla bağlantılı olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, duygusal dışavurum tarzları, psikosomatik sağlığı etkileyen önemli bir psikolojik mekanizma olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰

34 Costa and McCrae, *NEO PI-R*, 45.

35 Arzu Araz ve Adnan Erkuş, “Duygu Dışavurum Tarzlarının Kavramsallaştırılması ve Ölçümü: Bir Envanter Geliştirme Çalışması”, *Türk Psikoloji Dergisi* 29, sy. 74 (2014): 50–61.

36 James J. Gross and Oliver P. John, “Facets of Emotional Expressivity: Three Self-Report Factors and Their Correlates,” *Personality and Individual Differences* 19, no. 4 (1995): 555–568.

37 Eyüp Çelik, “Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Yılmazlık Özelliklerinin Duygusal Dışavurum Açısından İncelenmesi” (yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

38 Menkü, Burak ve Behçet. Coşar. “Psikosomatik Bozukluklar.” *Türkiye Klinikleri Psychiatry-Special Topics* 14.4 (2021): 32-36.

39 Burak Menkü ve Behçet Coşar, “Psikosomatik Bozukluklar”, *Türkiye Klinikleri Psychiatry-Special Topics* 14, sy. 4 (2021): 32–36.

40 Gross and John, *Individual Differences*, 352.

Bununla birlikte her bireyin birbirinden farklı kişilik özelliklerine sahip olmasının da duygusal dışavurum şekillerinde farklılıklar gösterebileceği değerlendirilmektedir.⁴¹ Bu nedenle kişilik özelliklerinin psikosomatik belirtiler ve duygusal dışavurum üzerindeki etkilerinin araştırılması, bireylerin psikososyal ve fiziksel sağlık süreçlerini daha iyi anlamak açısından önemlidir.⁴² Literatürde genellikle belirli yaş gruplarına odaklanılırken, bu çalışma 18–65 yaş aralığını kapsayarak tüm yetişkinliği değerlendirmektedir. Psikosomatik belirtiler ve duygusal dışavurum arasındaki etkileşim, kişilik boyutlarıyla bütüncül bir yaklaşımla ele alınmakta ve bu durum alana katkı sağlayan bir bakış açısı sunmaktadır. Sonuç olarak, kişilik özelliklerinin duygusal dışavurum ve psikosomatik belirtilerin ortaya çıkmasında etkili olup olmadığının araştırılması, alan yazında önemli katkılar sağlayabilir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, yetişkin bireylerin kişilik özellikleri, psikosomatik belirtileri ve duygusal dışavurum düzeyleri arasındaki ilişkileri ve bu değişkenlerin birbirlerini yordayıcı etkilerini incelemektir. Ayrıca, değişkenlerin cinsiyet ve medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığı da araştırılmıştır. Değişkenler ile demografik karşılaştırmalar farklı gruplar arasındaki olası farklılıkları ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırma Modeli

Bu araştırma, yetişkin bireylerin kişilik özellikleri, psikosomatik belirtileri ve duygusal dışavurum düzeyleri arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlayan ilişkisel tarama modeli çerçevesinde yürütülmüştür. İlişkisel tarama modeli, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik nicel bir araştırma yaklaşımıdır. Bu model kapsamında, değişkenler arasındaki korelasyonların yanı sıra yordayıcı etkiler de incelenmiştir. Ayrıca, cinsiyet ve medeni durum gibi demografik değişkenlerin değişkenler üzerindeki etkileri de araştırılmıştır.

41 Çelik, “Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Yılmazlık Özelliklerinin Duygusal Dışavurum Açısından İncelenmesi”, 2013.

42 Mohammad Khosravi, Mohammad Ali Besharat, and Mohammad Ali Ghaffari, “The Relationship between Personality Traits and Psychosomatic Complaints in a Sample of Iranian Adults,” *Journal of Research in Medical Sciences* 24 (2019).

Araştırma Örnekleme

Araştırmaya 18-65 yaş aralığında 280'i kadın (%70,5), 117'si erkek (%29,5), toplam 397 yetişkin katılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğunu 18-30 yaş aralığında (%51,6), bekâr (%52,6) ve üniversite mezunu (%56,9) kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 1: Yetişkin Bireylerin Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzdelere

Değişken	Grup	<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kadın	280	70.5
	Erkek	117	29.5
Yaş Grubu	18-30 yaş	205	51.6
	31-40 yaş	91	22.9
	41-50 yaş	59	14.9
	51-65 yaş	42	10.6
Medeni Durum	Evli	188	47.4
	Bekar	209	52.6
Eğitim Durumu	İlk/Ortaokul	36	9.1
	Lise	87	21.9
	Üniversite	226	56.9
	Lisansüstü	48	12.1
Toplam		397	100,0

Not. f: frekans; %: yüzde.

Veri Toplama İşlemi ve Etik Onay

Araştırmaya İstanbul Gedik Üniversitesi Etik Kurul Komisyonunun 17.01.2023 tarihli ve 2023/1 sayılı toplantısının E-56365223-050.01.04-2023.137548.25-430 numaralı onayıyla başlanmıştır. Araştırmada katılımcılar, bilgilendirilmiş onam formuna onay verdikten sonra çalışmaya katılmışlardır. Araştırma soruları katılımcılara çevrim içi ortamda hazırlanarak sunulmuştur. Araştırma için 18–65 yaş arası bireylere ulaşılması hedeflenmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama araçları; Demografik Bilgi Formu, Beş Faktör Kişilik Envanteri, Rosenberg Benlik Saygısı- Psikosomatik Belirtiler Alt Ölçeği ve Berkeley Duygusal Dışavurum Ölçeği kullanılmıştır. Veri toplama araçları alanyazında daha önce kullanılmış geçerlik ve güvenirlik çalışmaları tamamlanmış olan araçlardır.

Demografik Bilgi Formu: Demografik Bilgi Formu, katılımcıların demografik özelliklerini elde etmek amacıyla oluşturulmuştur. Katılımcıların cinsiyeti, yaşı, medeni durumu ve eğitim durumu hakkında bilgi almaya yöneliktir.

Beş Faktör Kişilik Envanteri: Beş Faktör Kişilik Envanteri (BFKE), Benet-Martinez ve John (1998) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, toplamda 44 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin “nevrotiklik”, “yumuşak başlılık”, “deneyime açıklık” “dışadönüklük” ve “sorumluluk” olmak üzere 5 alt boyutu vardır. Ölçek, 1= hiç katılmıyorum, 2= biraz katılmıyorum, 3= ne katılıyorum ne de katılmıyorum, 4= biraz katılıyorum, 5= tamamen katılıyorum olmak üzere 5’li Likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Ölçeğin dilimize çevrilme ve uyarlanma çalışmaları Sümer ve Sümer (2005) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu uyarlama çalışmasında ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach alfa güvenirlik katsayılarının .64 ile .77 arasında değişmekte olduğu belirtilmiştir.⁴³ Bu araştırma kapsamında da alt boyutların Cronbach alfa değerleri sırasıyla dışadönüklük için .80, sorumluluk için .72, yumuşak başlılık için .61, deneyime açıklık için .63, nevrotiklik için .77 olarak bulunmuştur.

Rosenberg Benlik Saygısı – Psikosomatik Belirtiler Alt Ölçeği: Rosenberg tarafından geliştirilen Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, 12 alt kategoriden oluşmaktadır. 1986 yılında Çuhadaroglu tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Ölçeğin uyarlama çalışmasındaki Croanbach alfa güvenirlik katsayısı 76’dır. Test tekrar test güvenirlik katsayısı 71’dir. Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, 12 alt testten biri olan Psikosomatik Belirtiler Alt Ölçeği uygulanmıştır. Bu ölçek 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 4’lü likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Derecelendirme “Sık Sık”, “Bazen”, “Nadiren” ve “Hiçbir Zaman” şeklindedir. Bireyler 10 ile 40 arasında bir puan almaktadır. Puanlar 10’a yaklaştıkça psikosomatik belirti fazlalığına 40’a yaklaştıkça psikosomatik belirti azlığına karşılık gelmektedir.⁴⁴ Bu çalışmada psikosomatik belirtiler Cronbach alfa değeri .75 olarak bulunmuştur.

43 Nebi Sümer ve H. Canan Sümer, “Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeği” (2005).

44 Saygısı Çuhadaroglu, “Adölesanlarda Benlik” (uzmanlık tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1986).

Berkeley Duygusal Dışavurum Ölçeği: Gross ve John tarafından geliştirilmiş ve Akın tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 16 maddeden, 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin üç maddesi (3., 8. ve 9.) ters olarak kodlanmıştır. Ölçek 7’li Likert derecelendirmeyeyle 1-7 arasındaki rakamlardan birini işaretleyerek yanıtlanmaktadır. Her bir madde için 1, “Kesinlikle Katılmıyorum”; 2 “Katılmıyorum”; 3 “Bazen Katılmıyorum”; 4 “Kararsızım”; 5 “Bazen Katılıyorum”; 6 “Katılıyorum”; 7 ise “Kesinlikle Katılıyorum” anlamlarına gelmektedir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayıları toplam puan .88, olumlu dışavurum .74, olumsuz dışavurum .82, dürtü şiddeti .87 olarak bulunmuştur.⁴⁵ Bu araştırma kapsamında Cronbach alfa değerleri duygusal dışavurum toplam puanı için .80, olumlu dışavurum boyutu için .68, olumsuz dışavurum boyutu için .63, dürtü şiddeti boyutu için .73 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS-25 istatistik programı kullanılmıştır. Yapılan analizlerde ilk olarak yetişkin bireylerin demografik bilgilerine ait frekans ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca, katılımcıların kişilik özellikleri, psikosomatik belirtileri ve duygusal dışavurumlarına yönelik tanımlayıcı istatistikler (minimum değer, maksimum değer, aritmetik ortalama ve standart sapma) hesaplanmıştır. Daha sonra, araştırma verilerinin normal dağılım varsayımını karşılayıp karşılamadığını incelemek üzere çarpıklık ve basıklık değerleri referans alınmıştır.

Araştırma amaçları kapsamında yapılan analizlerde, veri dağılımının normal olduğu ve varyansların homojenliği sağlandığı göz önünde bulundurularak parametrik analiz yöntemleri tercih edilmiştir. Bu bağlamda, katılımcıların kişilik özellikleri, psikosomatik belirtileri ve duygusal dışavurumları, demografik değişkenler açısından incelenirken bağımsız gruplar t testi ve tek yönlü anova analizleri kullanılmıştır. Tek yönlü ANOVA analizinde anlamlı farklar çıktığı durumda ise post-hoc testlerinden Tukey testi ile incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiş, yordayıcı etkiler ise çoklu regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Bu analizler, araştırmanın hem ilişkisel hem de yordayıcı boyutunu kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

45 Ahmet Akın, “The Validity and Reliability of the Turkish Version of the Berkeley Expressivity Scale”, *Procedia–Social and Behavioral Sciences* 30 (2011): 27–33.

Bulgular

Yetişkin bireylerin kişilik özellikleri, psikosomatik belirtileri ve duygusal dışavurumlarına ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri -2.00 ile +2.00 arasında yer almaktadır. Bu kapsamda, araştırma verilerinin normal dağıldığı kabul edilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Normallik Analizleri

Ölçek	Boyut	Çarpıklık		Basıklık	
		İst.	St. Hata	İst.	St. Hata
Kişilik Özellikleri	Dışadönüklük	-.42	.12	-.27	.24
	Sorumluluk	-.44	.12	-.21	.24
	Yumuşak Başlılık	-.42	.12	.08	.24
	Deneyime Açıklık	-.37	.12	-.24	.24
	Nevrotiklik	-.15	.12	-.27	.24
Psikosomatik Belirtiler	Toplam	-.35	.12	-.05	.24
Duygusal Dışavurum	Toplam	-.57	.12	.57	.24
	Olumlu Dışavurum	-1.04	.12	1.01	.24
	Olumsuz Dışavurum	-.28	.12	-.13	.24
	Dürtü Şiddeti	-.77	.12	.38	.24

Not. İst. = İstatistik; St. Hata = Standart hata.

Tablo 3: Değişkenlerin Cinsiyete Göre İncelenmesi

Boyut	Grup	n	$\bar{x}$	ss	sd	t	p
Dışadönüklük	Kadın	280	28.20	6.64	395	1.07	.27
	Erkek	117	27.44	6.21			
Sorumluluk	Kadın	280	34.29	5.70	395	.48	.64
	Erkek	117	33.97	6.27			
Yumuşak Başlılık	Kadın	280	35.13	5.20	395	.16	.88
	Erkek	117	35.04	5.07			
Deneyime Açıklık	Kadın	280	35.28	6.81	395	-.15	.88
	Erkek	117	35.39	7.28			
Nevrotiklik	Kadın	280	24.52	6.31	395	4.71	.000
	Erkek	117	21.17	6.80			
Psikosomatik Belirtiler (Toplam)	Kadın	280	28.57	5.04	395	-3.98	.000
	Erkek	117	30.74	4.79			
Duygusal Dışavurum (Toplam)	Kadın	280	83.23	11.72	395	9.12	.000
	Erkek	117	70.97	13.34			
Olumlu Dışavurum	Kadın	280	22.69	4.02	395	3.81	.000
	Erkek	117	20.96	4.42			

Olumsuz Dışavurum	Kadın	280	27.08	5.84	395	6.96	.000
	Erkek	117	22.51	6.25			
Dürtü Şiddeti	Kadın	280	33.45	5.62	395	9.00	.000
	Erkek	117	27.50	6.87			

n: örneklem sayısı, $\bar{x}$: ortalama, ss: standart sapma, sd, serbestlik derecesi, t: t-testi değeri, p: anlamlılık düzeyi.

Yetişkin bireylerin kişilik özellikleri cinsiyete göre incelendiğinde; dışadönüklük, sorumluluk, yumuşak başlılık ve deneyime açıklık boyutlarında cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Buna karşılık, nevrotiklik düzeyinde kadınların puanları erkeklere göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Psikosomatik belirtiler açısından erkeklerin puanları kadınlara kıyasla daha yüksektir. Duygusal dışavurum toplam puanı ile olumlu dışavurum, olumsuz dışavurum ve dürtü şiddeti alt boyutlarında ise kadın katılımcıların puanları erkeklerden anlamlı düzeyde yüksektir.

Tablo 4: Değişkenlerin Medeni Duruma Göre İncelenmesi

Boyut	Grup	n	$\bar{x}$	Ss	sd	t	p
Dışadönüklük	Evli	188	28.18	6.74	395	.58	.56
	Bekar	209	27.79	6.31			
Sorumluluk	Evli	188	35.85	5.33	395	5.56	.000
	Bekar	209	32.70	5.94			
Yumuşak Başlılık	Evli	188	36.38	4.93	395	4.79	.000
	Bekar	209	33.96	5.10			
Deneyime Açıklık	Evli	188	34.60	6.80	395	-1.92	.06
	Bekar	209	35.95	7.03			
Nevrotiklik	Evli	188	22.65	7.07	395	-2.52	.01
	Bekar	209	24.33	6.11			
Psikosomatik Belirtiler (Toplam)	Evli	188	30.02	4.91	395	3.07	.002
	Bekar	209	28.48	5.09			
Duygusal Dışavurum (Toplam)	Evli	188	79.64	12.81	395	.03	.97
	Bekar	209	79.59	13.99			
Olumlu Dışavurum	Evli	188	22.01	4.44	395	-.79	.43
	Bekar	209	22.34	4.00			
Olumsuz Dışavurum	Evli	188	26.00	5.81	395	.79	.43
	Bekar	209	25.50	6.73			
Dürtü Şiddeti	Evli	188	31.63	6.57	395	-.19	.85
	Bekar	209	31.76	6.63			

n: örneklem sayısı, $\bar{x}$: aritmetik ortalama, Ss: standart sapma, sd: serbestlik derecesi, t: t değeri, p: anlamlılık düzeyi.

Yetişkin bireylerin kişilik özellikleri medeni duruma göre incelendiğinde, dışadönüklük ve deneyime açıklık boyutlarında gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Buna karşın, evli bireylerin sorumluluk ve yumuşak başlılık puanları bekâr bireylere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Nevrotiklik boyutunda ise bekâr bireylerin puanları evlilerden anlamlı biçimde yüksektir. Psikosomatik belirtiler açısından evli bireylerin puanları daha yüksek iken duygusal dışavurum toplam puanı ve alt boyutlarında medeni duruma göre anlamlı bir fark gözlenmemiştir.

Tablo 5: Yetişkin Bireylerde Kişilik Özellikleri, Psikosomatik Belirtiler ve Duygusal Dışavurum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

	D	S	YB	DA	N	PB	DD	OLD	OSD	DŞ
D	1									
S	.320**	1								
YB	.322**	.355**	1							
DA	.445**	.144**	.129*	1						
N	-.269**	-.318**	-.393**	-.214**	1					
PB	.070	.206**	.220**	-.019	-.470**	1				
DD	.188**	.159**	.197**	.138**	.226**	-.141**	1			
OLD	.393**	.204**	.270**	.318**	-.110*	.037	.709**	1		
OSD	.038	.112*	.083	-.048	.242**	-.057	.779**	.336**	1	
DŞ	.094	.086	.150**	.124*	.300**	-.255**	.838**	.484**	.415**	1

D: Dışadönüklük, S: Sorumluluk, YB: Yumuşak Başlılık, DA: Deneyime Açıklık, N: Nevrotiklik, PB: Psikosomatik Belirtiler, DD: Duygusal Dışavurum, OLD: Olumlu Dışavurum, OSD: Olumsuz Dışavurum, DŞ: Dürtü Şiddeti.

Dışadönüklük kişilik özelliği ile duygusal dışavurum ve olumlu dışavurum arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Sorumluluk kişilik özelliği ile psikosomatik belirtiler, duygusal dışavurum, olumlu dışavurum ve olumsuz dışavurum boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Yumuşak başlılık kişilik özelliği ile psikosomatik belirtiler, duygusal dışavurum, olumlu dışavurum ve dürtü şiddeti boyutları arasında pozitif anlamlı ilişkiler vardır. Deneyime açıklık kişilik özelliği ile duygusal dışavurum, olumlu dışavurum ve dürtü şiddeti boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Nevrotiklik kişilik özelliği ile psikosomatik belirtiler ve olumlu dışavurum boyutları arasında negatif; nevrotiklik ile duygusal dışavurum, olumsuz dışavurum ve dürtü şiddeti boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler gözlenmiştir.

Tablo 6: Yetişkin Bireylerde Kişilik Özellikleri ve Psikosomatik Belirtilerin Duygusal Dışavurum ile İlişkilerinin İncelenmesi

	B	S.H.	β	t	p
Dışadönüklük	.24	.11	.12	2.16	.03
Sorumluluk	.35	.12	.15	3.01	.003
Yumuşak Başlılık	.68	.13	.26	5.09	.000
Deneyime Açıklık	.23	.10	.12	2.34	.02
Nevrotiklik	.84	.11	.42	7.40	.000
Psikosomatik Belirtiler	-.11	.14	-.04	-.79	.43
R=.46; R ² =.21; Δ R ² =.20; F=17.67; p=.000					

B= Regresyon katsayısı, S.H.= Standart hata, β = Standartlaştırılmış regresyon katsayısı, t= t değeri, p= anlamlılık düzeyi.

Yetişkin bireylerde kişilik özellikleri, psikosomatik belirtiler ve duygusal dışavurum arasındaki regresyon modeli anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, araştırmanın bağımsız değişkenlerin bir bütün olarak duygusal dışavurumu anlamlı şekilde yordadığını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre dışadönüklük, sorumluluk, yumuşak başlılık, deneyime açıklık ve nevroitiklik, duygusal dışavurumu anlamlı şekilde yordarken; psikosomatik belirtilerin duygusal dışavurumu yordama gücünün anlamlı olmadığı görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, yetişkin bireylerin kişilik özellikleri, psikosomatik belirtileri ve duygusal dışavurumları arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Kişilik özellikleri cinsiyete göre incelenmiş ve nevroitiklik alt boyutu dışındaki alt boyutlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Kadınların nevroitiklik kişilik özelliği puanı erkeklerin nevroitiklik kişilik özelliği puanına göre yüksek bulunmuştur. Coşkun tarafından yapılan çalışmada kadın üniversite öğrencilerinin nevroitiklik puanı erkek üniversite öğrencilerinin nevroitiklik puanına göre yüksek bulunmuştur.⁴⁶ Tatlıoğlu tarafından yapılmış olan çalışmada üniversite öğrencilerinin beş faktörlü kişilik kuramına göre kişilik özelliklerinin alt boyutları bazı değişkenlere göre incelenmiş ve sonucunda kişilik özellikleri alt boyutlarından nevroitiklik alt boyutu dışındaki diğer özelliklerin puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Nevrotiklik kişilik özelliği

46 Hüseyn Coşkun, “Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin, Duygusal Dışavurumlarının ve Sosyal Onay İhtiyaçlarının İncelenmesi” (yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2021).

alt boyutunda cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kız öğrencilerin nevrotiklik kişilik özelliği alt boyutu puanı erkek öğrencilere göre yüksek bulunmuştur.⁴⁷ Bu doğrultuda araştırmadan elde edilen bu bulgunun literatür ile uyumlu olduğu sonucuna varılmaktadır. Yetişkin bireylerin kişilik özellikleri medeni duruma göre incelendiğinde; dışadönüklük ve deneyime açıklık boyutunda anlamlı sonuçlar edinilememiştir. Ancak sorumluluk ve yumuşak başlılık kişilik özelliğinde evliler lehine; nevrotiklik kişilik özelliğinde ise bekârlar lehine anlamlı sonuçlar bulunmuştur. Cennet Demir⁴⁸ ve Ümit Behrem'in⁴⁹ araştırmalarından elde edilen sonuçlar bütüncül olarak değerlendirildiğinde, bu araştırmada kişilik özelliklerinin medeni duruma göre farklılaşmalarına ilişkin edinilen sonuçların literatür ile uyumlu olduğu söylenebilir. Araştırmanın alt amaçları kapsamında, yetişkin bireylerin psikosomatik belirtileri demografik değişkenlere göre incelenmiş olup anlamlı sonuçlara varılmıştır. Buna göre erkeklerin psikosomatik belirtiler puanı kadınların puanından anlamlı düzeyde yüksektir. Psikosomatik belirtiler puanı hesaplanırken ölçek puanının yükselmesi, psikosomatik belirtiler düzeyinin düştüğünü gösterir niteliktedir, ölçek puanının düşmesi ise psikosomatik belirtiler düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. Dolayısıyla, kadınların psikosomatik belirtilerinin erkeklerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu söylenebilir. İnce⁵⁰ tarafından yapılmış, beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerde incelenen psikosomatik belirtiler ile ilgili çalışmanın sonucunda da psikosomatik belirtilerin kadınlarda erkeklere oranla anlamlı bir şekilde yüksek çıktığı görülmüştür. Araştırmanın cinsiyet özelinde elde ettiği sonuçlar, literatür ile uyumludur. Psikosomatik belirtiler, medeni duruma göre incelendiğinde evlilerin psikosomatik belirtiler puanı bekârlara göre yüksek bulunmuştur. Psikosomatik belirtiler puanı hesaplaması dikkate alındığında; bekar bireylerin psikosomatik belirtilerinin evli bireylerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuç, literatürü destekleyen bir sonuçtur. Duygusal dışavurum cinsiyete göre incelendiğinde; duygusal dışavurum toplam puanı ve tüm alt boyutlarında kadınların puanı erkeklerin puanından yüksek

47 K. Tatlılıoğlu, “Üniversite Öğrencilerinin Beş Faktör Kişilik Kuramı’na Göre Kişilik Özellikleri Alt Boyutlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Tarih Okulu Dergisi* 2014, sy. XVII (2013).

48 Cennet Demir, “Kişilik Özellikleri ve İş Tatmini Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama” (yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2012).

49 Ümit Behrem, “Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Adalet Algısı Aracılığıyla Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Üzerine Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma” (yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2017).

50 Gökçe İnce, “KKTC’de Yaşayan Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerde Kişilerarası İlişki Tarzlarının Psikosomatik Bozukluklarla İlişkisinin İncelenmesi” (yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, 2018).

olarak bulunmuştur. Literatür incelendiğinde de kadınların duygusal dışavurum puanlarının erkeklerin puanından yüksek olduğu görülmektedir. Kaya tarafından yapılan duygusal dışavurumların çeşitli değişkenler ile incelendiği çalışmada, duygusal dışavurum puanı ve tüm alt boyutlarında kadınların puanının erkeklerden yüksek olduğu bulunmuştur.⁵¹ Kadınların duygusal dışavurum düzeyleri erkeklere göre daha yüksektir. Literatürde duygusal dışavurumun cinsiyet değişkenine göre farklılar gösterdiği; kadın bireylerin duygularını erkek bireylere göre daha fazla dışa vurma eğiliminde oldukları görülmektedir.⁵² Yetişkin bireylerin duygusal dışavurumları medeni duruma göre incelendiğinde; toplam puan ile olumlu dışavurum, olumsuz dışavurum ve dürtü şiddeti boyutlarında gruplar arasında anlamlı düzeyde farklılaşma bulunamamıştır. Bu sonuç, bekâr ve evli yetişkin bireylerin duygusal dışavurum düzeylerinin benzer olduğunu göstermektedir. İlgili literatür incelendiğinde, duygusal dışavurum üzerine yürütülen araştırmaların medeni durum özelinde inceleme yapmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla, bu araştırmada elde edilen sonuçlar, literatürde yer alan boşlukları gidermesi açısından önem arz etmektedir.

Değişkenler arasındaki korelasyonel ilişkiler incelenmiş olup kişilik özelliklerinin tamamının duygusal dışavurum ile pozitif yönlü; psikosomatik belirtiler puanının ise duygusal dışavurum ile negatif yönlü ilişkisi bulunmuştur. Kişilik özelliklerinin tamamı ve psikosomatik belirtiler ile duygusal dışavurum arasında doğru orantı vardır. Bu bağlamda, yetişkin bireylerin kişilik özellikleri ve psikosomatik belirtileri yükseldikçe duygusal dışavurumları da yükselmekte; kişilik özellikleri ve psikosomatik belirtileri düştükçe duygusal dışavurumları da düşmektedir. Ayrıca, araştırma kapsamında; yetişkin bireylerde kişilik özellikleri ile psikosomatik belirtilerin duygusal dışavurum üzerindeki etkisine yönelik kurulan bu modelin anlamlı olduğu sonucu edinilmiştir. Bu sonuca göre dışadönüklük, sorumluluk, yumuşak başlılık, deneyime açıklık ve nevrotiklik kişilik özelliklerinin duygusal dışavurumu bağımsız olarak yordadığı; psikosomatik belirtilerin bağımsız olarak duygusal dışavurum üzerinde yordayıcı etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Psikosomatik belirtiler ile duygusal dışavurum arasındaki etkileşimin anlamlı olmaması, aslında duygusal dışavurum ile somatizasyon arasındaki ilişkiyi daha karmaşık hâle getirmektedir. Bu, her bireyin psikosomatik belirtileri ve duygusal deneyimleri farklı şekillerde yaşadığı anlamına

51 Çınar Kaya, “Sosyal İyi Olma ile Duygusal Dışavurum Arasındaki İlişkilerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi” (yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2013).

52 Gross and John, “Facets of Emotional Expressivity,” 555–568.

gelir.⁵³ Psikosomatik belirtiler çoğu zaman duygusal sıkıntıların bedensel olarak dışa vurumu olsa da bireylerin kişilik özellikleri ve duygusal düzenleme stratejileri bu sürecin nasıl işlediğini belirleyebilir. Nevrotik özellikler gösteren bireyler, duygusal baskılama, kaygı ve stres gibi duygusal yükleri daha fazla somatize edebilirler. Ancak bu süreç her zaman duygusal dışavurum ile paralel gitmeyebilir, çünkü bireylerin duygusal dışavurum becerileri kişilik özelliklerine göre farklılık gösterebilir.⁵⁴

İlgili sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde; kişilik özelliklerinin yetişkin bireylerin duygusal dışavurum düzeylerini etkilediği ama psikosomatik belirtilerin ise yetişkin bireylerin duygusal dışavurum düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı söylenebilir. Dışadönüklük, sorumluluk, yumuşak başlılık, deneyime açıklık ve nevroz gibi kişilik özellikleri, yetişkin bireylerin duygularına ve davranışlarına etki edebilmektedir.⁵⁵ Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde, yetişkin bireylerde kişilik özellikleri, psikosomatik belirtiler ve duygusal dışavurum ile arasındaki ilişkiyi doğrudan değerlendiren bir çalışma bulunamamıştır. Ancak, bazı araştırmacıların yaptıkları incelemeler ile bu çalışmayı dolaylı olarak destekledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin; Coşkun ve Aslan⁵⁶ tarafından yürütülen araştırmada, kişilik özellikleri ile duygusal dışavurum arasındaki ilişkiye yönelik bir derleme yapılmış olup kişilik özelliklerinin duygusal dışavurumu etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Araz ve Erkuş'un⁵⁷ araştırmasında duygusal dışavurumun yordayıcıları arasında kişilik özellikleri gösterilmiştir. Bunlara ek olarak; Gross ve John⁵⁸ tarafından yürütülen araştırma ile Leising ve diğerlerinin⁵⁹ çalışmaları, kişilik özellikleri ile duygusal dışavurum arasındaki ilişkiyi yurt dışında inceleyen çalışmalar olarak göze çarpmaktadır. Bu araştırmaların da kişilik özellikleri ile duygusal dışavurum düzeyi

53 Gross and John, "Individual Differences in Two Emotion Regulation Processes," 348–362.

54 Leising, Hagemeyer, and Rentfrow, "Personality and Psychosomatic Symptoms," 214–220.

55 Naveed Saif, Irfan Ullah Khan, and Imrab Shaheen, "Investigating the Relationship between the Big Five Personality Traits Model and Selfie Posting Behavior with the Moderating Role of Culture and Marital Status among University Students," *Journal of Innovative Research in Management Sciences* 3, no. 2 (2022): 1–15.

56 Hüseyin Coşkun ve Selda Aslan, "Kişilik Özellikleri, Duygusal Dışavurum ve Sosyal Onay İhtiyacı Kavramları Üzerine Bir Derleme", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 5, sy. 1 (2021): 60–77.

57 Araz ve Erkuş, "Duygu Dışavurum Tarzlarının Kavramsallaştırılması", 50–61.

58 Gross and John, "Facets of Emotional Expressivity," 555–568.

59 David Leising, Julian Müller and Carolin Hahn, "An Adjective List for Assessing Emotional Expressivity in Psychotherapy Research," *Clinical Psychology & Psychotherapy* 14, no. 5 (2007): 377–385.

arasında pozitif yönlü ilişki tespit etmesi, literatürdeki çalışmalar ile bu araştırmanın uyumunu göstermesi açısından önemlidir.

Psikosomatik belirtiler ile duygusal dışavurum arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar, bu çalışmanın bulgularıyla uyumlu sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin, Şafak ve arkadaşlarının araştırmasında da psikosomatik belirtiler ile duygusal dışavurum arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.⁶⁰ Bahsedilen araştırmada ergen bireyler örnekleminin ele alınması her iki araştırmanın ayrıştığı noktadır. Ancak iki araştırmanın ortak sonuçlarda buluşması, bu çalışmanın psikosomatik belirtiler ile duygusal dışavurum üzerine elde ettiği sonuçlarının literatürle tutarlı olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma; yetişkin bireylerin kişilik özellikleri, psikosomatik belirtileri ve duygusal dışavurum düzeyleri arasındaki ilişkileri ortaya koyarken, cinsiyet ve medeni durum gibi demografik değişkenlerin bu ilişkiler üzerindeki etkilerini de gözler önüne sermektedir.

Sayıtlar, Sınırlılıklar

Bu araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmıştır. Katılımcıların anketleri samimi ve doğru yanıtlarla doldurdukları kabul edilmiştir. Çalışma, yalnızca 18–65 yaş arası yetişkin bireyleri kapsamakta ve veriler Beş Faktör Kişilik Envanteri, Rosenberg Benlik Saygısı-Psikosomatik Belirtiler Alt Ölçeği ile Berkeley Duygusal Dışavurum Ölçeği aracılığıyla toplanan nicel verilerle yürütülmüştür.

Araştırma 397 katılımcı ile gerçekleştirilmiş, kadın katılımcıların sayısı erkeklere göre fazla ve demografik bilgiler sınırlı sayıda soru ile toplanmıştır. Bu durum, özellikle cinsiyetin kişilik, duygusal dışavurum ve psikosomatik belirtiler üzerindeki etkisini doğru şekilde değerlendirmek için bir sınırlamadır. Ayrıca, demografik bilgilerin sınırlı sayıda soru ile toplanmış olması, katılımcıların sağlık durumu, yaşam tarzı ve sosyal çevreleri gibi önemli değişkenlerin etkisini göz ardı edebilir.

60 Emre Şafak, Pınar Vural ve Fatma Çetinkaya, “Ergenlerde Algılanan Duygu Dışa Vurumu ile Psikosomatik Belirtiler Arasındaki İlişki”, *Güncel Pediatri* 13, sy. 2 (2015): 104–109.

Öneriler

Araştırmacılar için;

Gelecek çalışmalarda örneklem sayısının artırılması ve cinsiyet dağılımına dikkat edilmesi, bulguların genellenebilirliğini güçlendirecektir. Demografik bilgiler açısından daha kapsamlı veri toplanması, psikosomatik belirtiler ve diğer değişkenlerle ilişkilerin daha ayrıntılı incelenmesini sağlayabilir.

Uygulayıcılar için;

Katılımcıların kişilik özellikleri, psikosomatik belirtileri ve duygusal dışavurum düzeyleri dikkate alınarak bireylere uygun müdahale ve destek programları geliştirilebilir. Ayrıca, cinsiyet ve medeni durum gibi demografik farklılıklar da bu programların planlanmasında göz önünde bulundurulabilir. Ayrıca, gelecekteki araştırmaların stres düzeyleri, sosyal destek ve kültürel faktörler gibi unsurları çok boyutlu bir şekilde ele alması, daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

Etik Onay

Araştırmaya İstanbul Gedik Üniversitesi Etik Kurul Komisyonunun 17.01.2023 tarihli ve 2023/1 sayılı toplantısının E-56365223-050.01.04-2023.137548.25-430 numaralı onayıyla başlanmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kişisel ve/veya finansal çıkar çatışması yoktur.

Yazarların Katkı Oranı

SIRA	AD SOYAD	ORCID	MAKALEYE KATKISI
1	Dilara Güler	0009-0007-9900-3971	1, 2, 3, 4, 5
2	Nurgül Yavuzer	00000-0002-7710-5746	1, 3, 5
*Katkı bölümüne ilgili açıklamanın karşılığına gelen rakam(lar)ı yazınız.			
1- Çalışmanın tasarlanması 2- Verilerin toplanması 3- Verilerin analizi ve yorumu 4- Yazının yazılması 5- Kritik revizyon			

Kaynakça

Adıgüzel, Binnur. “Yetişkinlerin Kişilik Özellikleri, Bağlanma Biçimleri ve Somatizasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. Yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, 2021.

Akın, Ahmet. “The Validity and Reliability of the Turkish Version of the Berkeley Expressivity Scale.” *Procedia–Social and Behavioral Sciences* 30 (2011): 27–33.

Araz, Arzu ve Adnan Erkuş. “Duygu Dışavurum Tarzlarının Kavramsallaştırılması ve Ölçümü: Bir Envanter Geliştirme Çalışması”. *Türk Psikoloji Dergisi* 29, sy. 74 (2014): 50–61.

Behrem, Ümit. “Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Adalet Algısı Aracılığıyla Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Üzerine Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”. Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2017.

Burger, Jerry M. *Kişilik*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.

Cervone, Daniel ve Lawrence A. Pervin. *Kişilik Psikolojisi: Kuram ve Araştırma*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.

Costa, Paul T., Jr., and Robert R. McCrae. “From Catalog to Classification: Murray’s Needs and the Five-Factor Model.” *Journal of Personality and Social Psychology* 55, no. 2 (1988): 258–265.

Costa, Paul T., Jr., and Robert R. McCrae. *Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, 1992.

Coşkun, Hüseyin. “Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin, Duygusal Dışavurumlarının ve Sosyal Onay İhtiyaçlarının İncelenmesi.” Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2021.

Coşkun, Hüseyin ve Selda Aslan. “Kişilik Özellikleri, Duygusal Dışavurum ve Sosyal Onay İhtiyacı Kavramları Üzerine Bir Derleme”. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 5, sy. 1 (2021): 60–77.

Çelik, Eyüp. “Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Yılmazlık Özelliklerinin Duygusal Dışa-

vurum Açısından İncelenmesi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, sy. 2 (2013).

Çevik, Abdülkadir ve Vesile Şentürk. “Tarihsel Süreçte Psikosomatik Tıp ve Psikosomatik Bozukluklara Genel Bir Bakış”. *Türkiye Klinikleri Psychiatry–Special Topics* 1, sy. 2 (2008): 1–11.

Çivitçi, Nilüfer ve Aysel Arıcioğlu. “Beş Faktör Kuramına Dayalı Kişilik Özellikleri”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12, sy. 23 (2012): 78–96.

Davison, Gerald C., John M. Neale ve İhsan Dağ. *Anormal Psikoloji*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları, 2004.

De Frutos, R. M. “Uncovering the Structure of Agreeableness from Self-Report Measures.” *Journal of Personality* 86, no. 4 (2018): 560–580.

Demir, Cennet. “Kişilik Özellikleri ve İş Tatmini Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama”. Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2012.

Doğan, Tayfun. “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Öznel İyi Oluş”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 14, sy. 1 (2013): 56–64.

Eray, Şafak, Pınar Vural ve Fatma Çetinkaya. “Ergenlerde Algılanan Duygu Dışa Vurumu ile Psikosomatik Belirtiler Arasındaki İlişki”. *Güncel Pediatri* 13, sy. 2 (2015): 104–109.

Fava, Giovanni A., Johannes Guidi and Nicola Sonino. “The Psychosomatic Practice.” *Acta Dermato-Venereologica* 96 (2016): 9–13.

Fayn, Katerina, Carolyn MacCann, Nicholas Tiliopoulos, and Paul J. Silvia. “Aesthetic Emotions and Aesthetic People: Openness Predicts Sensitivity to Novelty in the Experiences of Interest and Pleasure.” *Frontiers in Psychology* 6 (2015): 1877.

Gross, James J. and Oliver P. John. “Facets of Emotional Expressivity: Three Self-Report Factors and Their Correlates.” *Personality and Individual Differences* 19, no. 4 (1995): 555–568.

Gross, James J., and Oliver P. John. “Individual Differences in Two Emotion Regu-

lation Processes: Implications for Affect, Relationships, and Well-Being.” *Journal of Personality and Social Psychology* 85, no. 2 (2003): 348–362.

Güleç, Medine Yazıcı. “Psikosomatik Hastalıklarda Mizaç ve Karakter”. *Psikiyatri ve Güncel Yaklaşımlar* 1, sy. 3 (2009): 201–214.

Horzum, Mustafa Barış, Tuncay Ayas ve Mehmet Ali Padır. “Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması”. *Sakarya University Journal of Education* 7, sy. 2 (2017): 398–408.

İnce, Gökçe. “KKTC’de Yaşayan Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerde Kişilerarası İlişki Tarzlarının Psikosomatik Bozukluklarla İlişkisinin İncelenmesi”. Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, 2018.

Kaya, Çınar. “Sosyal İyi Olma ile Duygusal Dışavurum Arasındaki İlişkilerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi0.” Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2013.

Khosravi, Mohammad, Mohammad Ali Besharat and Mohammad Ali Ghaffari. “The Relationship between Personality Traits and Psychosomatic Complaints in a Sample of Iranian Adults.” *Journal of Research in Medical Sciences* 24 (2019).

Kılıçaslan, A. K., S. Yıldız, O. Kurt, and M. Atmaca. “Personality Characteristics, Anxiety Sensitivity, Anxiety, and Depression Levels on Patients Diagnosed with Psychogenic Pruritus.” *Alpha Psychiatry* 23, no. 5 (2022): 243–248.

Kleinman, Arthur, Veena Das, and Margaret Lock. *Social Suffering*. Berkeley: University of California Press, 1997.

Kleinman, Arthur, Veena Das and Margaret Lock. *Social Suffering*. Berkeley: University of California Press, 1997.

Leising, Daniel, Jochen Müller and Christian Hahn. “An Adjective List for Assessing Emotional Expressivity in Psychotherapy Research.” *Clinical Psychology & Psychotherapy* 14, no. 5 (2007): 377–385.

McCrae, Robert R. and Paul T. Costa. “Updating Norman’s ‘Adequate Taxonomy’: Intelligence and Personality Dimensions in Natural Language and in Questionnaires.” *Journal of Personality and Social Psychology* 49 (1985): 710–721.

Menkü, Burak ve Behçet Coşar. “Psikosomatik Bozukluklar”. *Türkiye Klinikleri Ps-ychiatry–Special Topics* 14, sy. 4 (2021): 32–36.

Pennebaker, James W. *Opening Up: The Healing Power of Expressing Emotions*. New York: Guilford Press, 1997.

Pylypenko, Nataliia, et al. “Contemporary Approaches to Diagnosis, Psychotherapy and Neuro-Psychocorrection of Emotional Disorders in Psychosomatic Diseases.” *BRAIN: Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience* 13, no. 1 (Suppl. 1) (2022): 277–294.

Saif, Naveed, Irfan Ullah Khan, and Imrab Shaheen. “Investigating the Relationship between the Big Five Personality Traits Model and Selfie Posting Behavior with the Moderating Role of Culture and Marital Status among University Students.” *Journal of Innovative Research in Management Sciences* 3, no. 2 (2022): 1–15.

Somer, Orkun, Mehmet Korkmaz ve Aysun Tatar. “Beş Faktör Kişilik Envanterinin Geliştirilmesi: Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması”. *Türk Psikoloji Dergisi* 17, sy. 49 (2002): 21–33.

Sümer, Nebi ve H. Canan Sümer. “Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeği.” Yayınlanmamış çalışma, 2005.

Şimşek, Erol. “Akademik Başarıyı Yordamada Psikosomatik Belirtilerin Rolü”. Bildiri, *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, Antalya, 2010.

Tatlıhoğlu, K. “Üniversite Öğrencilerinin Beş Faktör Kişilik Kuramı’na Göre Kişilik Özellikleri Alt Boyutlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”. *Tarih Okulu Dergisi* 2014, sy. XVII (2013).

Yeni, Zehra. “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Duygusal Emek Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2015.

SİYASET BİLİMİ

**Development of the Concept of Liberalism in Post-World War II Turkey:
An Interpretation with Reinhart Koselleck's Terms**

**Reinhart Koselleck'in Kavramları Ekseninde Türkiye'de Liberalizmin Dönüşümü
(1946-1950)**

Pelin Helvacı

Lecturer (Phd), İstanbul Technical University Department of the Principles of
Atatürk and Turkish Revolution History, helvacip@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0779-1699

Gönderim Tarihi: 24.09.2025

Kabul Tarihi: 18.12.2025

Yayımlanma Tarihi: 29.12.2025

Nasıl Atıf Yapılır:

Helvacı, Pelin. "Development of the Concept of Liberalism in Post-World War II Turkey: An Interpretation with Reinhart Koselleck's Terms". *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (Aralık 2025): 239-258.

Development of the Concept of Liberalism in Post-World War II Turkey: An Interpretation with Reinhart Koselleck's Terms

Pelin Helvacı¹

Abstract

This paper aims to evaluate Turkey's transition to multi-party politics in 1946 with Reinhart Koselleck's conceptual framework of the space of experience and the horizon of expectation. Koselleck defines the space of experience as the sedimented past, comprising collective memories, institutions, and political practices, while the horizon of expectation denotes the future-oriented framework shaped by past experiences in which individuals or societies anticipate and project possible transformations. In the Turkish context, the space of experience was rooted in a single-party regime of the Republican People's Party (RPP), characterized by centralized governance, secularism, and state-led modernization. The founding of the Democrat Party (DP) in 1946 marked a pivotal moment in a pluralistic and participatory political order. This divergence between past experiences and future projections ultimately created conditions for a democratic rupture, culminating in the DP's electoral victory in 1950. This study examines the development of the concept of liberalism in Turkey in the post-World War II era by employing a qualitative and historical research method grounded in Reinhart Koselleck's conceptual framework. Through this lens, this paper illustrates how Koselleck's theory provides insight into the dynamics of political transformation in 1946-1950. With the establishment of DP, the dichotomy between past and future, experience and expectation varied depending on the proximity to RPP.

Keywords: Reinhart Koselleck, Turkish political history, Republican People's Party (RPP), Democrat Parti (DP), Liberalism in Turkey.

¹ Lecturer (Phd), İstanbul Technical University, Department of the Principles of Atatürk and Turkish Revolution History, helvacip@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0779-1699.

Reinhart Koselleck'in Kavramları Ekseninde Türkiye'de Liberalizmin Dönüşümü (1946-1950)

Öz

Bu çalışma Türkiye'nin 1946'da çok partili hayata geçiş sürecini Alman tarih kuramcısı Reinhart Koselleck'in tarihi olayları kuramsallaştırdığı iki temel nokta üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Koselleck'in tecrübe alanı ve beklenti alanı olarak belirlediği noktalara göre geçmiş, birinci kavramla özdeşleştirilirken; gelecek, beklentiyle ilişkilendirilmiştir. Türk siyasi hayatında Demokrat Parti (DP) geniş yoğunlukta çalışılmış olsa da liberalizm bakımından Koselleck'in kavramları ekseninde değerlendirilmemiştir. CHP, tek partili dönemde merkezi hükümet, laiklik ve devlet merkezli modernleşme unsurlarıyla tecrübe alanında ele alınabilirken, kuruluş döneminden 1950'de iktidara gelene kadar DP çok sesli ve katılımcı bir siyaset düşüncesiyle geleceği temsil ederek beklenti alanında değişiklik yaratmıştır. Bu çalışma, Reinhart Koselleck'in kavramsal çerçevesine dayanan nitel ve tarihsel bir araştırma yöntemi kullanarak, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'de liberalizm kavramının gelişimini incelemektedir. Koselleck'in kavramları, 1946-1950 arasındaki değişimde DP'nin liberal anlayışının nasıl şekillendiğini gösterecektir. DP'nin kuruluşuyla birlikte, geçmiş ile gelecek, deneyim ile beklenti arasındaki ikilik, CHP'ye olan yakınlığa bağlı olarak farklılık göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Reinhart Koselleck, Türk siyasi tarihi, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP), Türkiye'de liberalizm.

1. Introduction

The transition from a multinational empire to a nation-state in 1923 and from one-party era to multi-party era in 1946 forms a radical transformation in Turkish political history. There is still a heated debate among scholars about whether there was continuity or rupture in the transition to democracy. Bearing in mind that the architects of the Republic belonged to the cadres of Young Turks, who experienced the transitions from empire to nation-state, from monarchy to republic, and from theocracy to a laicist/secular state, provides strong arguments in favor of rupture.² Moreover, the gradual transition to democracy, culminating in the peaceful removal from power

2 Feroz Ahmad, "Politics and Political Parties in Republican Turkey," in *The Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World*, ed. Reşat Kasaba (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 226.

of the Republican People's Party (RPP), also represents a break from the past in the sense that, in contrast to the single-party era, this era marked the emergence of democratic pluralism and the growth of mass politics and participation.³

Transition to democracy, establishment of the liberal opposition party, Democrat Party (DP), in 1946, and the ruling era of this party in 1950-1960, have been studied by various scholars from different perspectives, depending on the ideological stance of the researchers..⁴ RPP opponents criticize the Kemalist era for its strict measures in advocating secularism and Westernization, and see the DP era as the turning point in Turkish political history, regarding the maintenance of religious freedom, freedom of speech, and democratization. Whereas, RPP supporters view this era as the beginning of the dismantling of the Kemalist regime, imposing populist policies, financial dependence on the US, and a departure from secularist tendencies. This contested era of the DP has not been studied through the lens of conceptual history. In this study, the researcher's aim is to explore the development of the concept of liberalism in Turkey in the post-World War II era, in accordance with Reinhart Koselleck's two key terms: Space of experience and horizon of expectation. These two terms make an important contribution to understanding and interpreting the historical periods and their relation to Turkish liberalism of the 1950s.

This study employs a qualitative and historical research method to examine the development of the concept of liberalism in Turkey in the post-World War II era. These concepts are used as analytical tools to interpret how past experiences and future-oriented expectations shaped the discourse and practice of liberalism in Turkey during the 1950s. By analyzing historical sources and intellectual discussions of the period, along with Koselleck's grand theory, the study seeks to reveal the relationship between historical context and the evolving meaning of liberalism. While doing this, it

3 Eric Zürcher, *Turkey: A Modern History* (London: I.B. Tauris, 2003), 5.

4 Some examples may be Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi* (İstanbul: Yordam Kitap, 2019); Feroz Ahmad, *Demokrat Parti: Bir Çağdaşlaşmanın İzdüşümü* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010); Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*. Çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil Yayınları, 2020); Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2023); Metin Heper, İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999); Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021); Cemil Koçak, *Demokrat Parti Karşısında CHP* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017); Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP (1950-1960)* (İstanbul: Doğan Kitap, 2017); Çağdaş Görücü, *Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar 1950-1960* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019).

aims to show the extent to which historical experiences and future-oriented expectations shape the discourse and meaning of liberalism in this period. This methodological approach enables a deeper understanding of liberalism not merely as a political ideology, but as a historically contingent, contested concept.

2. Theory and Concepts

Concepts have a dynamic and historically evolving internal structure, which shows disparity among conceptual historians. While Skinner's rhetorical approach "turns the history of conceptual changes into a history of sudden and successive *kairos*-situations, which are captured and used by political agents," Skinner thinks there were three major aspects of conceptual change: The changing range of *criteria* of the concept, the changing range of *reference* of the concept, and the changing range of *attitudes* toward the concept.⁵ As a scholar who focused on the relation between past and future and experience and expectation, Reinhart Koselleck gives priority to "the slower, long and medium-term history of the *chronos* time."⁶ Despite the differences, according to conceptual historians, all of these relations are represented briefly as "change." Depending on the context, concepts evolve over time, and there may be a change in the meaning.

Historically, in Turkey, the concept of liberalism began to be used in the late Ottoman era, according to the changing range of *criteria*, substituting the word individualism on a social base, rather than economic or political implications. In the political realm, Turkey has had a heritage of parliamentary elections since 1876 and multi-party democracy for short periods, in 1908-1918, 1923-25, and in 1930. In this timeline from the late Ottoman era to the Republican one, not surprisingly, liberalism has never been the aim, and it has embodied different meanings depending upon the context.

Using conceptual history tools, liberalism has primarily been categorized into three aspects: Historical, ideological, and philosophical. Freedden maintains that liberalism as history focuses on the liberation of individuals and groups from oppression and discrimination, whereas liberalism as ideology covers the configuration of specified

5 Quentin Skinner, "Language and Political Change," in *Political Innovation and Conceptual Change*, ed. Terence Ball, James Farr and Russell L. Hanson (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 15.

6 Helge Jordheim, "Conceptual History Between Chronos and Kairos: The Case of 'Empire,'" *Redescriptions: Yearbook of Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory* (2007): 118.

political concepts such as liberty, progress, and individuality. Lastly, liberalism as a philosophy aims to draw a just and free society.⁷ As in other concepts, Turkish liberalism has been subject to disputes over its meaning and proper application, yet it has been used in various ways to serve the objectives of political actors since the early 20th century.

Besides liberalism, the second conceptual platform that will be used in this research is regarding categories “experience” and “expectation.”⁸ In *Futures Past*, Koselleck makes the historical claim that the very idea of history underwent a decisive shift and radical change between 1750 and 1850, a period he called the *Sattelzeit*. Examining a noteworthy period of this radical change (*Sattelzeit*), Koselleck analyzed the dynamic between experience and expectations. Although he focused on the past and space of experience, he did not undermine the importance of the future and horizon of expectations, in which he emphasized the importance of modernization. With modernization, he maintained, “historical experience descending from the past could no longer be directly extended to the future”⁹ and this, required a new approach, which he called “new time” (*Neuzeit*).¹⁰ In this “new time,” experience was related to the actual and accomplished fact, whereas expectation pertained to possible facts.¹¹ So, the expectation from the future was regarded as less related with the experience.

In the Turkish case, the space of experience in the trajectory of liberalism evolved rapidly within a short period, leading to a rupture and an inability to conclude the past for the future. This was because, for the first time, an opposition party (DP) came to power in 1950. The future was not expected to be the same, yet it was unclear what to predict from a liberal party, even though initially, the party stood for freedom of speech, freedom of the press, freedom of religious practices, and limiting state intervention in economic activities. As it will be demonstrated below, the transformation occurred rapidly in just a few years, after DP entered parliament in 1950. DP rule continued until the 1960 coup, and this ten-year ruling has been scrutinized by many

7 Michael Freeden, *Liberal Languages: Ideological Imaginations and Twentieth Century* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005), 5.

8 Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (NY: Columbia University Press, 2004), 17.

9 Koselleck, *Futures Past*, 281.

10 Koselleck, *Futures Past*, 17.

11 Koselleck, *Futures Past*, 44.

scholars, but not using conceptual theory tools, such as continuity and rupture and expectation-experience distinction.

In continuity and rupture line, there are some questions about the facts that brought DP to power and how liberalism was understood explicitly by the Republicans and the DP followers. DP was not the first liberal party during the Republican era of 1923-1946, but it was the first one that past and future aspects and experience and expectation need to be explored. In the rest of the article, first, the relationship between past and future will be briefly summarized, then the concept of liberalism during the Republican era will be defined, and lastly, the “space of experience” and “horizon of expectation” of this contested period will be examined.

3. Past and Future

Schinkel argues that the relationship between past and future can be grasped through a twofold distinction in consciousness: a backward-looking and a forward-looking orientation. The former is largely shaped by experience, even though expectations may significantly diverge from what has occurred in the past. In contrast, the forward-looking perspective does not dismiss experience; rather, it employs it to transform and reinterpret the past.¹²

In the Turkish case, until 1950, politics was dominated by a backward-looking perspective, where the primary aim was regime consolidation rather than a dynamic, citizen-oriented approach. Liberalism was out of the political scene in the establishment of the Republic in 1923, as the primary goal was to build a national state and create an “imagined community” of the Turkish nation. As Kadioğlu notes, liberalism and democracy were discredited in the eyes of the Republican elites during the 1930s, due to the instability of the regimes in Western Europe, and this delayed the emergence of liberalism in Turkey.¹³ When Turkish politics entered a new phase with multi-party politics, the concepts “liberalism” and “democracy” began to be referred.

The post-war era was the right time for the emergence of liberalism, initially in for-

12 Anders Schinkel, “Imagination as a Category of History: An Essay Concerning Koselleck’s Concepts of *Erfahrungsraum* and *Erwartungshorizont*,” *History and Theory* 44 (February 2005): 50.

13 Ayşe Kadioğlu, “The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity,” *Middle Eastern Studies* 32, no. 2 (April 1996): 180.

foreign politics, when Turkey faced expansionist threats from the Soviet Union, which demanded military bases on the northeast border and sought to change the straits administration. These threats entitled Turkey to align itself with the West and turn toward the United States (US), a protective state and the pioneer of the “New World Order.” In this context, with US protection and internal and external pressures, Turkey was ultimately compelled to transition to a multi-party era after 23 years of single-party rule. However, this transition did not embrace the international connotation of liberalism in political, economic, and cultural terms; rather, it found a unique path compatible with the post-war context. UN membership in 1945 was followed by the economic policy of the Truman Doctrine of 1947 and the Marshall Plan, which was enunciated to guarantee the security of Turkey, along with military and economic aid.

4. Development of the Concept of Liberalism in Republican Era

Historically, the concept of liberalism (and the term “liberal”) began to be used during the late Ottoman era, substituting the word individualism within a social framework, rather than embracing economic or political implications. In the political sphere, Turkey inherited a tradition of parliamentary elections since 1876 and multi-party democracy for short periods, between 1908 and 1913, 1923 and 1925, and in 1930.¹⁴ Throughout this timeline, from the late Ottoman era to the Republican one, not surprisingly, liberalism has never been the aim, rather the means, where it embodied different meanings depending upon the context. As in other concepts, there were disputes over its meaning and proper application; nevertheless, it was utilized in limited yet various ways to serve the purposes of political actors.

The leaders of the new Republic concentrated on consolidating their power and modernizing the newly established nation-state in a Western model. Taking apart the two short-lived attempts to establish a liberal opposition party, this era was dominated by the Republican People’s Party (RPP). Republicans conceived liberalism as an individualist philosophical system that was a set of timeless claims about human nature and basic qualities. As Kadioğlu maintains, alienation, isolation, and selfishness were the themes that the republicans associated with liberalism¹⁵

One of the prominent intellectuals and pioneers of Turkish liberalism, with an attempt

14 Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 218.

15 Kadioğlu, “The Paradox of Turkish Nationalism,” 181.

to establish the liberal Free Party in 1930, was Ahmet Ağaoğlu. He maintained in his book *The State and the Individual* that “the intervention of the state has occurred in national life at every time and place... The problem, however, is to set the limits to this intervention.” “In Turkey,” he believed, “involvement of the state in economic affairs, particularly through suppressing the individual and promoting state entrepreneurship, is very dangerous.” He went on to claim that the primary goal of the Kemalist regime should be to protect the individual from destructive forces.¹⁶

Another significant figure in the intellectual arena regarding the interpretation of liberalism was Tekin Alp. He had a similar view of Ağaoğlu, and he indicated in his book published in 1936 that, “In the Kemalist regime, Nation and State form a single, indivisible and inseparable whole. The spirit of the entire Nation, workers especially the elite surrounding the leader, constituted a guarantee against any possible deviation or degeneration of statism.” “The Kemalist state,” he continued, “cannot tolerate the emergence of constant struggles between the two elements of national production, the employers and the.”¹⁷

Çağlar Keyder points out the denial of the class conflicts and emphasis on national unity and solidarity in Kemalist *etatism* and says, “The policy consisted of heavy oppression of the working class, and an attempt centrally to coordinate investment decisions through increasing the surplus available to an industrial bourgeoisie that was nurtured by protectionism. This was achieved with the aid of an ideology of nationalism and a rhetoric of mobilization.”¹⁸ Hale agrees with the essential debates and disagreements within intellectual and political circles and states that they were centered on the definition and purpose of *etatism*, rather than of the other five ‘arrows’ of Kemalist ideology: Nationalism, Republicanism, Secularism, Populism, and Reformism. They were adopted by the ruling Republican People’s Party at its 1931 Congress and enshrined in the Turkish Constitution in 1937.¹⁹

Etatism, as the opposite of liberalism, was interpreted as a new form of socialism,

16 William Hale, “Ideology and Economic Development in Turkey 1930–1945,” *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)* 7, no. 2 (1980): 107.

17 Hale, “Ideology and Economic Development,” 105.

18 Çağlar Keyder, “The Political Economy of Turkish Democracy,” *New Left Review*, no. 115 (May–June 1979): 14.

19 Hale, “Ideology and Economic Development,” 100.

fascism, or a combination of both. In practice, it amounted to the assumption that the key to Turkey's economic development lay in the establishment of new import-substitution industries, and that the state had the major responsibility for founding and managing them.²⁰ In this *etatism* scheme, the interests of the bourgeoisie were the main component, which had cleavages with the state apparatus. Thus, it can be said that while the Republicans and the elite praised classical theory of rights, like freedom of thought and consciousness, and private property, they never accepted them as absolute categories.²¹ These categories were of secondary importance compared to the *etatism*, which represented the economic implication of the word "liberalism."

Although two attempts to establish a liberal party resulted in an unpromising end, they occupy an important place in understanding the development of liberalism in Turkish politics. The first party, Progressive Republican Party (PRP), implying a progress in the Republic, even in the name, was the first one to put itself in the Western European liberal shape. Like RPP, the party stood for secular and nationalist policies, but clearly opposed its radical, centralist, and authoritarian tendencies. Instead, it advocated decentralization, separation of powers, and evolutionary rather than revolutionary change, as well as more liberal economic policy by accepting foreign loans as necessary.²² Despite these distinctions, the party was established by a small group of dissidents in RPP, mostly due to the personal grievances against Mustafa Kemal or his close circle, rather than a genuine commitment to liberal principles. The founding members of the new party did not differ significantly from those of RPP, as both groups had bureaucratic and military backgrounds. Within a few months, PRP established branches in major cities and towns and created significant grass-roots capacity. This was not due to the enhancement of liberalism but rather reflected a widespread desire for an alternative to the RPP, regardless of ideological orientation. The party was closed because of trials because of its affinity and support for the Kurdish rebellion in southeast Turkey. This marked the end of the first experiment, and political opposition was not allowed for some time, not only in politics, but also in the press.

The second attempt at establishing a liberal party was more of a tutelary democracy, which was offered by Mustafa Kemal to find a "loyal" opposition party, to channel the social discontent and complaints towards the RPP. The party promised to remain

20 Hale, "Ideology and Economic Development," 101.

21 Kadioğlu, "The Paradox of Turkish Nationalism," 181.

22 Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 218.

faithful to the ideals of Republicanism and Secularism, it would advocate a liberal economic policy and encourage foreign investment, as well as freedom of speech and direct elections, instead of two-tier elections. The party would be allowed to operate, and Mustafa Kemal, as the President, would remain impartial to both parties. Within these mutual promises, the Free Republican Party (FRP) was founded in 1930, and it was greeted with widespread public support. As in previous experience, the support stemmed primarily from discontent with the one-party regime, favoritism, the absence of civil liberties, and reform policies of the government, which were further exacerbated by the world economic crisis. Nevertheless, the party was closed after four months because of fierce struggle in the political atmosphere. As Angrist observes, despite these two experiences in the multi-party era, between 1925 and 1950, the Turkish party system became less polarized and more symmetrical.²³

It took until the end of World War II and the middle of the 1940s to transform into a multi-party era, when dissenting elites and politicians had strong incentives to launch new parties. By then, liberalism or liberals were no longer regarded with suspicion for different reasons. First, the Cold War enabled new meanings of liberalism; second, the discontent from the ruling party, RPP, allowed new horizons in political space. With the Cold War, the content of the word “liberalism” began to change, with a greater reference to “freedom.” A Turkish liberal would be the one who stood for freedom of speech, freedom of the press, freedom from bureaucratic measures, and democratization. It is hard to mention that they were supporters of the classical liberal tradition in economic means, and an anti-communist stance was one of the main pillars in politics.

Sakallıoğlu notes the importance of anti-communist ideology in shaping liberal thought and says, “to the extent that the Cold War anti-communist ideology of the state reinforced political and social conservatism (...), the rising Turkish bourgeoisie was in demand of ‘relative freedom’ from the strait jacket of bureaucratic controls.”²⁴ Angrist agrees on the domination of the elites and points out that for a century and a half, Turkish politics have been dominated by mainly bureaucratic elites, who had aligned with mutual interests, struggling against local provincial actors from com-

23 Michele Penner Angrist, “Party Systems and Regime Formation in the Modern Middle East: Explaining Turkish Exceptionalism,” *Comparative Politics* 36, no. 2 (January 2004): 239.

24 Ümit Cizre Sakallıoğlu, “Liberalism, Democracy and the Turkish Centre-Right: The Identity Crisis of the True Path Party,” *Middle Eastern Studies* 32, no. 2 (April 1996): 146.

mercial, agricultural, and religious backgrounds.²⁵ Thus, the shift in social structure reflected the preferences and activism of a rising private commercial and industrial middle class. While they did not initially label themselves as liberals, they were unsatisfied with RPP's interventionist economic policies and arbitrary governance.

In this transition from 1946 to 1950, liberals and RPP opponents found common confrontation in a single-party rule. Recognizing that post-war transformations were inevitable, RPP understood that democratic reforms were necessary if the party wanted to remain in power. RPP intended to appropriate and redefine the word "liberalism" and take some liberal measures at the party congress. While RPP aimed to transform Turkey by implementing land reform and the creation of a prosperous landowning peasantry on the face of a feudal landlord class, the bourgeoisie favored a free-market economy, protection of private property, and integration into the West. In terms of politics, they responded to RPP policies of land reform by supporting the opposition within the party, which would pave the way for the foundation of a new party.

DP was established in 1946, by a group of the well-respected younger members of the ruling RPP, including some RPP members who had been more prominent under Ataturk than under Inonu; businessmen unhappy with the RPP's policy of etatism; lawyers, and some civil servants who had not been active in the RPP.²⁶

In this preliminary era of 1946-1950, RPP felt the obligation to conform more closely to the political and economic ideals, namely democracy and free enterprise, especially following Turkey's participation in the San Francisco Conference, and its role as a founding member of the United Nations, where it signed the UN Charter that declared commitment to democratic ideals. It can be maintained that one of the main influences for changing the single-party regime was this external pressure. Also, one should consider the role of President İnönü, who had a landmark opening speech in the parliament, where he formally invited the opposition within the party to form a party, so that Turkey would align with the democratic world.

Angrist rightly points out that the beginning of Turkish pluralism in politics is typically explained in two frameworks: An externalist argument that international influences at the beginning of the Cold War and an internalist perspective that highlights the

25 Angrist, "Party Systems and Regime Formation," 241.

26 Arnold Leder, "Party Competition in Rural Turkey: Agent of Change or Defender of Traditional Rule?," *Middle Eastern Studies* 15, no. 1 (January 1979): 84.

pluralist tendencies of Turkey's middle class.²⁷ Whether responding to external or internal causes, this era marked the turning point for both the ruling RPP and the newly established DP. Although DP was conceived as a controlled or even as a puppet-party, rapidly, even in the first phases of its establishment, it met with an enthusiastic response nationwide and maintained a wide range of support from the discontented groups. In response, RPP found no other way than taking some small liberalization steps to satisfy this internal pressure. Abolishing the "permanent leadership" position of İsmet İnönü, giving more voice to the grassroots within the party, liberalizing press law, taking some measures in loosening religious practice, and signaling to ease statist economic policies were among these liberal attempts. However, these reforms failed to shield RPP from criticism over the RPP rule, due to the organic connection with the government and the stagnant nature of the economy.

The first multi-party elections of 1946 took place in this conflicting context with the highest level of election campaign. While DP followed the same line of RPP and subscribed to the basic Kemalist principles of Nationalism and Secularism, it distinguished itself by emphasizing economic liberalization, including privatization and limiting state intervention. Angrist takes the issue from center-periphery relations and states that "center-periphery conflict, reflected in RPP-DP conflict, turned in large part on divergent preferences about taxation, the amount of power to concentrate in the central state, the role the center would play in society and the economy, and the role of religion in politics."²⁸ Sakallıoğlu, on the other hand, argues the ambiguity in ideological distinctions between the two parties, noting there is no doubt that the positivist and Western elements of Secularism were well received by the political base of the DP. However, DP was basically supported by a free-market economy and its power base consisted of large numbers of landowners and peasants in the more developed regions of Turkey who had been hard-hit by the extensive power of the RPP government during World War II.²⁹

Despite economic or political differences, the 1946 elections resulted in the DP's entrance into the parliament as an opposition party. Although the election results brought along many questions with it, DP announced the elections to be far from

27 Angrist, "Party Systems and Regime Formation," 229.

28 Angrist, "Party Systems and Regime Formation," 241.

29 Ümit Cizre Sakallıoğlu, "Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey," *International Journal of Middle East Studies* 28, no. 2 (May 1996): 237.

free and fair, due to the government's control of the election apparatus. RPP was the ruling party again, but as Ahmad observes, in the four years that spanned before the next election, the RPP tried desperately to reaffirm its popularity in the Republic, but voters were unconvinced that the party could implement any real change after twenty-seven years in power.³⁰

5. “Space of Experience” and Liberal Experience

The concept that ordered these new experiences was “change.” Even though RPP attempted to take some measures to liberalize the regime, because of the foundational base of the party, mainly composed of bureaucrats and elite, the attempts of RPP in a top-down model were not embraced by the masses. In contrast, DP, at the local level, was mobilized by landowners who were alarmed by the 1945 Land Reform Bill. Newly emerging small merchants who were excluded from the economic privileges and who did not enjoy the commercial benefits, against the older and established merchants with close ties to the RPP, formed the backbone of the opposition. Also, less well-known families who had achieved some wealth and prominence, but who were denied access to political power by local notables with ties to RPP and the peasants, who often experienced “oppression of the gendarme and harsh and exacting state measures,” formed the pillars of DP.³¹

Breaking away from RPP and emergence of DP was one of the prominent experiences in Turkish political history. Experience and history begin with events, which raise two fundamental historical questions: What happened? and How did it come to that end?³² The patterns of recurrence and repetition generate what Koselleck emphasizes “space of experience,” which was to be ruptured by unpredictable developments with a shift to a “new time.”³³ Even though, a new era was opened up with the entrance of a new party into the parliament, the points DP differed from RPP were in political and economic liberalization. Democrats asserted that they were completing what Atatürk had started: He had brought national independence and reformed Turkish society,

30 Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy, 1950–1975* (London: C. Hurst Company, 1977), 89.

31 Leder, “Party Competition in Rural Turkey,” 84.

32 J. Zammito, “Koselleck’s Philosophy of Historical Time(s) and the Practice of History,” *History and Theory* 43 (February 2004): 129.

33 Zammito, “Koselleck’s Philosophy,” 126.

they would, now, complete his reforms by introducing “democracy.”³⁴

The appearance of terms such as “democracy” and “liberal” brings light to another term of Koselleck: “Contested concept.” It emphasizes the continuities, transformations, and innovations in the meaning of political language. The basic idea of conceptual history is that all key social, political, and cultural concepts are both historical and, even when not always contested, at least potentially contestable.³⁵ The end of World War II and the beginning of the Cold War are contested based on political ideologies. There was relative tolerance for the left, where a socialist party, the Turkish Socialist Workers and Peasants Party, and class-based trade unions were founded. On the extreme side of this, pan-Turkist and far-nationalist groups, which were supported during the war, existed for a while but closed with martial law.³⁶ Ironically, DP received support from previously repressed leftist groups. This was due to the evolving definition of liberalism and liberal during the Cold War. Liberalism came to be associated not with rigid ideological commitments, but with demands for freedom of expression and democratization.

As Koselleck notes, “Once new experiences, supposedly never had by anyone until then, were registered in one’s own history, it was also possible to conceive of the past in its fundamental otherness.”³⁷ So, in this new era, dominated by DP, the regime of RPP, particularly under İsmet İnönü, was to be remembered in the form of “the otherness.” Rather than viewing history as static, Democrats emphasized a dynamic historical narrative, favoring the possibilities of the unknown future over the limitations of the past. The Republican era was estranged in a radical way and was always referred to by negative connotations.

On the other hand, it must be mentioned that republicanism had never become the counter-concept of liberalism. Main themes and tone of Turkish liberals shifted variably, but they never challenged the Kemalist principles, other than *statism*. Responding to DP’s stance embracing liberalism, as Ahmad states, over the years, RPP took

34 Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 223.

35 Matti Hyvärinen, “Towards a Conceptual History of Narrative,” accessed January 21, 2025, <https://helda.helsinki.fi/bitstreams/abc28f99-59e6-416e-8725-133ced75923a/download>

36 Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 223.

37 Reinhart Koselleck, “The Eighteenth Century as the Beginning of Modernity,” in *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts* (Stanford University Press, 2002), 167.

on so much of its rival's coloring that it was difficult to distinguish between the two parties. The party programs hardly differed, especially in foreign relations. Both endorsed an anti-Soviet, pro-Western foreign policy during the Cold War. Yet, Democrats exploited popular antagonism towards old governance, reminding its arbitrary and oppressive character, and promised to end the hated rule of the gendarmerie and the bureaucracy. In Ahmad's words, "They became the party of the masses by constantly attacking 'the tyranny of the state.'"³⁸

6. "Horizon of Expectations" and Liberal Experience

Past experiences constituted the essential field in this section of the space of experience. For the future, expectations will be the main component under the horizon of expectations, which involves envisioning a society yet to come. Koselleck develops Gadamer's notion of horizons by introducing the horizon of expectations, linking expectation with experience.³⁹ He maintains that the horizon of expectations is subject to historical transformation, and it is the tension between experience and expectation that continuously generates new outcomes through shifting patterns.⁴⁰

The idea that the future would not only change society at an increasing rate, but also foster improvement was characteristic of the horizon of expectation.⁴¹ Koselleck formulated this as "the lesser the experience, the greater the expectation." This was a formula for the temporal structure of modernity to the degree that it is rendered a concept by "progress."⁴² As the modernity yielded new kinds of experience, changing rhythms in understanding time and creating new spaces in future imagining." As modernity yielded new kinds of experience, changing rhythms in understanding time and creating new spaces in future imagining." In this framework, in 1950, Turkish politics entered a new phase in an imaginary future. The mechanization of agriculture, road construction in major cities, investment attempts, and American credits had a great impact upon all layers of society and brought all the individuals and social groups

38 Ahmad, "Politics and Political Parties in Republican Turkey," 234.

39 Michael Freeden, *Ideologies and Political Theories: A Conceptual Approach* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 118.

40 Koselleck, *Futures Past*, 262.

41 Koselleck, *Futures Past*, 270.

42 Koselleck, *Futures Past*, 274.

face to face with the blessings of modern life.⁴³ DP naively believed the economic development would lead to liberalization and that adjusting Atatürk's policies would expand their support base. However, the party underestimated the resistance from bureaucratic, judicial, and military institutions, which had a strong tradition coming from the past.

The support to DP started to diminish in the late 1950s because of three reasons: An increasing economic crisis, growing dissatisfaction among intellectuals and the military, and the so-called "Pasha factor," implying the influence of former president and RPP leader, İsmet İnönü, over these elite groups.⁴⁴ Nevertheless, as Karpat emphasizes, DP was the first party that met the demands of people with its formation, function, and essence, and it always carried out its functions by taking the demands and reactions of people into consideration.⁴⁵ In contrast to DP, although not having a unique and unified solution, the aim of the military that held power until 1961 was to go back to the "Golden Ages of Kemalism," which intended to emulate a national welfare state, rather than liberalism.

7. Conclusion

Since the establishment of the Republic, the state and the first political party (RPP) were closely intertwined. RPP was committed to implementing sustained and radical reforms. Not only did it abolish the dynastic and Islamic foundations of the Ottoman Empire and establish a secular Turkish Republic, but it also sought to strengthen and centralize the state and expand its role in both economic and social spheres. One significant consequence of this fusion between state and party was that the party failed to cultivate an independent ideological or organizational "personality" and became heavily bureaucratized.⁴⁶ It did not leave any space for any opposition within the party until the Cold War and distanced itself from the broader public. With the establishment of DP, the dichotomy between past and future, experience and expectation varied depending on the proximity to RPP.

43 Kemal Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-party System* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1959), 337-338.

44 Cihat Göktepe, "The Menderes Period (1950-1960)," *The Journal of Turkish Weekly*. Accessed January 30, 2025. <http://www.turkishweekly.net/article/60/the-menderes-period-1950-1960-.html>

45 Karpat, *Turkey's Politics*, 339.

46 Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 185.

The appeal of both RPP and DP ‘was not ideological but rooted in the social structure of Turkey.’⁴⁷ Political and economic liberalism had only limited relevance for the core constituency of small peasants and rising urban commercial groups. As parties of the rural periphery, their existence depended on the most significant cleavage within the existing power balance between the central bureaucratic elite and the rural periphery.⁴⁸

DP’s electoral victory in 1950, accepted without contest by the ruling RPP, marked a peaceful transition of power. It would be correct to say that with a liberal party, the centre of political life shifted from the cities to the provinces that were largely untouched by Kemalist reforms or modern secular culture.

What distinguished the DP as a political phenomenon in Turkish history was not its program—which remained largely aligned with Kemalist, secularist, and nationalist principles—but its origin within a schism in the ruling “Young Turk” coalition. It was the first party with a genuine mass following, capable of expressing that support through free and competitive elections.

References

Ahmad, Feroz. “Politics and Political Parties in Republican Turkey,” in *The Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World*, ed. Reşat Kasaba. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Ahmad, Feroz. *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*. London: C. Hurst Company, 1977.

Angrist, Michele Penner. “Party Systems and Regime Formation in the Modern Middle East: Explaining Turkish Exceptionalism,” *Comparative Politics* 36, no. 2 (January 2004): 229–249.

Cizre, Ümit. “Ideology, context and interest: the Turkish military,” in *The Cambridge*

47 Ümit Cizre, “Ideology, Context and Interest: The Turkish Military,” in *The Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World*, ed. Reşat Kasaba (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 315.

48 Cizre, “Ideology, Context and Interest,” 315.

History of Turkey: Turkey in the Modern World, ed. Reşat Kasaba, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Freeden, Michael. *Ideologies and Political Theories: A Conceptual Approach*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Freeden, Michael. *Liberal Languages: Ideological Imaginations and Twentieth Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.

Göktepe, Cihat. “The Menderes Period (1950-1960),” *The Journal of Turkish Weekly*. (Accessed January 30, 2025). <http://www.turkishweekly.net/article/60/the-menderes-period-1950-1960-.html>

Hale, William. “Ideology and Economic Development in Turkey 1930–1945,” *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)* 7, no. 2 (1980): 100–117.

Hyvärinen, Matti. “Towards a Conceptual History of Narrative.” (Accessed January 21, 2025). <https://helda.helsinki.fi/bitstreams/abc28f99-59e6-416e-8725-133ced75923a/download>

Jordheim, Helge. “Conceptual History Between Chronos and Kairos: The Case of ‘Empire,’” *Redescriptions: Yearbook of Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory* (2007): 115-146.

Kadıoğlu, Ayşe. “The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity,” *Middle Eastern Studies* 32, no. 2 (April 1996): 177-193.

Karpat, Kemal. *Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-party System*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1959.

Keyder, Çağlar. “The Political Economy of Turkish Democracy,” *New Left Review*, no. 115 (May–June 1979): 3–25.

Koselleck, Reinhart. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. NY: Columbia University Press, 2004.

Koselleck, Reinhart. *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*. Stanford CA: Stanford University Press, 2002.

Leder, Arnold. “Party Competition in Rural Turkey: Agent of Change or Defender of Traditional Rule?” *Middle Eastern Studies* 15, no. 1 (January 1979): 82-105.

Sakallıoğlu, Ümit Cizre. “Liberalism, Democracy and the Turkish Centre-Right: The Identity Crisis of the True Path Party,” *Middle Eastern Studies* 32, no. 2 (April 1996): 142–161.

Sakallıoğlu, Ümit Cizre. “Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey,” *Inter-national Journal of Middle East Studies* 28, no. 2 (May 1996): 231–251.

Schinkel, Anders. “Imagination as a Category of History: An Essay Concerning Koselleck’s Concepts of *Erfahrungsraum* and *Erwartungshorizont*,” *History and Theory* 44 (February 2005): 42-54.

Skinner, Quentin. “Language and Political Change” in *Political Innovation and Conceptual Change*, ed. Terence Ball, James Farr & Russell L. Hanson. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Zammito, J. “Koselleck’s Philosophy of Historical Time(s) and the Practice of History,” *History and Theory* 43 (February 2004): 124-135.

Zürcher, Eric. *Turkey: A Modern History*. London: I.B. Tauris, 2003.

SİYASİ TARİH

Jön Türk Devrimi ve Osmanlı Arapları

The Young Turk Revolution and Ottoman Arabs

Barış Doster

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye,
baris.doster@marmara.edu.tr, ORCID:0000-0002-8637-9562

Gönderim Tarihi: 05.10.2025

Kabul Tarihi: 12.12.2025

Yayımlanma Tarihi: 29.12.2025

Nasıl Atıf Yapılır:

Doster, Barış. “Jön Türk Devrimi ve Osmanlı Arapları”. *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (Aralık 2025): 259-283.

Jön Türk Devrimi ve Osmanlı Arapları

Barış Doster¹

Öz

Jön Türk Devrimi, çözülme sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli siyasal ve toplumsal dönüşümün önünü açmıştır. Bu dönüşüm yalnızca imparatorluk merkezini değil, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopuş sürecinde olan, bir bölümü kopmuş bulunan Arap aydınlarını ve toplumlarını derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, Jön Türk Devrimi'nin mazlum milletler üzerindeki etkisi özellikle dikkat çekicidir. Osmanlı'dan ayrılmak istemeyen Arap aydınları, Jön Türk önderlerini uyarmış; gerekli önlemler alınmadığı takdirde imparatorluktan kopan Arap halklarına yenilerinin ekleneceğini söylemişlerdir.

Milliyetçilik akımının yaygınlaştığı, bağımsızlık taleplerinin arttığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktüğü bir dönemde Jön Türklerin, Araplar arasında gelişen milliyetçiliğe karşı çıkmalarının hem mümkün olmadığını hem de tutarlı olmadığını vurgulayan çok sayıda Arap aydını vardır. 1908 Devrimi, Müslüman halkların büyük bölümü için ulusal bir aidiyetin, bir millete mensubiyetin söz konusu olmadığı, ulus devlet kavramının oldukça uzak olduğu bir süreçte, Osmanlı Arapları'nın isyanları önleyememiştir. 1912'ye gelinceye dek, imparatorluktaki çözülme hızlanarak devam etmiştir.

İttihat ve Terakki'nin Arap vilayetlerindeki siyaseti, ıslahat hareketleri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile çelişkileri, imparatorluğu bölmek isteyen Avrupa ülkeleri ile 1908 sonrasındaki ilişkileri önemlidir. Devrim sonrası gelişmeler, imparatorluğun kendini savunacak güçte olmadığını açıkça ortaya koymuş, zaten milliyetçilik ve bağımsızlık fikriyle tanışmış olan çok sayıda Arap aydınının da kendilerine yararı olmayan bir Osmanlı yönetimi yerine, güçlü Avrupa devletlerinin koruyuculuğuna sıcak bakmaya yöneltmiştir. Bu yönelim, kendi sömürge ülkelerine örnek olabileceği kaygısıyla 1908 Devrimi'ni olumlu karşılamayan İngiltere ve Fransa'nın tutumlarıyla birleşince, imparatorluğun dağılışı, çöküşü hızlanmıştır.

¹ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye, baris.doster@marmara.edu.tr, ORCID:0000-0002-8637-9562

Bu çalışma, Jön Türk Devrimi'nin, Osmanlı Arap vilayetlerinde milliyetçilik, siyasal beklentiler ve merkez–çevre ilişkileri üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jön Türk Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu, İttihat ve Terakki, Araplar, Milliyetçilik

The Young Turk Revolution and Ottoman Arabs

Abstract

The Young Turk Revolution paved the way for significant political and social transformation within the Ottoman Empire during its period of disintegration. This transformation deeply affected not only the imperial center but also Arab intellectuals and societies that were in the process of breaking away from the Ottoman Empire, some of which had already done so. In this context, the impact of the Young Turk Revolution on oppressed peoples is particularly noteworthy. Arab intellectuals who did not wish to separate from the Ottoman Empire warned the leaders of the Young Turks, stating that unless the necessary measures were taken, additional Arab populations would join those already breaking away from the empire.

At a time when nationalism was spreading, demands for independence were increasing, and the Ottoman Empire was collapsing, many Arab intellectuals emphasized that it was neither possible nor consistent for the Young Turks to oppose the rise of nationalism among the Arabs. The 1908 Revolution was unable to prevent uprisings among the Ottoman Arabs during a period in which, for the majority of Muslim populations, national belonging and identification with a nation were not yet firmly established and the concept of the nation-state remained distant. Until 1912, the process of disintegration within the empire continued at an accelerating pace.

The policies pursued by the Committee of Union and Progress in the Arab provinces, its reform initiatives, its conflicts with the Freedom and Entente Party, and its post-1908 relations with European powers seeking to partition the empire are of particular importance. Developments following the revolution clearly demonstrated that the empire lacked the capacity to defend itself, and they also encouraged many Arab intellectuals—already familiar with ideas of nationalism and independence—to view the protection of strong European powers more favorably than an Ottoman adminis-

tration from which they derived little benefit. When this tendency converged with the attitudes of Britain and France, which did not welcome the 1908 Revolution out of concern that it might set an example for their own colonies, the empire's dissolution and collapse accelerated.

This study aims to examine the effects of the Young Turk Revolution on nationalism, political expectations, and center–periphery relations in the Ottoman Arab provinces.

Keywords: Young Turk Revolution, Ottoman Empire, Committee of Union and Progress, Arabs, Nationalism

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908'de yaşanan ve II. Meşrutiyet olarak da adlandırılan Jön Türk Devrimi, imparatorluğun ilk anayasal deneyim olan ve İslam dünyasındaki diğer anayasal hareketlere de öncülük eden 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasını sağlamıştır. Esasen Jön Türk Devrimi'nin başlangıcı tam 100 yıl önce, 1808'de anayasal unsurlar içeren, devlet iktidarını sınırlandıran ilk anayasal belge olduğu için de anayasallaşma sürecinin başlangıcı sayılan Sened-i İttifak ile başlamıştır. Anayasallaşmaya yönelik bu gelişmeler, 1839'da Tanzimat Fermanı ile daha ileri bir aşamaya ulaşmış ve 1856 tarihli Islahat Fermanı ile sürdürülmüştür. 1876'da Birinci Meşrutiyet'in ilanıyla, Osmanlı İmparatorluğu meşruti monarşiye dönüşmüştür.

Meşrutiyet'in ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılması devletin merkezinde ve çevresinde olduğu kadar, dünyada da yankı uyandırmıştır. Ancak Meclis'in açılışından iki yıl sonra, yani 1878'de tatil edilmesiyle başlayan dönem otuz yıl sonra 1908'deki Jön Türk Devrimi ile sona ererek Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe girmiştir. Böylelikle, Meclis-i Mebusan yeniden toplanmış ve ilk kez meclis üyelerince seçilen bir hükümet kurulmuştur. Özellikle 1909 yılında yapılan anayasal düzenlemelerle demokrasi ve meclis iradesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda padişahın yetkileri sınırlandırılmış, bazı yetkileri meclise devredilmiş ve vatandaşlara yeni haklar verilmiştir.

Birincisinden farklı olarak, 1908'de Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı, tek sesli siyasi uygulamalardan çok sesli bir siyasi yapıya geçişe benzeyen bir değişimin başlangıcı olmuştur. Çağdaş siyasal hayat, kuramsal olarak kurulmuştur. II. Meşrutiyet, siyasallaşma, dernekleşme ve partileşme süreçlerini başlatmıştır. Rejimin en önemli yasama organı olan Meclis-i Mebusan, Meşrutiyet Dönemi'nde yasallık kaynağı olmuştur. Bu

durum, Meclis-i Mebusan seçimlerini meşruti rejimin temel uygulama alanı durumuna getirmiştir.²

Jön Türk Devrimi, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezini ve Türkleri değil, pek çok halkı etkilemiştir. İmparatorluğa bağlı eyaletlerde ses getirmiş, yeni kopuşları hızlandırmış, yeni silkinışleri tetiklemiş ve nihayetinde yeni ulus devletlerin önünü açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezini ve çevresini derinden etkileyen bu gelişme, zaten son ikiyüz yılını oldukça önemli olaylarla geçiren imparatorluğun ömrünü uzatmak için son siyasi hamlelerden biri olmasının yanı sıra, Cumhuriyet’in ve Türk Devrimi’nin de fikri temellerinin olgunlaşmasına da zemin hazırlamıştır.

Jön Türkler ve II. Meşrutiyet yeterinde anlaşılmadan, Ulusal Kurtuluş Savaşı’nı, Müdafaa-i Hukuk hareketini, Kuvay-ı Milliye’yi ve Mustafa Kemal Atatürk’ü kavramak güçtür. İttihatçı kadroların tüm vatanseverliklerine ve iyi niyetlerine karşın nerelerde başarısız olduklarını, Mustafa Kemal’in bu deneyimlerden nasıl ders çıkardığını, Cumhuriyet’in neleri, nasıl başardığını ve neleri, neden başaramadığını tahlil etmek için, Jön Türkleri ve II. Meşrutiyet’i doğru değerlendirmek gerekir.

Bu çerçevede, Jön Türk Devrimi, İmparatorluktan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde önemli bir dönemeçtir. Kısa süre sonra çok büyük işler başaracak, aynı anda savaş ve devrim yaparak Cumhuriyet’i kuracak kadroları yetiştirmiş, o zamana dek görülmeyen bir fikir ortamının ve düşünsel zenginliğin önünü açmış ve o kuşakları eğitmiştir. 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni, 1908 Devrimi’ni anlamadan açıklamak mümkün değildir. Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya’nın sözleriyle, “1908 Jön Türk Devrimi, Türkiye Cumhuriyeti için bir siyaset laboratuvarıdır.”³

Jön Türk Devrimi ve Biriktirdiği Tecrübe

1908 Jön Türk Devrimi, daha sonraki yıllarda pek çok değişiklik geçirerek Kemalist Devrim’in oluşmasına yardımcı olan siyasal ve toplumsal değişiklikleri gerçekleştirse de bu devrimi doğrudan milliyetçi bir devrim olarak değerlendirmek doğru olma-

2 Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007), 33.

3 Zeki Arıkan, “1908–2008: Jön Türk Devriminin 100. Yılı” (1908–2008: *Jön Türk Devriminin 100. Yılı Uluslararası Kongresi’nde sunulan bildiri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 28-30 Mayıs 2008).

yacaktır. Jön Türkler, imparatorluğu ve onun temeli olan monarşiyi korumak hedeflemişlerdir.⁴ Bu bağlamda Osmanlı aydınlarını “Türk milliyetçiliğini benimsemeye götüren sürecin, düz, çizgisel bir süreç olduğu düşünülmemelidir.”⁵

Dönemi incelerken, ilk kez Azerbaycan Türklerinin önemli düşünürü Hüseyinzade Ali Bey (Turan) tarafından kullanılan, ülkemizde ise Ziya Gökalp tarafından yaygınlaştırılan “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” sloganı üzerinde önemle durmak gerekir. Hüseyinzade Ali Bey “Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak” kavramlarını kullanırken Ziya Gökalp Avrupalılaşmak yerine Muasırlaşmak kavramını koymuştur. Ziya Gökalp’in, 1913 ve 1914 yıllarında *Türk Yurdu ve İslam* mecmualarındaki yazılarında kullandığı bu ifade, yazıların 1918 yılında derlenerek kitap olarak basılmasıyla kitabın adı olmuştur.

Ziya Gökalp açısından “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” hem toplumsal, kültürel bir yönelimi ve kimliği tanımlamış hem de imparatorluğun çöküşüne karşı çare arayan kadroların önüne bir siyasi hedef olarak konulmuştur. Ancak bu hedefe ulaşamamıştır. Bir sentez olarak ortaya konan ve karşılıklı etkileşim içerisinde olması, birbirini etkilemesi ve tamamlaması tasarlanan düşünceler, hızla ayrıışmışlardır. Dahası Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Batıcılık gibi birbirine muhalif fikir cereyanları olarak ortaya çıkmışlardır. Bir çatı örgüt konumunda olan İttihat ve Terakki içinde, Osmanlıcılık düşüncesini benimseyenler kadar, diğer unsurlardan da temsilciler olduğunu belirten ve cemiyetin başlangıçta İttihad-ı Osmani adıyla kurulduğunu anımsatan Orhan Koloğlu, Kemal Karpat’ın hesabına göre, ittihadı tasarlanan dini ve etnik cemaat sayısının 60 kadar olduğunu yazmaktadır.⁶

Dönemin siyasi ve toplumsal dinamikleri incelenirken, Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap tebaası ile ilişkileri üzerinde önemle ve özenle durulmalıdır. Zira Türkler ile Arapların ilişkisi, iki tarafın tarihinde de önemli bir yer tutmaktadır. İki tarafın da birbiriyle yakın ve yoğun temasları olmuştur. Komşu coğrafyalarda yaşamaları ve aynı dine inanmaları da yakınlaşmalarını hızlandırmıştır. Bununla birlikte, Arap kültüründe Türklere ilişkin olumsuz söylem, imge ve benzetmeler var olmuş, Türk kültüründe ise bu denli yoğun bir Arap karşıtlığı gelişmemiştir. Tersine, “kavm-i necip”

4 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998), 4.

5 Masami Arai “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”, *Tanzimat ve Cumhuriyet’in Birikimi* 1, Editör: Mehmet Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s: 180.

6 Orhan Koloğlu, “İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı- I”, *Toplumsal Tarih* 55 (Temmuz 1998): 12.

olarak nitelenen Araplara karşı, özellikle İslamcı çevrelerde saygı, hayranlık ve yakınlık duyulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten kadrolar arasında da, İttihat ve Terakki içinde de çok sayıda Arap vardır. İttihatçı kadroların en yakınlarında, İttihatçı liderlerin en güvendikleri kişiler arasında da Araplar bulunmaktadır. Örneğin, Arapların çoğunun hiç sevmedikleri, sert yöntemleri nedeniyle çok öfkeli oldukları Cemal Paşa'nın yaveri bir Arap'tır. Cemal Paşa, Suriye'de Dördüncü Ordu Kumandanı olarak görev yaparken karargâhtaki yaveri, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'dır. Faysal; herkesten büyük saygı görmekte, kendisine “ekselans” diye hitap edilmektedir.⁷

Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde yaşayan Arapların Türklerle ilişkileri, yaşadıkları çelişkiler ve karşılıklı etkileşim, iki tarafta da yansımaları bulmuştur. Bu ilişkiler, kimi ortak alışkanlıkların, ortak değerlerin oluşmasına da katkıda bulunmuştur. İmparatorluğun başkenti İstanbul'daki süreçler ve Arapların merkezle olan bağlantıları, Arapların eğilimlerini şekillendirmiş, Arap bölgelerindeki siyasi ve sosyal süreçler imparatorluk politikalarını ve ideolojisini etkilemiştir.⁸ Türkler arasında Araplara yönelik genelde olumlu olan bakış açısı, isyan etmeleri ve imparatorluktan kopmaları sonucu tersine dönmüştür.

Türkler de Araplar da anayurtlarını terk ederek daimi bir hareket ve faaliyet içerisinde bulunmuş, medeniyet tarihinde önemli izler bırakmışlardır. Başlangıçta Arap kültür tarihinde kayda değer iz bırakmayan Türklerin gittikçe artan tarihi rollerine koşut olarak, Araplar tarafından üstünlükleri tanınan bir millet olarak öne çıktıkları görülmüştür.⁹ Ancak dönemin emperyalist güçlerinin Arap toprakları üzerindeki hesapları, Araplar arasında yaygınlaşan milliyetçilik akımı ve bağımsızlık hareketleri, imparatorluğun son dönemlerindeki zayıflığı ve imparatorluğa karşı ayaklanan ve imparatorluktan kopan Araplarla yaşanan gerilim, iki kavim arasındaki husumeti artırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf düşmesi, Araplar arasındaki bağımsızlık fikrini kuvvetlendirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda yaşananlar, Arapların başkaldırıları ve Osmanlı'nın savaştığı güçlerle işbirliği yapmaları, kopuşu kaçınılmaz kılmıştır. Yine

7 Müfid Ekdal, *Eski Bir İhtilalciden Dinlediklerim* (İstanbul: Kitabevi, 2003), 23-24.

8 Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, 12.

9 Mehmet S. Küçükaşcı, “İlk Dönem Arap Kültür Tarihinde Türk İmgesi”, *Avrasya Dosyası* 6, sy. 1 (İlkbahar 2000): 28.

de Türklerle Araplar, Şerif Hüseyin isyanı hariç, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında birlikte yaşamışlardır.

Vurgulamak gerekir ki, 16. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Arapların, Osmanlı'dan bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kabul ettikleri anayasalarında, 1908 Jön Türk Devrimi ve getirdiği düzenin, meşrutî ve parlamenter söylemlerinin, 1909 anayasa değişikliklerinin derin izleri görülür. Bu durum, kargaşa içindeki Yemen'de İmam Yahya'ya başkaldıranlar için de geçerlidir, Lübnan için de. İslam dünyasındaki ilk modern anayasayı ise 1861 yılında, yani Birinci Meşrutîyet'in ilanından 15 yıl önce yapan Tunus yapmıştır. Bu anayasada da, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın etkileri vardır. Arap dünyasında parlamento fikrinin gelişmesinde II. Meşrutîyet'in katkısı büyüktür.

Jön Türk Devrimi, Osmanlı toplumunu demokratik siyasal katılma mekanizmalarıyla tanıştırmıştır. Bu tanışma, 1908 sonrası imparatorluktan koparak veya kopararak kendi devletlerini kurmaya yönelen bütün Osmanlı unsurları için geçerlidir. Bu yönüyle II. Meşrutîyet parlamentosu; oluşumu ve çalışmalarıyla, Arnavutluk'tan Basra'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyanın halkları için bir siyaset okulu olmuştur. Bu okul geleceğin krallarını, başbakanlarını, bakanlarını yetiştirmiştir. Örneğin, “bu okula kayıtlı, ama devamsız” Hicaz mebusları; Şerif Faysal (Hicaz) Irak'ın; Şerif Abdullah (Hicaz) Ürdün'ün kralı olacaktır. Şemsettin Günaltay (Bilecik) ve Hasan Saka (Trabzon) Türkiye Cumhuriyeti'nin; Faris El-Huri (Şam) Suriye'nin başbakanları olarak görev yapacaklardır. Keza, Arnavutluk'ta İçişleri ve Harbiye Bakanlığı yapan Esat Toptani (Draç); Irak'ta Maliye Bakanlığı yapan Sason Hasgayl (Bağdat) bu okulun mezunlarıdır.¹⁰

II. Meşrutîyet, siyasal iktidarın gücünün sınırlandırılması açısından çok önemli bir adımdır. Daha önce de mutlakîyetçiliğe karşı kimi adımlar atılmıştır şüphesiz. Örneğin, II. Mahmut döneminde, Alemdar Mustafa Paşa'nın çabalarıyla, 1808 yılında ayanlarla yapılan Sened-i İttifak, bu yöndeki ilk adım olarak nitelenebilir. 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 yılında gerçekleşen ve iktidarı sınırlandırma yönündeki ilk anayasal deneyim olan I. Meşrutîyet bu bağlamda önemlidir. Ancak, 1908'deki Jön Türk Devrimi'yle anayasa yeniden yürürlüğe girmiş, 1909 değişiklikleriyle padişahın mutlak egemenliği daha da sınırlandırılmış, meclis güçlendirilmiştir. Ancak, Jön Türklerin en derin özlemlerinin “hürriyet” olduğu doğru değildir. Jön Türklerin en derin arzusu Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını

10 Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutîyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, 345- 346.

durdurmaktır. Hürriyet, kendilerini ilgilendirmektedir, zira, hürriyetin ve adaletin hâkim olduğu bir rejimde imparatorluktan kopmak isteyenlerin sayısı azalacaktır.¹¹

Jön Türk Devrimi ve İlk Yankılar

1908 Devrimi, Jön Türklerin tüm çabalarına karşın, ülkenin sınırlarının küçülmesini engelleyememiştir. Jön Türkler, kötü gidişi önleme, elde kalanı koruma çabasıydılar. Ancak, dönem imparatorluğun çöküş devridir, Avrupa ile arasındaki uçurum derinleşmiştir. Dönemin büyük güçleri, “hasta adam”¹² dedikleri imparatorluğun dağılmasıyla ortaya çıkacak toprakları bölüşme hesabı yapmaktadırlar. Büyük güçler arasındaki çıkar çatışmalarını gözeterek, devletin ömrünü uzatmaya çalışan Sultan II. Abdülhamit ise baskıcı yönetimi nedeniyle tepki toplamaktadır. Bununla birlikte II. Abdülhamit’in, şahsi fakat usta bir diplomasiyle, Avrupa devletleri arasındaki güç dengesini kullanarak, imparatorluğu ayakta tutmaya çalıştığı ve bunda bir ölçüde başarılı olduğu doğrudur.

Ancak bu politika ilânihiye sürdürülebilecek bir politika değildir. Osmanlı İmparatorluğu; mali, askeri, siyasi alanlarda kendi ayakları üzerinde durabilecek bir yapıya kavuşmadan, bu tür dengeli politikalarla uzun vadeli başarılar elde edebilmek, imkânsız denecek kadar zordur.¹³ Sultan II. Abdülhamit, istibdat döneminde esas itibarıyla Almanya’ya eğilimli bir siyaset gütmüştür. Bu sultan açısından zorunludur. Çünkü İngiltere Mithat Paşa’yı, Ali Suavi’yi, V. Murat’ı, Ermenileri, Jön Türkleri desteklemektedir. Almanya’nın Sultan II. Abdülhamit siyasetine verdiği destek, iktisadi imtiyazlarla mükâfatlandırılmıştır. Meşrutiyet ilanı ile istibdadın dış siyasetine karşı da tepki oluşmuş ve İngiltere’ye yönelik bir yakınlık başlamıştır. İngiliz Hükûmeti ise 27 Temmuz 1908’de Sadrazam ile Padişah’a kutlama telgrafları göndererek Osmanlı yönetimine destek vereceğini bildirmiştir.¹⁴

Belirtmek gerekir ki, nesnel koşullar, imparatorluğu kim yönetirse yönetsin aleyhtedir. Dönemin emperyalist devletleri her fırsatı kullanmaktadır. II. Meşrutiyet’in ilanı,

11 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895–1908)* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964), 225.

12 “Hasta Adam” ifadesi ilk kez Rus İmparatoru I. Nikolay tarafından kullanılmıştır.

13 Ömer Turan, “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi,” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* içinde, haz. İsmail Soysal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 241.

14 Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980), 135.

Osmanlı topraklarındakileri umutlandırmış olsa da Batı’da aynı tepkileri yaratmamıştır. Girişilmek istenen yeni bir ıslahat hareketine karşı, Batı’nın “sabotaj”ı çok geçmeden imparatorlukta köşebaşlarını tutmuştur. Dış olaylar; bilhassa bu durumun, Şark Meselesi’nin vardığı son gelişmelerin ifadesi ve sonuçları olarak görülür.¹⁵

Jön Türk Devrimi öncesinde, özellikle İngilizler; Arap âleminde sultanı “müstebit” olarak göstermeye çalışmış, sultana karşı oldukları için Jön Türkleri desteklemişlerdir. 1908 sonrasında ise bu kez hareketin kendi sömürgelerinde, özellikle Hindistan ve Mısır’da yankı bulmasından çekindiklerinden, İttihatçıların “pozitivist, ateist, mason” oldukları yönünde propaganda yapmışlardır. İngiliz Dışişleri Bakanı’nın İstanbul’a gönderdiği yazıda, özgürlükler ve parlamenter yönetim anlayışının, Mısır ve Hindistan gibi sömürgelerde örnek alınmasının, kendi imparatorlukları aleyhinde sonuçlar doğurabileceğini belirterek İttihatçılara destek verilmemesi önermiştir.¹⁶

İmparatorluk genelinde büyük coşkuyla karşılanan, Osmanlı’ya büyük diplomatik ve politik ivme kazandıran, hem hilafeti korurken hem de özgürlükçü ve anayasal bir ortam getirmeyi amaçlayan bu hareket, pek çok yerde de İslam’ın özüne dönme-yi amaçlayan bir eylem olarak görülmüştür. O kadar ki Hindistan ve Endonezya’da bayram ilan edilmiş, toplantılar, gösteriler düzenlenmiş, İstanbul’a durumu yerinde inceleyip, öğrenmek için heyetler gönderilmiştir.

Jön Türk Devrimi’nin ilk günlerindeki beklenti ve ilgi, “üzerinde güneş batmayan imparatorluğun” başkenti Londra’nın yanı sıra, özellikle Cezayir ve Tunus’ta olası bir hareketten çekinen Paris’i de fazlasıyla rahatsız etmiştir. O nedenle İngiliz istihbaratının çabalarıyla, kısa süre içinde İttihatçılara karşı hareketler, protesto gösterileri başlamıştır. Yinelemek gerekir ki, İngilizlerin ve Fransızların hareketi endişeyle izlemesinin, İttihatçılara karşı tutum almasının temel nedeni, Müslüman sömürgelerinin olmasıdır.

Başlangıçta Sultan II. Abdülhamit’i tahttan indirmek gibi bir niyeti olmayan İttihatçıların, Avrupa basınında “müstebit sultanı tahtta tuttukları için” eleştirilmeleri, onların bir süre önce Makedonya’da yaptıkları reformları destekleyen çevrelerin, birden bire onlara karşı tutum takınması, büyük güçlerin gerçek niyetini ortaya koymaktadır. Bu durum karşısında İttihat ve Terakki Almanlara yönelip, onlardan destek aramaya

15 Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 9.

16 Orhan Koloğlu, “Osmanlı’yı Yaşatmak”, *Popüler Tarih* (Temmuz-Ağustos 2001): 41.

çalışmıştır. Orta Asya’da Müslümanların, II. Meşrutiyet’ten de etkilenecek Rusya’ya karşı ayaklanacağını uman Avusturya ise Jön Türk Devrimi’ne olumlu yaklaşmıştır. Unutmamak gerekir ki, II. Meşrutiyet’in ilan edildiği tarih, 1. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa’da artık safların netleştiği bir tarihtir. Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük güçler tarafından paylaşılacak istendiği de sır değildir. Jön Türkler; İngiltere ve Fransa’ya defalarca başvurularına ve savaş dışı kalmak istediklerini belirtmelerine karşın, bu talepleri kabul görmemiş, Osmanlı savaş dışında kalamamıştır. Kaldı ki, o günün koşullarında, savaş dışı kalması da mümkün değildir.

Ayrıca, yabancı devletlerin, İttihatçıların ekonomik milliyetçiliği yüzünden tehdit altında olan çıkarları vardır. İttihatçıların, bir süre sonra daha baskın olarak uygulayacağı laik politikalar da ister Müslüman, ister gayrimüslim olsun, muhalefeti birleştirmektedir. Siyasal yapının genişlemesi ve katılımın artması, büyük devletlerin ülke içindeki gruplar lehine müdahale etme olanağını da artırmaktadır. Neticede büyük devletler esas olarak İttihatçılara karşıdır.¹⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908’de başardığı devrim, Osmanlı etnik unsurları üzerinde derin etkiler uyandırmakla birlikte, bu etkileri olumlu veya olumsuz şekilde değerlendirmek zordur. Çünkü tepkiler yerel özellikler göstererek, bazı bölgelerde olumlu, bazılarında olumsuz tesir uyandırmıştır. Bu nedenle konu hakkında yazan araştırmacılar, çoğu zaman bir bölgedeki durumu müşahade ederek umuma teşkil etmekte ve tabii olarak hataya düşmektedirler. Bu tesirlerin bölgelere göre değişiklikler gösterdiği, yabancı konsoloslukların raporlarında görülmektedir. Hareketin başladığı yer olan İstanbul’da, halk arasında büyük kaynaşma meydana gelmiştir. Türk-Arap, Müslüman-Hristiyan herkes, yeni anayasanın kendilerine arzu ettikleri hakların verileceği ümidiyle mutluluk duymuşlardır. Ancak bu sevinç ve kaynaşma her bölgede gözlenmemiştir. Kendilerine şüpheyle bakıldığının ayırında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arap vilayetlerinde hızla faaliyet yürütmeye başlayıp halkın sempatisini kazanmak için çalışmıştır.¹⁸

Cemiyet; ülkenin her yanına özel görevliler göndererek eksikliğini giderme yolları aramıştır. Bu noktada eşrafla, şeyhlerle, aşiret beyleriyle temas kurulması kaçınılmaz olmuştur. İttihatçılar, bunların desteği olmadıkça, Meclis’e girme yollarını aramanın yararsız olduğunu az çok anlamışlardır. Dolayısıyla her türlü tutarlılık kaygısı bir yana bırakılarak, Cemiyet temsilcileriyle her mahalledeki nüfuzlu kişiler arasında

17 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985), 32.

18 Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1992), 41-42.

çıkar anlaşmaları yapılmıştır. Aynı zamanda azınlıkların temsilcileriyle, Büyük Britanya İmparatorluğu büyükelçiliğinin de faal olarak katıldığı, seçim ittifakları gerçekleştirilmiştir. Sonunda etnik açıdan nazik bir denge sağlanmıştır. İlk meclisteki 288 mebusun 147’si Türk, 60’ı Arap, 27’si Arnavut, 26’sı Rum, 14’ü Ermeni, 10’u Slav ve 4’ü Yahudi’dir. Ama bu etnik görünümün ardından gerçek çıkarların yüzü belirmeye başladığı zaman, bütün bu ustaca karışımın hiçbir işe yaramadığı kendini gösterecektir.¹⁹

İlk başlarda Jön Türk Devrimi’ni pek çok kişi, yeni bir özgürlük ve imparatorluğun halkları arasında kardeşlik çağının başlangıcı olarak görmüştür. Örneğin, Beyrut’ta uzun süre kalan Amerikalı bir misyoner, devrimin bir geçiş dönemini başlatacağını yazmıştır: “Bu geçiş açgözlü ve rüşvetçi paşaların sorumsuz yönetiminden, imparatorluğun bütün bölgelerinden gelen, Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerden, bütün mezheplerden insanların seçtiği temsilcilerden oluşan bir parlamentoya geçiş olacaktır. Bütün imparatorluk genel bir sevinç patlaması yaşıyor. Basın serbestçe yazıyor. Mitingler yapılıyor, şehirler ve kasabalar süsleniyor, Müslümanların Hristiyanları ve Yahudileri kucakladığı görülüyor.”²⁰

Jön Türk liderleri ve ideologları, İslam’ın esasları ile Meşrutiyet ilkesinin birbirine uyumlu olduğunun, Müslüman halk kitlelerine anlatmaya büyük önem vermişlerdir. 1908’de, Meşrutiyet’in ilan edildiği günün hemen ertesi sabahı, Meşrutiyet’in İslam ilkelerine uygunluğunun ayrıntılı şekilde açıklandığı “İslamiyet ve Meşrutiyet” diye özel bir bölümü bulunan broşürde, meşrutiyet düzeninin ve milletvekili seçim sisteminin özü açıklanmıştır.²¹

Pek çok Türk gibi Araplar, Rumlar, Ermeniler ve diğerleri de, 1908 Temmuz’undaki kutlamalara coşkuyla katılmışlardır. Ancak, devrimin daha başındayken ortaya çıkan “Arap” muhalefet partisinin etkisiyle gittikçe daha çok Arap, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalif olmuştur.²² İttihatçıların, Arapların adem-i merkezîyetçi fikirlerinin tersine, merkezîyetçi politikaları savunmaları Arap milliyetçilerini İttihatçılara cephe almaya yöneltmiştir. Meşrutiyette umdukları emellerini gerçekleştiremeyen Araplar, hayal kırıklığına uğrayarak, yavaş yavaş İttihatçılardan ayrılıp, bağımsızlık emeline

19 Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, cilt 2 (İstanbul: Belge Yayınları, 2007), 432-433.

20 Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 332-333.

21 Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974), 280.

22 Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, 59.

düşmüşler, bu amaçla Arap milliyetçiliğini körüklemişlerdir. Türk-Arap anlaşmazlığı, İttihatçıların 1909 yılında Sultan II. Abdülhamit'i saf dışı edip, yönetimde tam olarak söz sahibi olmalarıyla daha da artmıştır.²³ İttihatçılar, bazı imtiyazlar tanımaya razı olmakla birlikte, Arap eyaletlerine tam muhtariyet tanımak niyetinde değildirler. Hem adem-i merkeziyetçi bir sistem uygulanırken hem de Vali ve Dâhiliye Nazırı aracılığıyla, merkezi hükûmetin milli otoritesini sürdürmeye çalışmışlardır. Kısacası eyaletlerin özerklik isteklerini karşılamak ve milli bütünlüğü bozmamak çabasıdır.²⁴

Müslüman ve Türk olmayan cemaatler, yeni rejimin, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türklerin önderliğinde imparatorluğu yeniden canlandırmak ve güçlendirmek için bir araç hâline gelebileceğinden endişelenmişlerdir. Bu durum kültürel, eğitsel işlerde fiili özerklik güvencesi sağlayan geleneksel millet sisteminde örgütlenmiş dini cemaatlerin ayrıcalıklarını zedeleyecektir. Türk olmayan halklar merkezileştirme ve Türkleştirmeden korkmuşlardır. Bunun engellenmesi için büyük güçlere -Britanya, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya- Macaristan ve İtalya- güvenmişlerdir. Büyük güçlerin, oluşturdukları nüfuz alanını sarsacak bir Türk atılımını hoş karşılamayacaklarını bilmektedirler.²⁵

1908 sonrasında ortamın bu şekilde değişmesi, İttihat ve Terakki üzerinde baskıya yol açarak, paniğe kapılmasına sebep olmuştur. Aleyhteki bu propagandaya karşı, merkezde Osmanlıcı, çevrede ise hilafeti ve İslam birliğini savunan bir politika izlemeye çalışan İttihatçılar, bunun uzun süre devam etmeyeceğini de bir süre sonra anlamışlar, giderek Türkçü politikalara yönelmişlerdir. Oysa hareketin başlangıcında Türkçülük politikası gütmek gündemlerinde yoktur. Osmanlıcı söylem de, İslamcı söylemden daha baskındır. Zaten imparatorluk henüz yıkılmamışken, onu kurtarmaya dönük umutlar, çabalar, eylemler söz konusuyken, nüfusun çok büyük bölümü Müslümanlardan oluşuyorken, Türkçülük yapmak kolay da değildir.

Ne var ki Osmanlılık siyaseti uzun sürmemiştir. Dış güçlerin kışkırtmasıyla alabildiğine güçlenen ulusçu akımlar, özgürlükçü havanın etkisiyle güçlerini artırmışlardır. Bulgar, Ermeni ve Rumların ayrılıkçı programları, Türkleri de ayrılıkçı ve koyu

23 Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908–1938)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004), 159-160.

24 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)* (İstanbul: Sander Yayınları, 1971), 200–202.

25 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), 53.

ulusçu programlar yapmaya itmiştir. 1908'den sonra Türkler de ulusçu hareketi başlatmışlardır. Diğer ayrılıkçı hareketler karşısında, varlıklarını ve yaşama haklarını savunmak için, o dönemde yapacakları başka bir şey de yoktur.²⁶ Bu tarihle birlikte imparatorluk, neredeyse bir Türk-Arap devleti hâline gelmiştir. Türklerin üstünlüğünü vurgulayan her çaba Türkler ile Araplar arasındaki dengeyi sarsmıştır ve Arap milliyetçiliği adım adım ortaya çıkmıştır.²⁷

Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya'nın Bosna- Hersek'i ilhak etmesi ve Girit'in Yunanistan'la birleşmesiyle daha da küçülmüştür. 1912'ye gelene dek küçülme süreci hızlanmıştır. 1911-1912 yıllarında Trablusgarp Savaşı sonrasında 12 Ada İtalya'ya bırakılmıştır. 1912-1913 Balkan Savaşları ile de Rumeli hariç Balkanlar'daki imparatorluk toprakları, Balkan ülkelerine terk edilmiştir. Suriye ve diğer Arap topraklarındaki isyanlar gibi, Arnavutluk isyanı da önemli ve can sıkıcı bir gelişmedir. İmparatorluğun yaşadığı derin bunalım, iç ve dış tehditlerin büyüklüğü ve İttihat ve Terakki'nin deneyim eksikliği dikkate alındığında, o dönem İslam toplumlarının büyük bölümünde milli aidiyet duygusunun olmadığı, ulus devlet kavramına çok uzak oldukları düşünüldüğünde, Jön Türklerin işinin ne kadar zor olduğu daha iyi anlaşılır.

Jön Türk Devrimi ve Arapların Tepkileri

Arap milliyetçiliğinin gelişiminde, İslami içeriğin etkisi yadsınamayacağı gibi 1908 Devrimi'nin ve Jön Türklerin milliyetçi çabalarına duyulan tepkinin de etkisi yadsınamaz. II. Meşrutiyet döneminde kurulan gizli ve resmi Arap milliyetçi cemiyetleri, Arap milliyetçiliğinin ayrılıkçı bir kimliğe bürünmesinde ve milliyetçiliğin Araplar arasında yayılmasına etki etmişlerdir.²⁸ Arap milliyetçiliğinin oluşum ve gelişiminde dönem, bölgesel şartlarla Arapların içinde bulunduğu kültürel ve sosyal koşullar ve elbette İslamiyet etkili olmuştur. Kısacası, başlangıçta Lübnanlı Hristiyan Arapların laik/milliyetçi fikrine rağmen Arap milliyetçiliği, İslamiyet ile iç içe geçmiştir.²⁹

26 Tevfik Çavdar, *Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş (1860–1918)* (Ankara: Ayça Yayınları, 1982), 106–107.

27 Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 364.

28 Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri* (Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007), 5.

29 Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, 10- 11.

Katolikliğin, Fransız edebiyatının, ABD'nin eğitiminin ve ticaret burjuvazisinin gelişmesiyle Hristiyanlar arasında Müslümanlardan önce bir uyanış başlamıştır.³⁰ Türkçü uygulamalar da, imparatorluğun ikinci büyük Müslüman unsuru olan Arapları olumsuz etkilemiştir. Doğal olarak “Türkleştirme” olarak da adlandırılan bu siyaset, Arap milliyetçiliğinin yabancılaşmasına sebep olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi ile beraber Arap milliyetçiliği siyasi kimlik kazanmıştır.³¹ Suriye'nin eski cumhurbaşkanlarından Nazım El Kudsi'nin, “Türkler Jön Türk olarak ortaya çıkmasalardı, Araplar da ‘Biz Arap’ız’ diye ortaya çıkmazlardı”³² şeklindeki sözü bu yargıyı doğrulamaktadır. Bu bağlamda Jön Türklerle Araplar arasında yoğun bir ilişkinin olduğu açıktır. İttihat ve Terakki içinde çok sayıda Arap aydınının olması ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arap topraklarındaki çalışmaları bunun kanıtıdır.

Mısır; Arap dünyasındaki tarihsel, siyasal, kültürel, entelektüel, edebi ağırlığı yanında, Jön Türklerin sığındıkları ya da Avrupa'ya kaçmak için geçiş yolu olarak kullandıkları bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Sultan II. Abdülhamit, kâğıt üzerinde kendisine bağlı olan Mısır'a ulaşamamakta, muhaliflerinin oraya kaçmasını engellememektedir. Mısır'ı, farklı nedenlerle geçiş yeri olarak kullanan kişiler arasında Ali Suavi ve Mustafa Kemal de vardır. Libya ise Fizan Çölü'nden dolayı Jön Türklerin “sürgün yeri” olarak öne çıkmaktadır.³³ Bu sürgünlerin en bilinen örneklerinden biri, Sultan II. Abdülhamit'in, özgürlük ve bağımsızlık arayışlarını yoğunlaştıran ve Jön Türklerle yakın ilişkide olan 70 Tıbbiye son sınıf öğrencisini Şeref adlı vapurla Trablusgarp'a sürmesidir. Bu Tıbbiye talebelerine “Şeref Kurbanları” denir.³⁴

İttihat ve Terakki'nin emriyle İstanbul'da Mizan adlı dergi çıkaran Murat Bey de, gördüğü baskı nedeniyle Mısır'a kaçmış ve dergisini burada çıkarmayı sürdürmüştür.³⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk siyasal derneklerden biri olan Vatan ve

30 Niyazi Berkes, *Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm* (İstanbul: Köprü Yayınları, 1969), 32.

31 Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, 17- 18.

32 El Kudsi bu sözü, aynı zamanda yeğeninin eşi olan yazar- hekim Dr. Müfid Ekdal'a söylemiştir. Ekdal da, kendisiyle yaptığımız sohbette bu El Kudsi'nin bu sözünü aktarmıştır. 03. 05. 2008, Feneryolu, İstanbul.

33 Davut Ekşi, “İmaj Sorunu ve Türk-Arap İlişkileri Üzerine Bir Deneme”, *Avrasya Dosyası* 6, sy. 1 (İlkbahar 2000): 127.

34 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Fahri Ağababa, *Şeref Kurbanları: II. Abdülhamit Döneminde Bir Sürgün Hikâyesi* (İstanbul: Çatı Kitapları, 2007).

35 Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (İstanbul: Sander Yayınları, 1972), 43.

Hürriyet Cemiyeti, 1906 yılında Mustafa Kemal tarafından Şam’da kurulmuş, Şam’da bulunan 5. Ordu’ya mensup subaylar arasında hızla örgütlenmiş, kısa süre sonra da Yafa ve Kudüs’te şube açmıştır. Bu gelişme de, olaydan haberdar olan Arap aydınlar tarafından ilgiyle izlenmiştir. Şam’da kurulan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti; bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’yle birleşmiştir. O dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti’yle birleşen bir diğer örgüt de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’dir.

İttihat ve Terakki’nin Türkçülüğe Yönelmesi

Yinelemek gerekir ki, başlangıçta İttihat ve Terakki, imparatorluğun dağılmasını engellemeye odaklandığından, ilerleyen süreçte örgütün temel görüşü olarak öne çıkacak olan Türkçülüğü öne çıkarmamıştır. Türkçülüğü politika olarak açık biçimde ortaya koymamıştır. Bu da doğru, doğal, hatta zorunlu bir tercihtir. Özellikle Arapların etkilenmemesi ve Makedonya’yı elde etmek için, İttihatçılar, Türkçülüklerini gizleyerek Osmanlıcı görünmüşlerdir. Lakin Makedonya’nın elden çıkması, İttihat ve Terakki’nin Türkçülük politikasını da açığa çıkarmıştır.³⁶

19. yüzyılın sonlarına doğru milliyetçilik düşüncesi, sırasıyla Arnavutlar ardından Araplar ve Kürtlerle birlikte imparatorluğun tüm Müslüman halklarına ulaşmıştır. Türkler ise deyim yerindeyse, imparatorluğun milliyetçilik etkisine girmiş en son halkıdır.³⁷

Fransız tarihçi François Georgeon’a göre; Hristiyanlar; genelde askerlik hizmetinden dışlandıkları için, devrimin başat aktörleri, Türklerin ağırlıkta olduğu, ama Arnavutların da yer aldığı Müslümanlardır. Ağırlık merkezini, Avrupa başkentlerindeki sürgünlerden Makedonya Ordusu’na kaydıran Jön Türk hareketi, başlangıçta etnik ve dini düzeylerde çok kozmopolit bir yapı göstermiş, sonra “İslamlaşmış”, hatta belli ölçüde “Türkleşmiştir”. Hristiyanlar; 24 Temmuz 1908’deki devrime doğrudan katılmamışlardır. Bir diğer yön, Jön Türk Devrimi’nin aynı zamanda Sultan II. Abdülhamit’in çevresine, özellikle de Ebu’l Huda veya Arap İzzet gibi Arap kökenli danışmanlarına bir tepki oluşudur. Bu adamlar bir anlamda Yıldız Sarayı’ndaki Arap “lobisini” oluşturmaktadır. Temmuz 1908 Devrimi’nin ardından pıtrak gibi biten mizah gazetelerini karıştırmak, Yıldız’ın bu gizli akıl hocalarına duyulan düşmanlığı ve bunun bütün Araplara karşı bir nefrete dönüşmesine ramak kaldığını anlamaya yeter.

36 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, cilt 1 (İzmir: Zeus Kitabevi, 2007), 33.

37 François Georgeon, *Osmanlı–Türk Modernleşmesi (1900–1930)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 2.

24 Temmuz’da kesinlikle Arap karşıtı bir özellik vardır. Elie Kedourie’nin çalışmalarında (1974), Jön Türk Devrimi’nin Arap vilayetlerinde genellikle kötü karşılandığı belirtilmektedir. Ama Kanun-i Esasi’nin yeniden ilanının sağladığı özgürlük, esas olarak en örgütlü ve dinamik, ulusal bilinci en gelişmiş cemaatlara yaramıştır: Rumlar, Ermeniler ve belli bir ölçüde Arnavutlar ve Araplar. Basın ve Meclis-i Mebusan ulusal özelemlerle kendilerini ifade edebilecekleri yeni alanlar açmıştır. “Kültürel” dernekler, “edebi kulüpler” imparatorluğun Türk olmayan Müslüman cemaatleri, Arnavutlar, Araplar, hatta Kürtler arasında da çoğalmıştır. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan Jön Türklerin, devleti kurtarmak için yaptıkları devrimden, Türk olmayanların kendi davalarını geliştirmek için yararlandıklarını anlamaları uzun sürmemiştir.³⁸

Birçoğunu Sultan II. Abdülhamit kişisel hizmetine aldığından, Araplar yanlış biçimde rejimle özdeşleştirilmiş, muhalefetteki rolleri de azımsanmıştır. Sarayın Babîâli’yi gölgelediği bir zamanda, padişah; tutucu eğilimli pek çok Arabı gerçekten etkili makamlara getirmiştir. Böylece Sultan II. Abdülhamit; İstanbul’daki bürokratik güç kavgasından uzak, kendisine şahsen bağlı bir danışmanlar, kâtipler ve görevliler takımı oluşturmuştur. Sünni ya da Sufi, dini itibara sahip Arap ileri gelenlerinin tercih edilmesi, padişahın İslamcı politikasının da gücünü artırmıştır. Daha da önemlisi, Arap ileri gelenlerinin bürokrasiye ve saray yönetimine katılmaları, onun merkezileştirme politikasına hizmet etmiştir.³⁹

Sultan II. Abdülhamit’in Arap vilayetlerine yönelik politikası İslam ve Osmanlılık üzerine inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin İslam imparatorluğu olduğu düşüncesi, en azından Müslümanlar arasında, güçlü ve etkili biçimde yerleştirilmek istenmiştir. Bu politikayı vilayetlerde uygulayacak olan mahalli bürokrasidir. Onlar da eşraf, şeyh ve tarikatlar aracılığıyla, halk üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Fakat bu tarz bir bağlılığın sürdürülebilmesi, her şeyden önce merkezi otoritenin nüfuzunu hissettirebilecek güç ve yetenekte olmasıyla yakından ilgilidir. Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğu’nun asıl sorunu, kaybettiği bu güç ve yeteneğe yeniden kavuşmaktır. Üstelik devletin zayıflığı, sömürgeci güçlerin amansız baskısı karşısındaki çaresizliği görüldükçe, Arapça konuşulan vilayetlerde, özellikle devlet hizmetinde olmayan aydınlar arasında, farklı arayışların ortaya çıkmasına uygun bir zemin oluşturmaktadır.⁴⁰

38 Georgeon, *Osmanlı–Türk Modernleşmesi*, 25- 26.

39 Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, 50.

40 Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Arap Topraklarında Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004), 52.

Sultan II. Abdülhamit “İslamcılık” hareketinin hiç olmazsa Arap ülkelerinde milliyetçilik akımlarının yayılmasını engelleyeceğini düşünmüştür. Bu konuda, oldukça sınırlı kalan propaganda faaliyeti ötesindeki girişimi, 1900 yılında yapılmaya başlanan Hicaz Demiryolu’dur. İmparatorluktaki tüm demiryolları yabancı kumpanyalar tarafından yapılmasına karşın, Hicaz Demiryolu, tamamıyla bir Osmanlı girişimi olarak, halkın katkısı ve Osmanlı teknisyenliğinin bilgisiyle yapılmış ve işletilmiştir. Hicaz Demiryolu ile Sultan II. Abdülhamit; hem Müslüman Arap illerindeki saygınlığını artırmak istemiş hem de Hicaz Demiryolu’nu Bağdat Demiryolu’na bağlayarak, imparatorluğun en uzak illerine kolayca asker gönderip, denetimini artırmayı amaçlamıştır.⁴¹

Arap Aydınları ve Jön Türk Devrimi

Tarihçi Orhan Koloğlu, Arap milliyetçi hareketinde önemli rolü olan Halil Ganem’in, daha anayasa ve parlamento girişimleri başlamadan önce, 8 Haziran 1876 tarihinde, İstanbul’da çıkan Fransızca gazete *Stamboul*’de yayımlanmış bir açık mektubunda Osmanlı toplum yapısını üçe ayırdığına dikkat çekmiştir: ⁴²

1. Türkler ya da Osmanlılar; Fatih ırk.
2. Müslümanlar: Esir edilmiş ırk (Bununla özellikle Arapları kastediyor)
3. Hristiyanlar.

Hristiyan bir Suriyeli olan Ganem’in stratejisinin temeli Müslüman ve Hristiyan Arapları birleştirmekten geçmektedir. Zaman zaman taktiksel dalgalanmalar göstermesi, stratejinin ana fikrinin değiştiği anlamına gelmemektedir. Arapçanın Arapların en büyük uygarlık eseri olduğu ve Kuran’ın bu eserin doruğunda bulunduğunu düşüncesinin Hristiyan Araplarca kabul edilmesiyle Ganem’in amacına ulaşılmıştır. Bu düşünsel zemin, 1903 yılında Al-Menar dergisinde tefrika edilen Kevakibi’nin kitabının “Arapça bilmeyen ve Arap olmayan, Müslüman sayılmaz” tezine dayanır. Daha sonra ayaklanma sürecinde Şerif Hüseyin bu tezden hareket etmiştir. Bu hususların Jön Türkler’ce bilinmemesi mümkün değildir. Başlangıcından itibaren düşüncelerini oluştururken, bu tezlerin de bilincindedirler. Şerif Hüseyin, bir süre yalpaladıktan

41 “İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika”, Cumhuriyetin Harcı, Birinci Kitap, İlhan Tekeli – Selim İlkin, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s: 90.

42 Orhan Koloğlu, “Laikliğe Varacak Süreçte Son Aşama”, *Cumhuriyet Kitap*, sy. 449 (1998): 14.

sonra İngiliz yandaşı olarak ayaklanınca, resmi organı olarak yayımlanan Al-Kıbla gazetesinde sürdürdüğü propaganda kampanyasında, sürekli olarak İttihatçıların dinsiz olduğunu öne sürmüş, onlara en ağır suçlamaları yöneltmiştir. Bu propaganda kampanyası sonucunda, “Arap Nahda”sı denilen hareket, Kevakibi’nin “Arap olmayan Müslüman sayılmaz” şeklindeki ırkçı, dolayısıyla İslam’a aykırı, çizgisine gelmiştir. Nitekim Araplar; Orta Asya Müslümanlarını bağımsızlığa kavuşturma girişimlerini İslami çerçevede değil, İslam’a aykırı bir milliyetçilik hareketi olarak değerlendirmişlerdir.⁴³

Öte yandan, Araplar arasında çok sayıda İttihatçı aydın da vardır. Örneğin Dürzi Prensi Emir Şekib Arslan, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde Kalem-i Umumi Üyesi’dir, yani örgütün yönetim kurulundadır. Aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa’nın önde gelen bir mensubudur. Cemiyet yönetimiyle o denli yakındır ki, Enver Paşa’nın şehadetinden sonra, “Şehit Enver” diye yazı yazmıştır. Bu yakınlığı nedeniyle Arap aydınları tarafından ihanetle ve İttihatçıların adamı olmakla suçlanmıştır. Arslan; Enver Paşa’ya ne kadar yakınsa, Cemal Paşa’ya da o kadar karşıdır. Cemal Paşa’yı, ülkenin başına gelmiş bir felaket olarak nitelemektedir. Suriye’yi Türkleştirme çabalarının, Arap aydınlarına karşı uyguladığı siyasetin, Arapların ülkeden kopmasını, İngilizlere ve Fransızlara yakınlaşmasını hızlandırdığını savunmaktadır. Arslan; Arap milliyetçiliğinin dış dünyada tanınmasına ve meşruiyet elde etmesine büyük katkısı olan ve 1913’te Paris’te toplanan Arap Kongresi’ni de, Osmanlı birliğini baltaladığı, İslam dünyasını böldüğü için eleştirmektedir. Arap milliyetçiliğini geliştirmek için yapılan faaliyetleri, Batı emperyalizminin imparatorluğu bölmek için oynadığı oyunlar olarak görmüştür. Paris’teki Arap Kongresi’nin gücünü ve etkisini zayıflatmak için çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun, kongrede alınan kararları kabul etmesini engellemek için uğraşmıştır. Anılarında, Meşrutiyet’in ilanının Araplar arasında nasıl sevinçle karşılandığını anlatmıştır.⁴⁴ Emir Şekib Arslan’dan başka, Teşkilat-ı Mahsusa içinde Abdülaziz Çavuş, Salih Şerif et-Tunusi ve Ali Başhamba gibi diğer Arap aydınları da vardır.

Her ne kadar İstanbul’un yönetiminden memnun olmasalar da, yine de Arapların hatırı sayılır bölümü için, Osmanlı İmparatorluğu’ndan vazgeçmek kolay değildir. Bunda hem ayrılmaları durumunda, geleceklerinin belirsiz olmasından duydukları kaygının hem de Avrupa devletlerinin sözlerine inanmamanın, dahası topraklarına işgalci ola-

43 Koloğlu, “Laikliğe Varacak Süreçte Son Aşama”, 14.

44 Ayrıntılı bilgi için bkz. Emir Şekib Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005).

rak geleceklere dönük endişenin payı büyüktür. Yani Avrupalılar tarafından yönetilmektense, Osmanlı idaresini tercih etmektedirler. Araplar arasında her ne kadar Jön Türk Devrimi büyük coşku ve sevinçle karşılanmış, bu hareketi İslam'ın özüne dönük bir eylem olarak kutlayanlar olmuşsa da, bir süre sonra Jön Türklerin uygulamalarına dönük tepki artacak, Arap milliyetçiliği güçlenmeye başlayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılık konusunda, Araplar da kendi aralarında bölünmüşlerdir. II. Meşrutiyeti; siyasi, idari anlamda özgürlükleri genişleteceği gerekçeyle sevinçle karşılayanlar kadar, meşrutiyet hareketini İslam dinini Batıya karşı daha da yüceltecek olan, dini bir hareket olarak görenler de bulunmaktadır. Öte yandan gelişmeleri şüpheyle karşılayan, tedirgin olan, güvenmeyen, uzun sürmeyeceğine inananlar da söz konusudur. Avrupa'nın büyük güçlerinin Osmanlı İmparatorluğu topraklarını bölüşme niyetini anlayanların sayısı artmaktadır. Demokrasinin beşiği olarak gördükleri İngiltere'nin Arap liderler arasındaki çalışmaları da hızlanarak devam etmektedir.

Jön Türk Devrimi'ni ihtiyatlı bir iyimserlikle karşılayanlar arasında, hatta İstanbul'un uygulamalarından yakınanlar arasında bile, imparatorluğun dağılması sonucu ortaya çıkacak belirsizlik endişe yaratmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına seçilen Arapların varlığı bile bu endişeleri giderememiştir. Arap siyasetinde etkili olan isimler ve liderler, sırtlarını bir Avrupa devletine dayamanın yollarını aramıştır. Örneğin Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal; İngiltere ile işbirliği yaparken, Lübnan'da İngiltere'den daha çok Fransa'ya güvenen bir anlayış öne çıkmıştır.

Emir Şekib Arslan'a göre; Osmanlı'daki Müslümanlar; tek sığınaklarının bu devlet olduğunu bildikleri için, sonunun geldiğine bir türlü inanmak istememektedirler. Bir yandan devletin haline bakıp ah çekerken, diğer yandan ıslahat yapmaya çalışmaktadırlar. Islahatların imkânsız olmadığına inanmakta, devletin yeniden ayağa kalkıp eski gücüne kavuşacağını düşünmektedirler. Bunun da yolu Sultan'ın kendini merkeze alan ve her işini casuslara havale eden bencil siyaseti bırakmasından ve ülkede yeniden Kanun-i Esasi'yi uygulamasından geçmektedir. Özellikle gençler, ülkenin yıkılmaktan kurtulması için tek çareyi anayasanın ilanı ve meclis seçimlerinde görmektedirler.⁴⁵

Emir Şekib Arslan, Araplar arasındaki Türk karşıtlığını ise şöyle tahlil etmektedir: “Araplar Türkleri kıskanıyorlardı, çünkü nüfus bakımından Türklerden kalabalık ol-

45 Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, 29.

malarına rağmen, onların sahip olduğu ayrıcalıklara sahip değillerdi. Diğer yandan Türkler, Arapların devlete karşı vazifelerini yeterince yerine getirmediklerini, bu yüzden kendilerine her bakımdan denk sayılamayacaklarını düşünüyorlardı. Birçok Arap ülkesinde mecburi askerlik yoktu. Tam tersine devlet buralardaki halkı yola getirmek için asker sevk etmek zorunda kalıyordu. Araplarla Türkler arasındaki bu çekişme azalacağına devlet zayıfladıkça artıyor ve birçok olayda ortaya çıkıyordu. Fakat iki taraf arasında kötülük volkanının patlamasına tek engel din birliğinin dağılmasından duyulan endişeydi. Ne var ki İngilizler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde birçok Arap gencini yanlarına çekmeyi başarmışlardı. Kimisine şahsi menfaat sağlamışlar, kimini ikna yoluyla yanlarına almışlardı. Tek isteklerinin, Abbasiler veya Emeviler gibi bir Arap devletini yeniden kurmak olduğuna Arapları inandırmışlardı. Arapların eski itibarlarını kazanmaları, Türkler tarafından kötü yönetilerek imarına özen gösterilmeyen ülkelerinin yeniden inşası için yardım edeceklerini söylemişlerdi. Böylece Araplar arasında devletten ayrılmaya samimiyetle inanan ve ilk fırsatta bunu gerçekleştirmek isteyen hatırı sayılır bir grup oluşmuştu”⁴⁶

Jön Türk Devrimi’ne olan yaklaşımda, şüphesiz insanların sınıfsal, toplumsal konumunun da etkisi olmuştur. 2. Meşrutiyet’in ilanını, Müslim- gayrı Müslim, zengin- fakir toplumun çok büyük bölümü sevinçle karşılamış, kutlamalar, şenlikler yapılmıştır. Toplumun ileri gelen kesimleri, aydınlar, seçkinler, baskıcı yönetimin sona ermesine, Meclisin yeniden açılmasına, ifade, basın, örgütlenme, toplantı özgürlüğünün, kişisel hak ve hürriyetlerin gelişmesine, istihbarat faaliyetlerinin sınırlandırılmasına sevinmiştir. İmparatorluğun Arap vilayetlerinde bunların yanı sıra, yönetimde daha çok âdem-i merkeziyetçiliğe, merkezden daha bağımsız, özerk bir yönetime dönük beklenti gelişmiştir. Böylece merkez ile eyaletler arasındaki ilişkiler de zayıflamaya başlamıştır. Araplar, Osmanlı sultanına bağlı kalmayı ve İslam imparatorluğunun ayrılmaz bir unsuru olmayı tercih etmişler fakat âdem-i merkeziyetçilik taleplerini her zamankinden daha güçlü biçimde dile getirmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren var olan ancak destekçisi olmayan Arap bağımsızlıkçılığı, Osmanlı Devleti’nin çöküşünü takip edecek muhtemel yabancı hâkimiyetinin etkilerini azaltma isteğiyle Osmanlı hükümetinin dışişlerinin karıştığı dönemlerde güçlenmiştir.⁴⁷

II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte, ülkenin idari yapısı üzerinde tartışmaların yeniden canlanması ve bu ortamda merkeziyet ve âdem-i merkeziyet üzerine değişik görüşler sunulması, özellikle Meclis-i Mebusan’da zaman zaman bu konularda görüşler ileri

46 Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, 35- 36.

47 Hasan Kayalı, age., s: 238.

sürülmesi⁴⁸, Arapların da beklentilerini artırmıştır.

Oysa Jön Türk Devrimi'ni yapanlar, bir yandan tebaaya daha çok hak ve özgürlük verirken bir yandan da merkezin gücünü artırmak istemektedir. Devrim, yerel düzlemde ezilenler arasında olan, toplumun yoksul kesimlerini oluşturan insanların, kötü giden ekonomi nedeniyle yoksullaşan katmanların gündeminde aynı ölçüde yer etmemiştir. İmparatorluğu yönetenlerin öncelikli olarak sınırları korumaya ağırlık vermesi, toplumsal ve ekonomik sorunların ikinci plana düşmesi bunun önemli bir nedenidir. İmparatorluk taşrasında okuma yazma oranının yüzde 2-3 düzeyindedir ve oradaki insanların gündemini, hayatın gerçekleri ve yaşadıkları yerel şartlar belirlemiştir.

Sultana yakınlığı sayesinde kimi ayrıcalıklar elde eden kesimler ise II. Meşrutiyet'i tepkiyle karşılamıştır. Öyle ki, imparatorluğun Hicaz eyaletine bağlı üç şehirden biri olan Medine'de (diğer ikisi kozmopolit yapısı ve Hac için önemiyle öne çıkan Mekke ve ticari yönüyle bilinen Cidde'dir), meşrutiyetin ilanına kulak asmayan, hatta İttihat ve Terakki yanlılarını hapse atmakla tehdit eden yöneticiler söz konusudur.

Sonuç

Milliyetçilik akımının güçlenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısal çözülme süreci ve Avrupa devletlerinin Araplar üzerindeki faaliyetleri etkisini göstermiştir. İttihat ve Terakki'nin giderek merkezileşen ve sertleşen politikalarına koşut olarak, Araplar arasında tepkiler yükselmiştir. Jön Türklerin uygulamalarını "kavmiyetçilik", "zorla Türkleştirme", "asimilasyon", "ayrımcılık" olarak eleştiren Araplar, kendi aralarında hızla yayılan milliyetçiliği ise özgürlük ve bağımsızlık olarak değerlendirmişlerdir. Bu yayılıştaki, Avrupalıların katkısını ve Osmanlı aleyhindeki kışkırtmalarını pek sorgulamamışlar ve özellikle Hristiyan Araplar arasında, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik tepki ve milliyetçilik akımı oldukça hızlı yayılmıştır. Bu çerçevede, Arap bölgelerinin özerkliği ve kendi kendilerini yönetmeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Bu gelişmeler, İttihat ve Terakki'yi daha sert önlemler almaya yöneltmiş ve alınan önlemler ise Arap toplulukları arasındaki öfkeyi kamçılamıştır. İttihatçıların, dini söylemlere ağırlık vererek Arap milliyetçiliğinin yükselmesini önlemeye çalışmaları ters tepmiş, aksine Arap milliyetçiliğini daha da güçlendirmiştir. Zira İslam, Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli bir unsurdur.

48 Cenk Reyhan, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007), 53.

Osmanlı İmparatorluğu’ndan bir şekilde kopma eğilimi taşıyan Araplara göre, Jön Türklerin siyasetinde Arapların etkisi çok sınırlı kalmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Arapların sayısı ve katkısı çok düşüktür. Üstelik seçildikleri bölgelerin seçkin, aydın kişileri olan bu mebusların çoğu dil sorunu da yaşadığından, İstanbul’da dışlanmakta, etkisiz kalmaktadırlar. Aralarında öne çıkan Arap milletvekilleri ise meclisi kürsü olarak kullanmakta ve temsilcisi oldukları halka ve bölgelere dönük fikirlerini hayata geçirememektedirler. Fakat yine de Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri için sıkı bir rekabete girmekten, halka “Arapları asimile etmeye çalışan imparatorluğa karşı seçim yoluyla direnme ve gerçek bir Arabı seçme” çağrısı yapmaktan ve İttihat ve Terakki adayı olan Arapları acımasızca eleştirmekten de çekinmemektedirler. Cebel-i Lübnan gibi kimi yerlerde ise seçimler boykot edilerek meclise temsilci göndermeme kararı alınmıştır. İmparatorluktaki gayrimüslimlerin, özellikle Balkanlar’da milliyetçilik akımıyla çok daha önce tanışmaları, Avrupa ülkelerinin de verdiği destekle, Müslüman tebaadan daha iyi koşullarda yaşamaları, Arap toplulukları arasındaki tepkiyi arttıran bir diğer unsurdur. Ayrıca İttihatçı önderlerin Filistin’e Yahudilerin yerleştirilmesine olumlu bakmaları da Arapların tepkisini çekmiştir.

Sonuç olarak 1908 Jön Türk Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Arap vilayetlerinde hem umut hem de gerilim yaratan çift yönlü bir etki üretmiştir. Merkezîyetçi İttihat ve Terakki politikaları ile Arap toplulukları arasında yükselen adem-i merkezîyetçilik ve milliyetçilik talepleri arasındaki uyumsuzluk, kopuş sürecini hızlandırmıştır. Dönemin büyük güçlerinin müdahaleleriyle birleşen bu dinamikler de, Osmanlı–Arap ilişkilerinin çözülmesini belirleyen temel faktörler olmuştur.

Kaynakça

Ahmad, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.

Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki (1908–1914)*. İstanbul: Sander Yayınları, 1971.

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye’nin Oluşumu*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.

Ağababa, Ali Fahri. *Şeref Kurbanları: II. Abdülhamit Döneminde Bir Sürgün Hikâyesi*. İstanbul: Çatı Kitapları, 2007.

Akşin, Sina. *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.

Arai, Masami. “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği.” *Tanzimat ve Cumhuriyet’in Birikimi* içinde, cilt 1, haz. Mehmet Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Arıkan, Zeki. “1908–2008: Jön Türk Devriminin 100. Yılı.” *1908–2008: Jön Türk Devriminin 100. Yılı Uluslararası Kongresi’nde sunulan bildiri*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 28–30 Mayıs 2008.

Arslan, Emir Şekib. *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.

Aybars, Ergün. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, cilt 1. İzmir: Zeus Kitabevi, 2007.

Berkes, Niyazi. *Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm*. İstanbul: Köprü Yayınları, 1969.

Bilgenoğlu, Ali. *Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007.

Çavdar, Tevfik. *Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş (1860-1918)*. Ankara: Ayça Yayınları, 1982.

Demir, Fevzi. *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Ekdal, Müfid. *Eski Bir İhtilalciden Dinlediklerim*. İstanbul: Kitabevi, 2003.

Ekşi, Davut. “İmaj Sorunu ve Türk-Arap İlişkileri Üzerine Bir Deneme”. *Avrasya Dosyası* 6, sy. 1 (İlkbahar 2000).

Georgeon, François. *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Kayalı, Hasan. *Jön Türkler ve Araplar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Kılınçkaya, Derviş. *Osmanlı Yönetimindeki Arap Topraklarında Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

- Koloğlu, Orhan. “Laikliğe Varacak Süreçte Son Aşama”. *Cumhuriyet Kitap*, sy. 449 (1998).
- Koloğlu, Orhan. “İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı–I”. *Toplumsal Tarih*, sy. 55 (Temmuz 1998).
- Koloğlu, Orhan. “Osmanlı’yı Yaşatmak”. *Popüler Tarih* (Temmuz- Ağustos 2001).
- Kurşun, Zekeriya. *Yol Ayrımında Türk–Arap İlişkileri*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1992.
- Küçükaşcı, Mehmet S. “İlk Dönem Arap Kültür Tarihinde Türk İmgesi”. *Avrasya Dosyası* 6, sy. 1 (İlkbahar 2000).
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964.
- Petrosyan, Yuriy Aşatoviç. *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
- Ramsaur, Ernest Edmondson. *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. İstanbul: Sander Yayınları, 1972.
- Reyhan, Cenk. *Osmanlı’da İki Tarz-ı İdare*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- Tekeli, İlhan. “İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika.” *Cumhuriyetin Harcı* içinde, birinci kitap, haz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Hürriyetin İlanı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Turan, Ömer. “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi.” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* içinde, haz. İsmail Soysal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Umar, Ömer Osman. *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908–1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.
- Yerasimos, Stefanos. *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, cilt 2. İstanbul: Belge Yayınları, 2007

SOSYOLOJi

**Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında
Türkiye’deki Göçmen Kadınların Sosyal Dışlanması**

Social Exclusion of Migrant Women in the Context of Gender Inequality in Turkey

Rabia Bilgin

İstanbul Gedik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, rabiaablg@gmail.com,

ORCID: 0000-0001-7649-1625

Gönderim Tarihi: 15.05.2025

Kabul Tarihi: 20.11.2025

Yayımlanma Tarihi: 29.12.2025

Nasıl Atıf Yapılır:

Bilgin, Rabia. “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Türkiye’deki Göçmen Kadınların Sosyal Dışlanması”. *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (Aralık 2025): 284-312.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Türkiye’deki Göçmen Kadınların Sosyal Dışlanması

Rabia Bilgin¹

Öz

Küreselleşmenin ve teknolojinin gelişimiyle değişen ve dönüşen toplumsal olguların başında yer alan göç olgusu, yakın tarihe kadar literatürde yalnızca erkeklerin aktif olduğu bir alan olarak ele alınmıştır. Ancak Feminist politikaların etkisiyle iş gücü piyasalarında yer almaya başlayan kadınlar, göç sürecinin bizzat aktörü hâline gelmiştir. Ne var ki göçmenlik rolünün yanında kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında uğradıkları ayrımcılık, göçmen kadınların maruz kaldıkları sosyal dışlanmayı pekiştirmiştir. Öyle ki kadınların, sosyal dışlanmanın pek çok boyutunu erkeklerden daha fazla deneyimlemesi, toplumsal cinsiyet kapsamında göç ve sosyal dışlanma döngüsünü açıklamayı gerekli kılmıştır. Tüm bunların ışığında bu çalışmanın amacı; göçmen kadınların yaşamlarının birçok alanında karşılaştıkları sosyal dışlanma pratiklerinin ve bu deneyimlerle baş etme stratejilerinin toplumsal cinsiyet ekseninde ele alınmasıdır. Bu doğrultuda literatür taraması yöntemi kullanılarak mevcut durum ortaya konmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili literatürün incelenmesinin yanı sıra Türkiye’den örnekler sunularak kadın göçmenlerin uğradıkları sosyal dışlanmanın farklı boyutlarına ışık tutulmuştur. Elde edilen mevcut bulgular göçmen kadınların, sosyal dışlanmanın meydana getirdiği olumsuz koşullardan erkeklerden daha fazla etkilendiklerini ve göç ettikleri coğrafyada uyum sürecinde sosyal, ekonomik ve politik desteğe ihtiyaç duyduklarını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal dışlanma, Göç, Göçmen, Kadın, Toplumsal cinsiyet*

1 İstanbul Gedik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, rabiaablg@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7649-1625

Social Exclusion of Migrant Women in the Context of Gender Inequality in Turkey

Abstract

The phenomenon of migration, which is at the forefront of social phenomena that have changed and transformed with the development of globalization and technology, has been addressed in the literature as an area where only men were active until recently. However, women who started to take part in labor markets under the influence of feminist policies have become the actors of the migration process themselves. However, in addition to the role of migration, the discrimination that women face in the context of gender inequality has reinforced the social exclusion that these women are exposed to. In fact, the fact that women experience many dimensions of social exclusion more than men has made it necessary to explain the cycle of migration and social exclusion within the scope of gender. In light of all this, the aim of this study is to examine the social exclusion practices that immigrant women encounter in many areas of their lives and the strategies to cope with these experiences in terms of gender. In this context, a literature review method was employed to present the current situation. In addition to examining the relevant literature, examples from Turkey have been presented to shed light on the different dimensions of social exclusion that female immigrants experience. The current findings have shown that immigrant women are more affected by the negative conditions caused by social exclusion than men and that they need social, economic and political support during the adaptation process in the geography they migrated to.

Keywords: *Social exclusion, Migration, Immigrant, Woman, Gender*

Giriş

Küreselleşen dünyada, gelişen ve değişen ekonomi politikaları neticesinde zenginliğin artması; eşitsizliği, yoksulluğu ve adaletsizliği de beraberinde getirmiştir. Bu durum, sosyal dışlanma kavramının tüm dünyayı ilgilendiren çok boyutlu bir olgu olarak incelenmesine sebep olmuştur. Dünya genelinde bir kesim zenginleşirken bir kesimin giderek daha yoksul hâle gelmesi; küreselleşmenin vadettiği eşitlik ilkesinin aksine dünya genelinde bir uçuruma sebep olmuştur. Bununla birlikte gelir dağılımından eşit ölçüde faydalanamayan kesimler, küresel anlamda dışlanmaya maruz

kalmıştır.² Sosyal dışlanma, 17. yüzyıl itibarıyla öncelikle Fransa’da ortaya çıkmış ve Lenoir tarafından tanımlanmıştır.³ Lenoir, dışlanmayı yalnızca ekonomik çerçevede ele almamış; bu kavramın sadece yoksulları ifade etmediğini de açıklamıştır. Öyle ki Fransa’da ele alınış biçimiyle sosyal dışlanma devletle ilgili bir kavram olup; devletin sosyal yapının korunması bağlamında yetersiz kalışını ifade etmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından 2005 yılında yayımlanan raporda “belirli bireylerin toplumun kenarına itildiği ve yoksullukları, temel yeterliliklerinin ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının eksikliği veya ayrımcılık sonucu tam olarak katılımlarının engellendiği bir süreç”⁴ olarak tanımlanan sosyal dışlanma kavramı, komisyon tarafından salt ekonomik faaliyetlere ilişkin fırsatlardan mahrum kalmaya değil; toplumsal oluşumlardan ve eylemlerden uzak kalma hâline vurgu yapmıştır. Nitekim sosyal dışlanma, toplumsal yapı mekanizmalarının hiyerarşik niteliğinin sonucu olarak oluşmuştur.

Sosyal dışlanmanın sahip olduğu farklı boyutlar, anlamlar, tanımlar, sebepler ve koşullar, sosyal dışlanmanın farklı zamansal ve mekânsal bağlamlarda farklı yaklaşımlarla ele alınmasını gerektirmiştir. Bunun yanı sıra sosyal dışlanma, her toplumda farklı algılanış ve etkileniş biçimlerine sahiptir. Sosyal dışlanmanın çok boyutlu ve dinamik bir süreç oluşu, gerek tanımlı gerekse unsurlarını belirlemeyi zorlaştırdığı gibi gerekçelendirme konusunda da durum değişmemiştir.⁵ Öyle ki küreselleşmenin yalnızca ekonomik sonuçları olmadığı gibi yoksulluk da sosyal dışlanmanın temel gerekçesi değildir. Bu anlamda göç, yoksulluk ötesi sosyal dışlanmanın önemli bir boyutudur. 20. yüzyılda artan işsizlik sorunuyla birlikte göç hareketlerinin yaygınlaşması, sosyal dışlanma kavramının diğer Avrupa ülkelerinde de kullanılmaya başlanmasına ve Avrupa Birliği literatüründe yer almasına sebep olmuştur.⁶ Sosyal dışlanmaya siyasi ve sosyal yapı ekseninde bir risk olarak yaklaşan Avrupa Birliği, bu kavramı yoksulluk olarak nitelendirmeyi sonlandırmıştır.⁷

2 Selda Geyik Yıldırım, “Sosyal Dışlanma ve Sığınmacılar”, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 23, sy. 2 (Temmuz 2023); Sevim Atila Demir, “Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Dışlanma ve Dezavantajlılık”, *Tezkire Dergisi* (Nisan, 2021); Seda Topgül, “Sosyal Dışlanma ve Göç: Mülteci İşçiler Örneği”, *Sosyoloji Dergisi*, sy. 33 (2016): 269-289.

3 Faruk Sapançalı, *Sosyal Dışlanma* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003).

4 European Comission Joint Report on Social Inclusion (Brussels: Eur. Com, 2005), 10.

5 Sapançalı, *Sosyal Dışlanma*.

6 Topgül, “Sosyal Dışlanma ve Göç: Mülteci İşçiler Örneği”, 269-289.

7 Sapançalı, *Sosyal Dışlanma*; Geyik Yıldırım, “Sosyal Dışlanma ve Sığınmacılar”.

Sosyal dışlanmanın öznesi olan dezavantajlı grupların dışlanmasını üreten ve besleyen koşulların birbirini yeniden ürettiği durumlar göz önüne alındığında; yoksulluk ve göç ilişkisi konunun aydınlatılmasında yapı taşlarından biri olmuştur.⁸ Nitekim sosyal dışlanma kavramı literatürde henüz 21. yüzyılda yoksulluk ile büyük ölçüde ilişkilendirilebilecek göç ve toplumsal cinsiyet konuları ekseninde ele alınan bir olgu olmuştur.⁹ “Bu nedenle dünya üzerindeki tüm yoksulların daha çok kadın, çocuk ve göçmen oluşu tesadüfi değildir.”¹⁰ Göçmen kadınlar, 21. yüzyılda dahi hem göç hem toplumsal cinsiyet olguları kapsamında kesişimselliğe uğrayarak yoksulluk ötesi sosyal dışlanmaya maruz kalan önemli bir kesimi oluşturmıştır.¹¹ Örneğin, sosyal dışlanmanın temel gerekçelerinden biri olan cinsiyete dayalı ayrımcılık, toplumsal cinsiyet temelli bir ayrımcılıktan söz edilmiştir.¹² Bu ayrımcılığın sosyalizasyon sürecinde kız ve oğlan çocuklarına öğretilen toplumsal normlar ile inşa edildiğini söylemek mümkündür. Kız çocuklarının ilksel dönemlerden başlayarak eğitim alanından dışlanmaları bu ayrımcılığı pekiştiren durumlardan biri olmuştur.¹³ Kadına ve erkeğe atfedilen roller de bu doğrultuda şekillenmiş ve sosyalizasyon sürecinde öğrenilen toplumsal normlar, göçmen kadınların sosyal dışlanma pratiklerinde ve baş etme stratejilerinde belirleyici olmuştur.¹⁴

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada küreselleşmenin toplumsal bağlamı içerisinde hem neden hem sonuç olarak değerlendirilebilecek göç olgusunun henüz yakın tarihte aktörü hâline gelen

8 Atila Demir, “Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Dışlanma ve Dezavantajlılık”, 87.

9 Atila Demir, “Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Dışlanma ve Dezavantajlılık”, 43; Muhlise Canlı ve Sema Buz, “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları”, *Mavi Atlas Dergisi* 12, sy. 1 (Kasım 2023): 24-39; Geyik Yıldırım. “Sosyal Dışlanma ve Sığınmacılar”.

10 Atila Demir, “Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Dışlanma ve Dezavantajlılık”, 43.

11 Canlı ve Buz, “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları”, Atila Demir, “Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Dışlanma ve Dezavantajlılık”.

12 Elif Topal Demiroğlu, “Belediyelerin Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmen Kadınlar: Türkiye’deki Belediyelerin Eylem Planları Üzerine Bir Araştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (Mart 2024): 56-76.

13 Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2019).

14 Canlı ve Buz, “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları”; Topal Demiroğlu, “Belediyelerin Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmen Kadınlar: Türkiye’deki Belediyelerin Eylem Planları Üzerine Bir Araştırma”.

kadınların deneyimledikleri sosyal dışlanmayı derinlemesine incelemek adına öncelikle göç ve toplumsal cinsiyet olgusuna açıklık getirilmiştir. Bu kapsamda bu makalede “kadınların sosyal yaşamda edindikleri kadın kimlikleri ile göç sürecine neden ve nasıl dahil oldukları, göç sırasında ve sonrasında sosyal dışlanmanın hangi boyutları ile ne ölçüde karşılaştıkları, bu deneyimler ile baş etmek için ne tür stratejiler geliştirdikleri, göç ettikleri coğrafyada uyum sürecine katılmalarını sağlamak adına hangi politikaların geliştirildiği” sorularına toplumsal cinsiyet perspektifinden cevaplar aranmıştır. Bu bağlamda çalışmada, göçmen kadınların sosyal dışlanma pratiklerini konu edinen çalışmaların güncelliği ve kapsamı ile örtüştüğü gerekçesiyle literatür taraması yöntemi kullanılmıştır.

Öncelikle Google Akademik üzerinden “göç, toplumsal cinsiyet, kadın, sosyal dışlanma” anahtar kavramları ile akademik dergilerde yayımlanan makaleler taranmıştır. Ne var ki göç, toplumsal cinsiyet ve sosyal dışlama kavramları; kendi içinde toplumsal, ekonomik, siyasal birçok olguyu barındırdığından gerekli veri sınırlaması için bir kitap kaynağı dışında kitap taramaları bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışma, Türkiye’de yaşayan göçmen kadınları kapsadığı için özellikle Türkçe kaynakların taraması yapılmıştır. Bununla birlikte neoliberal küresel politikaların ve feminist hareketin Türkiye’deki etkilerinin özellikle 2000’li yılların başında gözlemlenmesi; bu yıllarda kadın göçmenlerin çoğalmasına ve bu alandaki çalışmaların yoğunlaşmasına ortam hazırlamıştır. Bu açıdan ilgili literatür 2005-2025 yılları arasında yazılan akademik dergilerden oluşmuştur. Kaynakların tarih aralığının uzun tutulması göçmen kadınların yaşadıkları sosyal dışlanmayı analiz etmeyi zorlaştırırsa da göç sürecinde kadınların maruz kaldığı dışlanma deneyimlerinin toplumsal cinsiyet ekseninde zamansal, mekânsal ve toplumsal karşılaştırılması bakımından kolaylık sağlamıştır. Buna ek olarak göç ve sosyal dışlanma döngüsünü, kadın göçmenler üzerinden ele alan çalışmalar incelendiğinde mevcut literatürde toplumsal cinsiyet yaklaşımına yeterince dikkat çekilmediği gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda analizi yapılan araştırmaların, salt kadınların göç sürecindeki mevcut durumunu ortaya koyan değil; kadın göçmenlerin deneyimlediği sosyal dışlanmanın arka planına ayna tutacak nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Böylece belirlenen tarih aralığındaki makalelerin, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmeyenleri elenerek daraltılmıştır.

Bahsi geçen yöntem ile Türkiye’de yaşayan göçmen kadınları konu edinen çalışmaların analizi yapıldığında bu kadınların dışlanmaya maruz kaldıkları alanlar; iş gücü piyasası, eğitim, sağlık ve sosyal yaşam olmak üzere temelde dört başlık altında kategorize edilmiştir. Bu sayede kadın ve göçmen olmanın kesişimselliği öncelikle göç ve toplumsal cinsiyet çemberinde işlenmiş; sonrasında bu ilişkinin ilgili alanlardaki

görünümü tespit edilmiştir. Neticede konu daha açıklayıcı hâle getirilerek derinlemesine analiz edilmiştir.

Göç ve Toplumsal Cinsiyet Döngüsü

Temel göç kuramcılarından Ravenstein, “kadınların erkeklerden daha çok göçmen oldukları” teorisıyla¹⁵ 19. yüzyılda göçün cinsiyetleşmesine dair önemli tespitlerde bulunmuştur. Ancak sosyal, ekonomik, politik, kültürel pek çok açıdan ele alınan göç çalışmaları uzun yıllar toplumsal cinsiyet perspektifinden bağımsız çalışılmış ve kadınları bu alanda görünmez kılmıştır. Canlı ve Buz’un da üzerinde durduğu gibi bu süreçte kadın, eşine veya ailesine bağımlı olarak göç eden pasif bir nesne konumunda görülmüştür.¹⁶ Kadının göç çalışmalarında bu şekilde konumlanması, çok yönlü bir bakış açısının önüne geçmiş ve kadınların, toplumsal cinsiyet eşitsizliği kapsamında göçmen statüsünde yaşadıkları sosyal dışlanma pratikleri göz ardı edilmiştir.¹⁷ Küreselleşmenin ve Feminist hareketin etkisiyle kadınların sosyal alanlarda, eğitim alanında ve iş gücü piyasalarında yer almaya başlamasıyla yalnızca erkeğin aktör olduğu bir göç süreci anlayışı önemini yitirmiştir. Bununla birlikte kadınların hem iç hem dış göçte edilgen göçmenden etken göçmen konumuna gelmesi, göçün toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu anlamda “göçün kadınsılaşması”¹⁸ olgusu, kadınların herhangi birine bağlı olmadan, çeşitli sebepler dolayısıyla göç kararını veren ve bu kararın sonuçlarından olumlu veya olumsuz etkilenen bir özne olduğu yönünde literatürde yer almıştır.¹⁹

15 Canlı ve Buz, “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları”, 26.

16 Canlı ve Buz, “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları”.

17 Dilara Şeker ve Gülten Uçan, “Göç Sürecinde Kadın”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 14, sy. 1 (2016); Cengiz Kılıç ve Derya Çakmak Karapınar, “Göçmen Kadınların Erzurum’da Yaşadığı Göçmenlik Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi* 4, sy. 9 (2021); Canlı ve Buz, “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları”.

18 Emel Topak ve Gülsüm Çamur, “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”, *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi* 7 sy. 1 (Nisan 2022): 75-88.

19 Şeker ve Uçan, “Göç Sürecinde Kadın”; Saniye Dedeoğlu ve Çisel Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma* (Ankara: Efil Yay., 2011); Sermin Çakmak, “Değişen Hayatların Görünmez Sahipleri: Göçmen Kadınlar”, *Fe Dergi*, 2 sy.2 (2010): 50-64; Fjolla Lecaj, “Küreselleşme Göç ve Kadın”. *Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 3 sy.1 (2019); Topal Demiroğlu, “Belediyelerin Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmen Kadınlar: Türkiye’deki Belediyelerin Eylem Planları Üzerine Bir Araştırma”.

Kadınların iş gücü piyasasında görünür olmasıyla birlikte çalışan kadınların özellikle bakım emeği gerektiren konularda yardıma ihtiyaç duyması, bu işleri yapacak kadınların göç sürecinde bağımsız bir aktör olmalarına sebep olmuştur.²⁰ Bu açıdan bakıldığında göçmen olmak, kendi başına bir sosyal dışlanma yaratırken, kadın göçmen olmak sosyal dışlanma bağlamında bir kesişimsellik yaratmıştır.²¹ Göçün tüm boyutlarının yarattığı olumsuzluklara erkeklerden daha fazla maruz kalan kadınlar, yalnızca erkeğin göç ettiği durumlarda dahi geride bırakılan zorlu koşullarda hayata katılmak mecburiyetinde kalmıştır.²² O hâlde bireylerin göç olgusundan etkilenme pratikleri yalnızca göçmen olmaları ekseninde değil, “kadın olmanın” getirdiği zorluklarla birlikte değerlendirilmelidir.²³ Demek oluyor ki sosyalizasyon sürecinde öğretilmiş toplumsal rollere sıkıştırılmış kadın ve erkeklerin, toplumsal bir değişimi kapsayan göç sürecinde sosyal dışlanmayı deneyimleme ve bunlarla mücadele etme süreçleri de farklılık gösterecektir. Bununla ilgili olarak özellikle zorunlu göç eden kadınların şiddetin pek çok türüyle daha fazla karşılaştığı yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur.²⁴ Şeker ve Uçan, kadınların göç sürecini erkeklerden farklı deneyimlemesini insan ticareti ve iş gücü piyasaları ekseninde ele alırken;²⁵ Kurtuldu ve Şahin, göçün devamı olan uyum sürecinde evli ve erkek olmanın; bekâr ve kadın olmaktan çok daha fazla avantajlı olduğuna vurgu yapmıştır.²⁶ Bu durum sosyal dışlanmanın temel gerekçelerinden olan göç olgusunun toplumsal cinsiyet değişkeninden bağımsız ele alınamayacağını kanıtlarken aynı zamanda göçün kadınlar üzerinde yarattığı sosyal dışlanma deneyimlerinin yaşamın pek çok alanında var olduğunu göstermiştir. Bu anlamda göçmen kadınların sosyal dışlanma pratiklerini iş gücü piyasası, eğitim sistemi, sağlık sistemi ve sosyal yaşam olmak üzere temelde dört alan kapsamında incelemek mümkündür.

20 Hilal Barın, “Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Göç Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 2 (Temmuz 2015): 10-56.

21 Topal Demiroğlu, “Belediyelerin Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmen Kadınlar: Türkiye’deki Belediyelerin Eylem Planları Üzerine Bir Araştırma”;
Topak ve Çamur. “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”.

22 Hilal Küçük, “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göç Sürecinde Kadın ve Erkek”, *Toplumsal Politika Dergisi* 3, sy. 1 (2022): 26-37; Lecaj. “Küreselleşme Göç ve Kadın”.

23 Şeker ve Uçan, “Göç Sürecinde Kadın”.

24 Sema Buz, “Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* 18, sy.2 (2007): 37-50; Topak ve Çamur, “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”.

25 Şeker ve Uçan, “Göç Sürecinde Kadın”.

26 Kumru Kurtuldu ve Ebru Şahin, “Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri”, *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi* 1, sy. 1 (Aralık 2018): 37-46.

Göçmen Kadınların İş Gücü Piyasalarından Dışlanması

Göçmen kadınların yaşadığı sosyal dışlanma pratiklerinin en belirgin alanı olan iş gücü piyasası, küreselleşmenin etkisiyle onların hizmet sektöründe yoğunlaşmalarına sebep olmuştur. Ancak kadınların küreselleşmeyle birlikte göç sürecinde dahil oldukları iş gücü piyasası, elde edecekleri ekonomik özgürlüğün aksine cinsiyet ayrımcılığının sürdürüldüğü bir alan olarak var olmuştur.²⁷ Öyle ki kadınlar göç ettikleri coğrafyalarda geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin uzantısı olan, bakım emeği gerektiren işlere “uygun” görülmüş ve düşük ücretler karşılığında bu alanlarda istihdam edilmiştir.²⁸ Bu açıdan göç ettikleri ülkelerde hizmetçi, garson, hasta ve çocuk bakıcısı, tekstil atölyelerinde işçi olarak çalışan göçmen kadınların iş gücü piyasasından dışlanma pratikleri; enformel ve güvencesiz işlerde çalıştırılma, ucuz iş gücü, niteliksizleşme, sömürü, şiddet, insan ve seks ticareti kavramları dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Göçmen kadınların iş gücü piyasasından dışlanma deneyimlerinde, kadınların karşılaştıkları problemlerin temelinde yasadışı göçmenlik ve kaçak çalışma olgusunun etkili olduğu görülmüştür.²⁹ Bu konuda Dedeoğlu’nun belirttiği gibi yasa dışı çalışmak, göçmen kadınları sınır dışı edilme korkusuyla maruz kaldığı her türlü dışlanmaya sessizleştiren bir etmen olmuştur. Bu duruma örnek olarak İstanbul’da hazır giyim atölyesinde çalışan Azerbaycanlı kadınların söylediklerine istinaden; kadınların içinde bulundukları durumu zorunlu olarak kabullendikleri ve bu koşullarda kendilerini savunacak güvenceleri olmadığı sonucuna varılmıştır. Dedeoğlu’nun yaptığı görüşmelerde atölyelerde kaçak olarak çalışan bu kadınlar, işverenleri tarafından sık sık sözlü şiddete uğradıklarını, kimi zamansa fiziksel tacizemaruz kaldıklarını, kendileriyle atölyelerde çalışan çocuklarının da ustabaşı tarafından aşağılandığını ancak ellerinden bir şey gelmediği için sessiz kalmak zorunda olduklarını dile getirmişlerdir. Bununla ilişkili olarak göç ettikleri yerlerde yasadışı çalışan göçmen kadınların polise şikâyet edilme korkusu ile de karşılaştıkları dışlanmayı kabul etmek zorunda kaldığı ortaya konmuştur.³⁰

27 Çiğdem Yalçın, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet”, *Fe Dergi* 7, sy. 1 (2015): 50-60.

28 Mehmet Karanfiloğlu, “Savaş, Kadın, Çocuk ve Göç Üzerine: Suriye Örneği”, *Muhakeme Dergisi* 2, sy. 1 (2019): 99-124; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*; Barın, “Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”; Emine Uçar İlbuğa, “Antalya’da Göçmen Kadınlar ve Yaşam Koşulları”, *Akdeniz İletişim Dergisi*, (2011): 134-147.

29 Saniye Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 66, sy. 1 (2011): 27-48; Yalçın, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet”; Uçar İlbuğa, “Antalya’da Göçmen Kadınlar ve Yaşam Koşulları”; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*.

30 Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”.

Konuyla ilgili yapılan başka bir çalışmada da atölyelerde çalışan kadınlar, kimi zaman ustabaşı kimi zamansa çalıştıkları kişiler tarafından polise kaçak oldukları yönünde yapılan ihbarlar sonucu her şeylerini terk edip kaçtıklarını ifade etmişlerdir.³¹ Bununla birlikte kalacak yeri olmadığından veya ekonomik ve sosyal sebepler bağlamında ayrı ev tutamadığından çalıştığı evde yatılı kalmayı kabul etmek zorunda olan göçmen kadınlar; en çok sömürüye maruz kalan kadınlar olmuştur.³² Yatılı kaldığı evdeki iş tanımının ve çalışma saatlerinin belirsizleşmesi ve işverenin davranışlarının zamanla değişmesi, işverenlerin göçmen kadınların bu durumundan faydalandıklarını göstermiştir. Bu durumu ekonomik şiddetin bir boyutu olarak nitelendiren Yalçın, göçmen kadınların yatılı kalmaları durumunda harcadıkları emeğin, aldıkları ücretten çok daha fazlasına karşılık geldiğini açıklamıştır.³³ Türkiye’de mevsimlik işlerde çalışan geçici işçi statüsündeki göçmen kadınların da güvencesiz ve sigortasız çalışıyor olması, iş tanımlarının ve çalışma saatlerinin sürekli değişmesine, düzenli ve hak ettikleri ücretleri alamamalarına ve tampon eleman görevini üstlenmelerine yol açmıştır.³⁴ Türkiye’deki göçmen kadınlar üzerine yapılan başka bir çalışmada ise Afgan kadınların sosyal sermayeleri dolayısıyla daha kolay iş buldukları görülmüştür.³⁵ Ancak göçmen kadınların buldukları işler yine bakım emeği ve ucuz iş gücü şeklinde güvencesiz ve enformel işler olmuştur. Burada üzerinde durulması gereken nokta, kadınların çalıştıkları işlerde ekonomik, psikolojik hatta fiziksel şiddete maruz kaldıkları hâlde bu işleri kabul etmek zorunda olmalarıdır. Nitekim kendi ülkesinde meslek sahibi olan kadınlar göç ettikleri coğrafyalarda daha düşük ücrette ve statüde konumlandırılmıştır. Konuyla ilgili yapılan bir çalışmada iş gücü piyasasının göçmen kadınlara erkeklerden daha acımasız davrandığı gerekçesiyle ailesinden gelen para ile geçinmek zorunda olan birçok göçmen kadının varlığına vurgu yapılmıştır.³⁶

Göç eden kadınların düşük ücret, düşük statü ve istismar bağlamlarında göçmen erkeklerden daha fazla dışlanma yaşadıkları, yapılan diğer çalışmalar ile desteklenmiş-

31 Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”.

32 Yalçın, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet”.

33 Yalçın, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet”.

34 Uçar İlbuğa, “Antalya’da Göçmen Kadınlar ve Yaşam Koşulları”; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*.

35 Murat Arpacı, “Ulusaşırı Göç ve Toplumsal Cinsiyet: Erzincan’da Yaşayan Afgan Kadınlar Örneği”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, sy. 1 (2020): 135-154.

36 Buz, “Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma”.

tir.³⁷ Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen'in göçmen kadınlarla yaptığı görüşmeler sonucunda; bu kadınların kendi ülkelerinde mesleki olarak iyi bir statüdeyken Türkiye'de enformel sektörde niteliksizleştirildikleri görülmüştür.³⁸ Benzer olarak kendi ülkelerinde doktor, yönetici, bankacı gibi yüksek statülü işlerde çalışan Suriyeli kadınların Türkiye'de diplomalarının sayılmaması veya sayılma sürecinin uzun sürmesinden kaynaklı olarak daha düşük statülü işlerde çalıştıkları sonucuna varılmıştır.³⁹ Uçar İlbuğa tarafından göçmen kadınlara uygulanan ankette ise kendi ülkelerinde eğitimlerini aldıkları meslekleri burada yapıp yapamadıkları sorusuna kadınların %78'i hayır cevabını vermiştir.⁴⁰ Yapılan bu çalışmaların ışığında göçmen kadınların göç ettikleri ülkede diplomalarının geçerli olmaması, bu kadınları iş gücü piyasasının adil olmayan sistemine dahil etmiştir. Kaldı ki kadınların yaşadığı niteliksizleşme, yalnızca iş gücü piyasasından değil; sosyal ve kurumsal yaşamdan dışlanmalarına da yol açacaktır. Göç ettikleri ülkede daha düşük ücret alarak ekonomik anlamda yaşayacakları problemler hem eğitim ve sağlık hizmetlerinden alacakları kaliteyi düşürecek hem de sosyalleşmelerine engel olacaktır.⁴¹

Göçmen kadınların iş gücü piyasalarında kaçak işçi olmaları, düşük ücret almaları hatta ücretlerinin verilmemesi gibi sorunlarla karşılaşmalarının yanı sıra yalnızca “kadın” oldukları için maruz kaldıkları sosyal baskı, çalışma koşullarını daha fazla güçleştirmiştir.⁴² Kadınlar özellikle çalışma yaşamlarında göçmen olmanın zorluklarıyla daha net yüzleşmiş ve bu durum toplumsal konumları dolayısıyla sahip oldukları aile içi rollerindeki çatışmayı doğurmuştur.⁴³ Bununla ilişkili olarak göçmen kadınlardan öncelikle toplumsal rolleri ile bağdaşan “namuslu ve ağırbaşlı” olmaları beklenmiş; kendilerine verilen her işi itiraz etmeden kabul etmeleri istenmiştir. Ay-

37 Derya Demirdizen, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar: Yeni Düzenlemelerle Yarı Köle Emeline Doğru mu?”, *Çalışma ve Toplum Dergisi* 38, sy.3 (2013): 325-346.

38 Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*.

39 Barın, “Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”.

40 Uçar İlbuğa, “Antalya’da Göçmen Kadınlar ve Yaşam Koşulları”.

41 Buz, “Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma”; Barın, “Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*.

42 Topak ve Çamur, “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”; Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”.

43 Topak ve Çamur, “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”.

rica kadınların ideal eş ve anne olarak ev içindeki görevlerini aksatmadan çalışmayı sürdürmek zorunda bırakılmaları da mücadele ettikleri başka bir alanı kapsamaktadır.⁴⁴ Göçmen kadınların, göç ettikleri yerlerde kapitalist ve ataerkil yapı içerisinde sıkışmış olarak yaşamlarını sürdürmeye çalıştıkları göz ardı edilmemelidir. Ne var ki göçmen kadınların iş gücü piyasalarında karşılaştıkları dışlanmanın yeniden üretimi, kapitalizm ve patriyarkanın iş birliği ile olmuştur.⁴⁵ Göçmen kadınlar kapitalist sistemin devamlılığını sağlayan enformel işlerde ucuz iş gücü olarak çalışırken, aynı zamanda ikinci bir vardiya olarak görünmez emek kapsamında annelik ve eşlik görevlerini yerine getirmektedirler. Dolayısıyla ataerkinin biçimlendirdiği toplumsal roller korunurken, kapitalizm için de hem asıl işçileri oluşturan erkeklerin hem yedek iş gücü ordusunu oluşturan kadınların konumları belirlenmiş olur.

Yabancı göçmen kadınlara ucuz iş gücü sağlamaları sebebiyle verilen güvencesiz işlerin yanında seks ticareti, toplumsal cinsiyet rolleri ekseninde kadınların mecbur bırakıldığı bir sektör olarak varlığını sürdürmektedir.⁴⁶ Yoksulluktan kurtulmak isteyen kadınların cinsel olarak sömürüldüğü bir alan olarak seks ticareti, 80’li yıllardan itibaren dünyanın gündeminde olup değişik biçimlerde sürdürülmeye devam etmektedir.⁴⁷ Göçmen kadınların çalışma yaşamlarında ve gündelik hayatlarında tacize uğramalarının yanı sıra seks ticareti, bu kadınların “gönüllü fahişe” olarak damgalanmasına ve dışlanmasına yol açmıştır.⁴⁸

Konuyla ilgili yapılan bir araştırmanın sonucuna göre “2016-2020 yılları arasında insan ticaretinden en fazla mağdur olan ülke vatandaşları arasında Suriyeliler ilk sı-

44 Lülüfer Körükmez, Didem Danış ve İlhan Zeynep Karakılıç, “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Ücretli İşgücüne Katılımında Toplumsal Cinsiyet Müzakeresi”, *Alternatif Politika Dergisi* 14, sy. 2 (2022): 201-228; Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”.

45 Gülten Nazlıcan Amasyalı, “Patriyarkal Kapitalizm Kısacasında Göçmen Kadın Olmak: Şanlıurfa’daki Suriyeli Kadınların Deneyimleri” (Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2021); Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006).

46 Karanfiloğlu, “Savaş, Kadın, Çocuk ve Göç Üzerine: Suriye Örneği”; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*.

47 Emel Coşkun, “Türkiye’nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü: Ugandalı Göçmen Kadınlar Örneği”, *Fe Dergi* 8, sy. 1 (2016): 91-104; Halide Erdoğan, “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11, sy. 1 (2022): 609-623.

48 Ayşen Üstübcü, “Türkiye’ye Yönelik Kadın Göçü: Seks İşçileri ve Ev İçi Hizmetlilerin Kişisel Güvenlik Sorunlarını İlişkilendirmek”, (2011).

radadır.”⁴⁹ Yine aynı yıllar içerisinde istatistikler göstermiştir ki cinsel sömürü ve iş gücü sömürsü, % 87,6 oranla insan ticareti suçlarının başında yer almıştır.⁵⁰ Konu ile ilgili Coşkun, Türkiye’de seks ticareti mağduru olan kadınların sayıca azaldığını gösteren resmi rakamların gerçekliği yansıtmadığını belirtmiştir.⁵¹ Öyle ki kadınlar yasa dışı işçi konumunda çalıştırıldıkları işlerde olduğu gibi seks ticaretine karşı da sınır dışı edilme korkusuyla sessizleşmiştir. Bu anlamda kadınlar, seks ticareti ve fuhuşta belirleyici olan “rıza” olgusuna mecbur bırakılmıştır. Özellikle göçmen kadınların cinsel sömürüye maruz kaldıklarını açıklamaktan korktukları için bu mağduriyetin dışlanma döngüsü bağlamında sürdürüldüğü, yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur.⁵² Göç ettikleri coğrafyalarda eğlence ve fuhuş sektörlerine farklı vaatler ile yönlendirilen kadınlar, insan ticaretinin faileri olarak en başta cinsel şiddet ile mücadele etmektedir.⁵³

Göçmen Kadınların Sağlık Kurumundan Dışlanması

Göçmen kadınların göç ettikleri ülkelerde dışlanma yaşadıkları kurumların başlarında gelen sağlık kurumu, gerek kayıtlı gerekse kayıt dışı göçmen kadınların karşılaştığı en büyük sorunlardan biridir. Bununla birlikte barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçların eksikliği, göçmen kadınların daha çabuk hastalıklara yakalanmasına neden olurken sosyal destek eksikliği ve ekonomik yetersizlik de göçmenlerin sağlık koşullarının kötüleşmesine sebep olan etmenlerin başında yer almıştır.⁵⁴ Göç ettikleri ülkelerde henüz vatandaşlık almayan göçmen kadınların genel sağlık sigortaları olmadığı için öncelikle sağlığa erişim noktasında dışlandıklarını söylemek mümkündür. Yapılan araştırmalarda sigorta kapsamı dışında aldıkları özel sağlık hizmetleri sonucunda istenen ücreti ödeyecek maddi durumları olmadığından, bu kadınların has-

49 Erdoğan, “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları”: 617.

50 İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, (2020): 99.

51 Coşkun, “Türkiye’nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü: Ugandalı Göçmen Kadınlar Örneği”.

52 Coşkun, “Türkiye’nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü: Ugandalı Göçmen Kadınlar Örneği”; Topak ve Çamur, “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”; Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*.

53 Topak ve Çamur, “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”; Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*.

54 Arabacı, Hasgül ve Serpen, “Türkiye’de Kadın Göçmenlik ve Göçün Kadın Sağlığı Üzerine Etkisi”; Barın, “Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”; Kurtuldu ve Şahin, “Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri”.

talıklarıyla kendi başlarına mücadele ettikleri görülmüştür.⁵⁵ Konuyla ilişkili olarak kadın hastalıkları ve üreme konusunda yapılan çalışmalarda vurgulandığı üzere göçmen kadınların erken evlilikler sonucu bilinçsizce hamile kalmaları sağlık hizmeti almalarını gerekli kılmıştır.⁵⁶ Çalışmasında hamile kadınlarla görüşen Dedeoğlu, özel sağlık hizmetlerinin ücretlerinin fazlalığı dolayısıyla hamilelik süreçleri boyunca neredeyse hiç doktora gidemeyen kadınların varlığına dikkat çekmiştir.⁵⁷ Sağlık kurumundan bu şekilde dışlanan göçmen kadınların cinsel yolla bulaşan hastalıklara çok sık yakalandıkları ve sağlıklı üreme yöntemlerini tercih etmek zorunda kaldıkları görülmüştür.⁵⁸ Bu konuda Topak ve Çamur'un yaptıkları araştırmada özellikle fuhuş ve eğlence sektöründe çalıştırılan kadınların cinsel hastalıklara çok sık yakalandıkları ortaya konmuştur.⁵⁹ Bunun yanı sıra Karanfiloğlu tarafından yapılan araştırmada kanıtlanmıştır ki göçmen kadınların gebelik öncesinden doğuma kadarki süreç içerisinde sağlık hizmetlerine erişimde problem yaşamaları hem annenin hem bebeğin ölüm riskini artırmıştır.⁶⁰ Göçmen kadın sağlığı üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde göçmen kadınların dil konusunda yaşadıkları uyumsuzlukların, sağlık personelleri ile olan iletişimlerini olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.⁶¹ Buna ek olarak sağlık personellerinin göçmen kadınlara karşı sergilediği ayrımcı tutum ve davranışların,

55 Gelgeç Bakacak, Akalın ve Öktem, "Türkiye'ye Farklı Ülkelerden Göç Etmiş Kadınların Sağlık Hizmetlerine Erişimi Üzerine Nitel Bir Alan Araştırması"; Dedeoğlu, "Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği".

56 Karanfiloğlu, "Savaş, Kadın, Çocuk ve Göç Üzerine: Suriye Örneği"; Dedeoğlu, "Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği".

57 Dedeoğlu, "Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği".

58 Yurdağül Yağmur ve Sıdar Aytekin, "Mülteci Kadınların Üreme Sağlığı Sorunları ve Çözüm Önerileri". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 11, sy. 1 (2018): 56-60; Kurtuldu ve Şahin, "Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri"; Topak ve Çamur, "Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet"; Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*.

59 Topak ve Çamur, "Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet".

60 Karanfiloğlu, "Savaş, Kadın, Çocuk ve Göç Üzerine: Suriye Örneği".

61 Zeynep Arabacı, Ergün Hasgöl ve Ayşe Sezen Serpen, "Türkiye'de Kadın Göçmenlik ve Göçün Kadın Sağlığı Üzerine Etkisi", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, sy. 36 (2016): 129-144; Yılmaz ve Günay, "Göçmenler ve Göçmen Ailelerin Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bir Değerlendirme"; Dedeoğlu, "Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği".

bu kadınları sağlık hizmeti alma isteğinden uzaklaştırdığı görülmüştür.⁶² Göçmen kadınların sağlık hizmetlerine erişimini güçleştiren faktörler ele alınırken genel sağlık sigortasının yanı sıra bu kadınların yaşadığı uyum sürecinden de bahsedilmelidir. Kayıt dışı olmasalar dahi yeni sağlık sistemine uyum sürecinde kadınların yaşadığı aksaklıklar, göçmenlerin sağlık kurumundan dışlanmasında yadsınamaz bir konuma sahiptir.⁶³ Kaldı ki göçmen kadınlar sağlık hizmetlerine erişim konusundaki haklarını detaylı bilmediklerini; bilseler dahi bu hakları uygulama konusunda dışlandıklarını belirtmişlerdir.⁶⁴

Göçmen kadınların sağlık kurumundan dışlanması konusu ele alınırken yalnızca fiziksel sağlıktan bahsederek psikolojik sağlığın göz ardı edilmesi, büyük resmi çizmeye engel olacaktır. Nitekim göç edilen coğrafyadaki iş gücü piyasasından, eğitimden ve sosyal yaşamdan uzak kalmak, uyum sürecindeki aksaklıklar, şiddet gibi kadın ruh sağlığını olumsuz etkileyen pek çok durumun varlığı, göçmen kadınların psikolojik problemler yaşamasına sebep olmuştur.⁶⁵ Söz gelimi yapılan araştırmalar göçmen kadınların stresle baş etme durumunun göçmen olmayan kadınlardan daha düşük olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁶ Bununla birlikte çalışmalarda özellikle savaş gibi zorunlu göçü doğuran etmenlerin, göç esnasında ve sonrasında travma, stres ve kaygı bozukluğu, depresyon gibi ruhsal hastalıkların meydana gelmesinde daha fazla etkili olduğu sonucuna varılmıştır.⁶⁷ Bu noktada kadınların ruhsal sağlığa erişiminde maddi yetersizliklerin varlığına dikkat çeken Tuzcu ve Ilgaz'ın yaptıkları çalışmada göçmen kadınların sosyoekonomik durumlarının, psikolojik destek almalarını zorlaş-

62 Kurtuldu ve Şahin, "Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri".

63 Barın, "Türkiye'deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri".

64 Gelgeç Bakacak, Akalın ve Öktem, "Türkiye'ye Farklı Ülkelerden Göç Etmiş Kadınların Sağlık Hizmetlerine Erişimi Üzerine Nitel Bir Alan Araştırması".

65 Topak ve Çamur, "Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet"; Karanfiloğlu, "Savaş, Kadın, Çocuk ve Göç Üzerine: Suriye Örneği"; Yağmur ve Aytekin, "Mülteci Kadınların Üreme Sağlığı Sorunları ve Çözüm Önerileri"; Kurtuldu ve Şahin, "Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri".

66 Sevcan Topçu ve Ayşe Beşer, "Göç ve Sağlık" *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 10, sy. 3 (Ocak 2006): 37-42; Kurtuldu ve Şahin, "Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri".

67 Ayla Tuzcu ve Kerime Bademli, "Göçün Psikososyal Boyutu", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 6, sy. 1 (Mart 2014): 56-66; Yılmaz ve Günay, "Göçmenler ve Göçmen Ailelerin Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bir Değerlendirme"; Barın, "Türkiye'deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri"; Kurtuldu ve Şahin, "Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri".

tıran önemli bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır.⁶⁸

Göçmen Kadınların Eğitim Kurumundan Dışlanması

Göç edilen coğrafyada göçmen olmalarının yanı sıra kadın oldukları için cinsiyet ayrımcılığına uğrayan kadınlar, eğitim haklarından da dışlanmaktadır. Göçmen kadınların yaşamın pek çok alanında karşılaştıkları sosyal dışlanmanın temel sebeplerinden biri olan dil problemi, eğitim alanındaki engellerin kaynağı olmuştur.⁶⁹ Öyle ki göç ettikleri ülkenin dilini bilmeyen kadınların eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kaldığı görülmüştür.⁷⁰ Çalışmalarında Türkiye'ye göç eden İranlı kadınların durumunu inceleyen Lotfi ve Porsuk, öncelikle gerek devlet gerekse özel kuruluşlarda dil eğitimlerinin verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra göçmen kadınlara hem sosyal hayata hem de iş gücü piyasasına katılımlarını destekleyecek nitelikte mesleki eğitimlerin verilmesinin öneminden bahsedilmiştir.⁷¹ Bunlara ek olarak dil farklılığı, göçmen kadınların eğitim kurumundan dışlanmasında dikkate değer bir nokta olsa da yapılan araştırmalar, kadınların kendi ülkesinde aldıkları eğitim ve iş tecrübelerinin göçmen statüsündeyken niteliksizleştiğini göstermiştir.⁷²

Kurumsal yaşamdan dışlanmanın önemli bir kolu olan eğitim, daha çok göçmen kadınların çocuklarını etkileyen bir dışlanma boyutudur. Göç edilen yerin eğitim diline hâkim olmayan çocukların eğitimde daha fazla problem yaşadığı kanıtlanmıştır.⁷³ Bunun yanı sıra çocuk işçiliği, çocuk evliliği, ulaşım imkânları, maddi durum yetersizliği ve güvenlik sorunu gibi faktörler, göçmen çocukların eğitimden dışlanmasında rol oynayan olgular olmuştur. Göçmen çocuklara yönelik UNICEF tarafından 2022 yılında yayımlanan raporda Türkiye'de okul çağındaki Suriyeli çocukların %65'inin

68 Ayla Tuzcu ve Ayşegül Ilgaz, "Göçün Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri" *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 7, sy. 1 (Mart 2015): 56-67.

69 Sayra Lotfi ve Sena Porsuk, "Türkiye'ye Göç etmiş İranlı Kadınların Sosyo- Ekonomik Durumlarının Değerlendirilmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 20, sy. 78 (2021): 1047-1059; Kurtuldu ve Şahin, "Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri"; Barın, "Türkiye'deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri".

70 Kurtuldu ve Şahin, "Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri".

71 Lotfi ve Porsuk, "Türkiye'ye Göç Etmiş İranlı Kadınların Sosyo- Ekonomik Durumlarının Değerlendirilmesi".

72 Canlı ve Buz, "Trabzon'da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları".

73 Karanfiloğlu, "Savaş, Kadın, Çocuk ve Göç Üzerine: Suriye Örneği".

devlet okullarında eğitime katılırken yaklaşık dört yüz bin göçmen çocuğun okul dışında olduğu belirtilmiştir.⁷⁴ Bunun yanı sıra raporda göçmen çocukların okullaşma oranı ilkokul düzeyinde yaklaşık %80’ken lise düzeyinde bu oranın %50’nin altına düştüğü görülmüştür.⁷⁵ Göçmen çocukların eğitime katılımına dair elde edilen verilerde öğrencilerin okullara kayıt olmalarındaki gecikmelerin çalışma baskısı ve kültürel tutumlar ekseninde şekillendiği görülmüştür.⁷⁶ Konuyla ilgili istatistikler toplumsal cinsiyet eşitsizliği çerçevesinde yorumlandığında okula kayıt olmayan göçmen çocukların çalışma yaşamlarındaki kültürel tutumlar kız ve oğlan çocukları özelinde farklılıklar göstermiştir; oğlan çocuklar aileye maddi destek sağlayacak işlerde çalışırken kız çocukları ev işlerine destek olmaya teşvik edilmiştir. Bunun yanı sıra anne ve babaların kız çocuklarının karma sınıflarda eğitim almasını istememesi ve kız çocuklarının erken yaşta evliliğe teşvik edilmesi; ayrımcı kültürel tutumların başka bir örneği olmuştur.⁷⁷ Arpacı’nın Türkiye’deki Afgan kadınlarla yaptığı görüşmelerde, göçmen bir kadın, kendisi çalışmak zorunda olduğu için bakıma muhtaç küçük çocuğunu okul çağındaki ablasına emanet etmek zorunda kaldığını ve çocuğunun bu sebepten eğitim alamadığını açıklamıştır.⁷⁸ Benzer bir çalışmada ise Türkiye’de yaşayan Azerbaycanlı yasa dışı kadın göçmenler, çocuklarının kendileriyle birlikte atölyelerde çalıştıklarını söylemiştir.⁷⁹ Aileleriyle göç sürecine zorunlu olarak katılan göçmen çocukların eğitim alamaması, bu çocukların ilerleyen yaşlarında maruz kalacağı sosyal dışlanmanın boyutunu artıracaktır.⁸⁰ Nitekim eğitim hakkından mahrum kalan göçmen çocukların daha fazla şiddete ve istismara maruz kaldığı yapılan

74 UNICEF, “Türkiye’de Geçici Koruma Altında Olan Suriyeli Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesinin Belgelendirilmesi- Nihai Rapor” (Eylül 2022): 3.

75 UNICEF, “Türkiye’de Geçici Koruma Altında Olan Suriyeli Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesinin Belgelendirilmesi- Nihai Rapor”: 3.

76 UNICEF, “Türkiye’de Geçici Koruma Altında Olan Suriyeli Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesinin Belgelendirilmesi- Nihai Rapor”:21.

77 UNICEF, “Türkiye’de Geçici Koruma Altında Olan Suriyeli Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesinin Belgelendirilmesi- Nihai Rapor”:21.

78 Arpacı, “Uluslararası Göç ve Toplumsal Cinsiyet: Erzincan’da Yaşayan Afgan Kadınlar Örneği”.

79 Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”.

80 Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”.

bir çalışmada belirtilmiştir.⁸¹ Bununla birlikte göçmenlerin yaşadığı sosyal dışlanma pratikleri döngüsel bir süreçle devam edecektir. Bu bakımdan Dedeoğlu, göçmenlerin hayatını olumsuz anlamda en çok etkileyen kurumsal dışlanma alanının eğitim olduğunu vurgulamıştır.⁸²

Göçmen Kadınların Sosyal Yaşamdan Dışlanması

Göçmen kadınların iş gücü piyasası, sağlık, eğitim gibi alanlarda karşılaştıkları sosyal dışlanmanın gerçekleştiği sosyal yaşam, aslında tüm bu pratiklerin kesiştiği ve en yoğun hissedildiği bir alan olarak ele alınmalıdır. Zira bireylerin içinde yaşadıkları toplumla bütünleşmesi, yaşamlarını hem anlamlı hem daha yaşanabilir kılmak adına gereklidir.⁸³ Kadınların göç ettiği ülkelerin sistemi ve insanları ile girdiği uyum sürecinde sosyal uyumun eksikliği maruz kaldıkları dışlanmanın derinliğini artıran bir etmendir.⁸⁴ Karşılıklı bir etkileşimi gerekli kılan entegrasyon (uyum) olgusu, göçmen kadınların kendi dillerini ve kültürlerini kaybetmeden; göç ettikleri ülkenin değerlerine ve sosyokültürel özelliklerine uyumu sağladığında dışlanmanın önüne geçecektir. Ancak göçmen kadınlar çoğu zaman toplumsal cinsiyet, etnik, kültürel farklılıklarından ötürü ev sahibi toplum tarafından kabul edilmemiş; ötekileştirilerek dışlanmaya maruz bırakılmıştır. Suriyeli göçmenler üzerinde yapılan bir araştırmada kadınların sosyal anlamda yaşadığı adaptasyon sorunu nedeniyle her geçen gün kendilerini daha yalnız hissettikleri sonucuna varılmıştır.⁸⁵ Benzer bir çalışma yapan Erdoğan'ın bulgularına göre ise Suriyeli göçmen kadınların Türklerle ortak dini paylaşıyor olması, Türkiye'ye göç etme sebeplerinin başında yer almıştır ve entegrasyon sürecini kolaylaştırmıştır.⁸⁶ Ancak aynı dini değerlerin benimsenmesi karşılıklı uyuma yardımcı olsa da diğer farklılıkların önüne geçecek ve dışlanmayı önlemeye yetecek bir faktör olmamıştır. Erdoğan'ın yaptığı çalışmada görüldüğü üzere Suriyeli kadınların Türkçe bilmemesiyle oluşan iletişimsizlik, beraberinde önyargıları getirerek kadınların

81 Gonca Polat, "İç Göçün Çocuk Ruh Sağlığına Etkisi ve Sosyal Hizmet Müdahalesi", *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* 18, sy.1 (Şubat 2007): 89-106.

82 Dedeoğlu, "Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği".

83 Erdoğan, "Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları".

84 Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*.

85 Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*.

86 Erdoğan, "Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları".

sosyal yaşamdaki görünürlüklerini etkilemiştir.⁸⁷ Bu noktada göçmen kadınların dil problemi hem iş gücü piyasasında hem sağlık ve eğitim kurumlarında olduğu gibi sosyal uyumu da engelleyen temel sebeplerden olmuştur.⁸⁸ Azerbaycanlı göçmen kadınlarla görüşme yapan Dedeoğlu, Türkiye’de yaşayan bu kadınların ortak dil ve dini paylaşımlarına rağmen sosyal hayatlarında tam bir yabancı olarak nitelendirilmese-ler de ötekileştirildiklerini ve dışlandıklarını belirtmiştir.⁸⁹ Bununla ilişkili olarak Afgan göçmen kadınlar ile görüşmeler gerçekleştiren Canlı ve Buz’un çalışmasında katılımcıların %50’si fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddete maruz kaldıklarını ifade etmiştir.⁹⁰ Öyle ki evlerine giren hırsızları veya çocuklarına fiziksel şiddet uygulayan insanları dahi polise şikayet edemeyen göçmen kadınların ilk yıllarında polisi kendilerini ülkeden atacak potansiyelde bir tehdit unsuru olarak algıladıkları sonucuna varılmıştır.⁹¹ Göçmen kadınların göç ettikleri ülkenin diline yabancı olması aynı zamanda karşılaştıkları şiddet türlerine sessiz kalmalarına da sebep olmuştur.⁹² Yapılan çalışmaların ışığında cinsel, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kaldığını söyleyen göçmen kadınların büyük çoğunluğu dil yetersizliği sebebiyle bu durumu yasal yollarla çözmek yerine yalnızca yakın çevresiyle paylaştığı görülmüştür. Bununla birlikte kendi ülkelerinden zorunlu olarak göç eden ancak göç ettikleri ülkede kurumsal, sosyal, ekonomik, kültürel anlamlarda karşılaştıkları dışlanmayla hayatlarına devam etmek mecburiyetinde olan kadınların, bu durumun oluşturduğu travmatik ve psikolojik etkilerden ötürü mutsuz oldukları için sosyal çevre ile bütünleşmekte güçlük çektikleri görülmüştür.⁹³

Göçmen kadınların ve çocukların yaşadığı erken yaşta, zorla ve çok eşli evlilikler,

87 Erdoğan, “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları”.

88 Erdoğan, “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları”; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*.

89 Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”.

90 Canlı ve Buz, “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları”: 35

91 Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”.

92 Deniz Öztekin ve Hatice Şimşek Keskin, “Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Mülteci Kadınlarda Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Durumunun Değerlendirmesi”, *Izmir Democracy University Health Sciences Journal* 7, sy. 1 (2024): 42-55.

93 Canlı ve Buz, “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları”; Erdoğan “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları”.

sosyal yaşamdan dışlanmalarının önemli bir boyutudur.⁹⁴ Türkiye’ye yapılan göçler bağlamında özellikle Suriyeli çocuklar henüz 18 yaşına gelmeden evlendirilip kendi ailesinden ve sosyal çevresinden uzaklaştırılmış; böylece fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddete maruz kalmıştır. Henüz yetişkin olmayan bu göçmen çocuklar, zorla ve tehdit yoluyla kendisinden yaşça büyük insanlarla dini nikah yoluyla evlendirilip ikinci veya üçüncü eş konumuna getirilmiştir.⁹⁵ Bunun yanı sıra göçmen kadınlar, 18 yaşını geçmiş olsa da yaşamlarını sürdürecektir bir evlerinin olmaması, iş gücü piyasalarından dışlanmaları dolayısıyla sağlık hizmetlerinden yararlanamaması gibi sebeplerden ötürü göç ettikleri ülkede ikinci eş olmayı kabul etmeye mecbur olmuştur. Bu bağlamda Türkiye İstatistik Kurumunun verileri incelendiğinde; Türkiye’deki yabancı gelinlerin %14,8’inin Suriye uyruklu olduğu görülmüştür.⁹⁶

Türkiye’de özellikle Rus göçmen kadınlara karşı negatif bir algının olmasıyla bu kadınlar sokakta rahat yürüyemediklerini açıklamıştır.⁹⁷ Eski Sovyetler Birliği ülkelerinden göç etmiş kadınlar, “Nataşa” olarak damgalanmaktan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir.⁹⁸ Göçmen kadınların sosyal yaşamdan dışlanmalarının başka bir boyutu olan barınma, özellikle bekâr göçmen kadınların temel problemlerinden biridir. Ev sahiplerinin yabancıya, yalnız kadınlara veya kalabalık göçmen gruplara evlerini kiralamak istememeleri veya çok yüksek miktarlar talep etmeleri, Türkiye’de yaşayan göçmen kadınların kiralık ev bulmakta zorluk çekmesinin sebeplerindendir.⁹⁹ Göçmen kadınların genellikle eski binalarda, sokak aralarında, gecekondularda veya bodrum katlarda yaşadıkları görülmüştür. Dedeoğlu’nun görüşme yaptığı Azerbaycanlı bir kadın; “Televizyonda durmadan ‘Bodrum Bodrum’ diyorlar. Ben Türkiye’ye geldiğimden bu yana bodrumdan çıkmadım! Yaşıyorum bodrumda, çalışıyorum bodrumda.”¹⁰⁰ ifadeleriyle yaşadıkları dışlanmanın boyutunu özetlemiştir. Yapılan çalış-

94 Erdoğan, “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları”.

95 Erdoğan, “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları”.

96 Türkiye İstatistik Kurumu, 2022

97 Uçar İlbuğa, “Antalya’da Göçmen Kadınlar ve Yaşam Koşulları”.

98 Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*; Barın, “Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”.

99 Uçar İlbuğa, “Antalya’da Göçmen Kadınlar ve Yaşam Koşulları”; Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”.

100 Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”: 44.

malar göstermiştir ki göçmen kadınların sosyal yaşama uyum sürecini en fazla zorlaştıran etmen dışlanmanın yaşandığı diğer alanlarda olduğu gibi dil faktörüdür.¹⁰¹ Araştırmalar, bu durumdan en çok etkilenen kesimin çalışmayan göçmen kadınlar olduğunu göstermiştir. Göç eden ailelerde kadınlar daha az sosyalleştikleri için dil öğrenme konusunda da erkekler ve çocuklardan daha geride kalmışlardır. Bu döngüsel süreçte çalışmayan göçmen kadınlar, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinden uzak kaldıkları için eşlerinden veya çocuklarından dil öğrenmek zorunda olduklarını; hatta bu konuda zaman zaman baskıya maruz kaldıklarını açıklamışlardır.¹⁰²

Türkiye’de yaşayan göçmen kadınların sosyal dışlanma ile karşılaştıkları ekonomik, kültürel, kurumsal ve sosyal alanların bu çeşitliliği, konuya kadınların toplumsal cinsiyetlerine bağlı olarak uğradıkları ayrımcılık ekseninde yaklaşmayı öncelikli kılmıştır. Ne var ki taranan literatür doğrultusunda oluşturulan ilgili dört alanda yaşanan dışlanma deneyimleri, kadınların toplumsal kimliklerinin ve rollerinin bir uzantısı şeklinde var olmuştur. Neticede göçmen kadınların Türkiye’deki iş gücü piyasalarından, sağlık ve eğitim kurumlarından ve sosyal yaşamdan dışlanmaları, ilişkisellik ilkesine dayanmıştır. Bu durumda döngüsel bir süreçte birbirlerini etkileyen bu dışlanma pratikleri farklı alanlarda benzer oluşumlar göstererek göçmen kadınların mücadele yöntemleri geliştirmelerine sebep olmuştur.

Sonuç

Sosyal dışlanmanın bir unsuru olarak göç, toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında değerlendirildiğinde kadınların birçok alanda erkeklerden daha fazla sosyal dışlanmaya maruz kaldığı bir süreç olmuştur. Nitekim göç ve toplumsal cinsiyet ilişkisi ekseninde kadın göçmenlerin yaşadığı sosyal dışlanma pratiklerini ele alan çalışmalarda görüldüğü üzere, kadın olmak bir kesişimsellik yaratarak göç sürecinin getirdiği olumsuzlukların katlanarak yeniden üretilmesine sebep olmuştur.¹⁰³ Küreselleşmenin ve kadın hareketlerinin etkisiyle iş gücü piyasalarına dahil olan kadınlar, zorunlu

101 Kurtuldu ve Şahin, “Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri”; Yılmaz ve Günay, “Göçmenler ve Göçmen Ailelerin Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bir Değerlendirme”.

102 Yılmaz ve Günay, “Göçmenler ve Göçmen Ailelerin Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bir Değerlendirme”.

103 Topal Demiroğlu, “Belediyelerin Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmen Kadınlar: Türkiye’deki Belediyelerin Eylem Planları Üzerine Bir Araştırma”; Topak ve Çamur, “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”.

veya gönüllü olarak göç sürecinin bir öznesi hâline gelerek toplumsal kimliklerine yeni roller eklemiştir. Ancak edinilen bu yeni roller, sosyal normlardan bağımsız gelişmemiş; kadınları sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik pek çok anlamda erkek göçmenlerden daha dezavantajlı konuma getirmiştir.¹⁰⁴ Bu anlamda göçmen kadınların temelde iş gücü piyasalarından, sağlık ve eğitim kurumlarından ve sosyal yaşamdan dışlanmalarını ele alan bu çalışma, bahsedilen alanların hem birbirleri ile hem de toplumsallıkla olan döngüsel ilişkilerinden bağımsız değerlendirilmemiştir.

İş gücü piyasalarından yasa dışı göçmen olmaları sebebiyle dışlanan kadınlar enformel ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalmış ve ucuz iş gücü olarak hizmet sektöründe bakım uzantılı işlere “uygun” görülmüştür.¹⁰⁵ Bu kapsamda kapitalizm ve patriyarkanın iş birliği, kadın göçmenlerin hem iş gücü piyasasında hem de sosyal yaşamlarında emeklerini görünmez kılmıştır.¹⁰⁶ Bununla birlikte insan ticareti ve seks ticaretinin göçmen kadınlar üzerinden eğlence sektörü adı altında hâlâ yoğun bir şekilde sürdürülmesi; kadınların uğradığı psikolojik, sözlü ve fiziksel şiddetin boyutunu artırmıştır.¹⁰⁷ Göçmen kadınların yasa dışı statülerinden bağımsız olarak iş gücü piyasalarından dışlanmalarının başka bir alanı olan niteliksizleşme, kadınların aynı zamanda eğitimden ve sosyal yaşamdan dışlanmalarına sebep olmuştur.¹⁰⁸ Nitekim dil problemi başta olmak üzere, travma, ekonomik yetersizlik, kurumsal haklarından haberdar olamama gibi etmenler, göçmen kadınların eğitim ve sağlık hizmetlerinden ve sosyal çevreden dışlanmalarının ortak sebepleri olmuştur. Bunun yanı sıra eğitim kurumundan dışlanma olgusu daha çok göçmen çocukların karşılaştığı bir durum olup toplumsal cinsiyet rollerinin erken yaşta aşılandığı ve sosyal dışlanmanın sonraki

104 Sevim Atila Demir, “Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Dışlanma ve Dezavantajlılık”, *Tezkire Dergisi* (Nisan, 2021); Seda Topgül, “Sosyal Dışlanma ve Göç: Mülteci İşçiler Örneği”, *Sosyoloji Dergisi*, sy. 33 (2016): 269-289.

105 Buz, “Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma”; Yılmaz ve Günay, “Göçmenler ve Göçmen Ailelerin Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bir Değerlendirme”; Erdoğan, “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları”.

106 Amasyalı, “Patriyarkal Kapitalizm Kıskaçında Göçmen Kadın Olmak: Şanlıurfa’daki Suriyeli Kadınların Deneyimleri”; Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006).

107 Yurdağül ve Sidar Aytekin, “Mülteci Kadınların Üreme Sağlığı Sorunları ve Çözüm Önerileri”; Kurtuldu ve Şahin, “Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri”; Topak ve Çamur, “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”; Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*.

108 Buz, “Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma”; Barın, “Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*.

nesillere aktarıldığı bir süreci kapsamaktadır. Söz gelimi göç etmiş kız çocuklarının erken yaşta evliliğe; erkek çocuklarının ise dışarıda ücret karşılığı çalışmaya teşvik edildiği ve eğitimin dışında bırakıldığı istatistiksel veriler ile kanıtlanmıştır.¹⁰⁹ Buna ek olarak kayıt dışılık, göçmen kadınların sağlığa erişimlerindeki en büyük engel olmakla birlikte yoksulluk ile birleştiğinde kadın hastalıklarının yaygınlaşmasına neden olarak üreme sağlığının takibini zorlaştırmıştır.¹¹⁰ Bununla birlikte ruhsal sağlık, kadın göçmenlerin karşılaştıkları tüm dışlanma deneyimlerinde ve baş etme stratejilerinde göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir ve diğer alanlardaki dışlanma pratikleri ile doğrudan bağlantılıdır.¹¹¹ Öyle ki göçmen kadınların iş gücü piyasası, eğitim ve sağlık gibi alanların yanı sıra ekonomik, kültürel, dinsel veya toplumsal pek çok faktör ile ilgili olarak arkadaşlık, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinden uzak kalması yaşadıkları sosyal dışlanmayı kuvvetlendirmiştir.¹¹² Yerel halkın kadın göçmenlere sosyal, inançsal, dinsel ve etnik farklılıklarından dolayı önyargılı oluşu, ayrımcı tutum ve söylemleri kuvvetlendiren faktörlerdendir. Özellikle bekâr ve çocuklu kadınların göç sürecinde hem ekonomik hem sosyal uyumda daha çok zorlandığı araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.¹¹³

Nitekim göçmen kadınların sosyal dışlanma deneyimlerini ve bunlarla baş etme stratejilerini yorumlarken bu dışlanma biçimlerinin birbirlerini etkileyen ve üreten dögüsel bir süreci kapsadığı göz ardı edilmemelidir. Kadınların öncelikle göç ettiği ülkenin dilini bilmemesi sosyal, ekonomik ve kurumsal katılımların önünde engel oluşturmuştur. Bu engelle birlikte kadınların iş gücü piyasalarından dışlanması yok-

109 UNICEF, “Türkiye’de Geçici Koruma Altında Olan Suriyeli Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesinin Belgelendirilmesi- Nihai Rapor” (Ankara: UNICEF Türkiye, 2022); Kurtuldu ve Şahin, “Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri”.

110 Gelgeç Bakacak, Akalın ve Öktem, “Türkiye’ye Farklı Ülkelerden Göç Etmiş Kadınların Sağlık Hizmetlerine Erişimi Üzerine Nitel Bir Alan Araştırması”; Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*.

111 Gelgeç Bakacak, Akalın ve Öktem, “Türkiye’ye Farklı Ülkelerden Göç Etmiş Kadınların Sağlık Hizmetlerine Erişimi Üzerine Nitel Bir Alan Araştırması”; Dedeoğlu, “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal dışlanması: İstanbul hazır- giyim sanayinde çalışan azerbaycanlı göçmen kadınlar örneği”; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*; Topak ve Çamur, “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”; Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*.

112 Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma*; Barın, “Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”.

113 Kurtuldu ve Şahin, “Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri”.

sulluğu mümkün kılarken yoksulluk ve dil problemi eğitim ve sağlık kurumlarından kaliteli hizmet almasını da engellemiştir. Ekonomik ve kurumsal yaşamı kapsayan sistemsel uyumun yanı sıra gündelik hayatı kapsayan sosyal uyum süreci de zarar görerek göçmen kadınların dışlanma deneyimleri yeniden üretilmiştir. Bu durumda savaş, şiddet, travma, yoksulluk, evlilik, olumsuz eğitim ve sağlık koşulları, cinsiyetçi tutum ve davranışlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi pek çok sebepten dolayı göç etme kararı alan kadınlar, toplumsal cinsiyete ilişkin deneyimlerin ve pratiklerin yeniden inşa edildiği döngüsel bir sürece dahil olarak yeni bir mücadele alanı oluşturmak zorunda kalmıştır.¹¹⁴

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, göçmen kadınların sosyal dışlanmaya maruz kaldığı her alanı kapsayacak nitelikte geliştirilecek politikalar desteklenmeli; göçmen kadınların gerek sosyal gerekse sistemsel uyum süreçlerini kolaylaştıracak sosyal hizmet çalışmaları artırılmalıdır. Bu yolla toplumsal cinsiyet söylemlerinin içine hap solmuş kadınların, göçmen statüsünde yaşadığı sosyal dışlanma pratiklerinin kesişimselliğini engellemek amaçlanmalıdır. Kaldı ki göçmen kadınların “yoksul, yardıma muhtaç, uyumsuz, sorunlu” ithamları ile damgalanmış olması, bu kadınlara yönelik yapılacak sosyal hizmetin “teknik bir araca” dönüşmesine sebep olmuştur.¹¹⁵ Hâlbuki bu kapsamda yapılacak sosyal hizmet uygulamaları göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılar larken aynı zamanda kadınların kendi potansiyellerini keşfetmelerine destek olmalıdır.¹¹⁶ Göçmen kadınların yalnızca maddi para desteği kapsamında barınma, beslenme gibi ihtiyaçlarını karşılamak yerine bu kadınları adil iş gücü piyasalarına dahil edecek sosyal ve sistemsel uyumu pekiştirecek politikalar geliştirilmelidir. Kadınların eğitime ve sosyal yaşam pratiklerini geliştirecek etkinliklere, mesleki eğitimlere, dil kurslarına karma olarak katılımının desteklenmesi, entegrasyonun gerçekleşmesi için gerekli görülmüştür. Bu anlamda kadınların ayrıştırıcı söylemlerden uzak kendi ekonomik özgürlüğünü elde edebileceği ortamın oluşturulması sağlıklı bir sosyal çevre edinmesini sağlayacaktır. Bu sayede kadınları göç ettiği coğrafyanın halkı ile bütünleştirecek; karşılıklı kültürü, değerleri ve ihtiyaçları koruyacak ve dengeleyecek bir

114 Canlı ve Buz, “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları”.

115 Pelin Şatıroğlu Güldalı ve Sema Buz, “Küreselleşme, Hareketlilik ve Sosyal Hizmet: “Düzensiz” Göç ve Ulus Ötesi Sosyal Hizmet Uygulaması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23, Sy. 2 (Nisan 2021) :717.

116 Şatıroğlu Güldalı ve Buz, “Küreselleşme, Hareketlilik ve Sosyal Hizmet: “Düzensiz” Göç ve Ulus Ötesi Sosyal Hizmet Uygulaması”.

uyum sürdürülebilir olacaktır.¹¹⁷

Tüm bunların ışığında Türkiye’de yaşayan göçmen kadınların sosyal dışlanma deneyimleri ile ilgili literatürde toplumsallaşma, toplumsal cinsiyet, ayrımcılık, toplumsal roller ve kimlikler gibi sosyal olguların yeterli düzeyde işlenmediği tespit edilmiştir. Bu durum, göçmen kadınların yaşadıkları sorunları yalnızca ifade etmekle sınırlı tutarak; dışlanmaya sebep olan toplumsal, ekonomik, politik faktörleri iyileştirecek çözüm önerilerinin geliştirilmesini zorlaştırmıştır. Bu anlamda yapılan bu çalışmada taranan ilgili literatür çerçevesinde görünenin ardındaki görünmeyene odaklanarak alana katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye’ye göç eden kadınların dışlandığı alanlar birbirleri ile ilişki içinde sınıflandırılarak sosyal olgular ve kavramlar yardımıyla toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilmiştir. Böylece göçün yakın tarihte aktörü olan kadınların edindiği göçmenlik rolü, toplumsallaşma sürecinde öğretilen ve içselleştirilen toplumsal normlara bağlı olarak yeniden üretilmiştir ve toplumsal kimliklerin uzantısı olarak inşa edilen bu alanlar erkek egemen biçimde sürdürülmüştür. Sonuçta kadınların sosyal dışlanmaya karşı geliştirdikleri baş etme yöntemleri yine ataerkil yapının sınırlarına hapsoldüğünden yaşamın pek çok alanında olduğu gibi göç sürecinde de kadınlar, dezavantajlı grupların ilk sıralarında konumlanmıştır.

Kaynakça

Açıkgöz, Reşat, Ahmet Koyuncu ve Ahmet Gökçen. “Türkiye’deki Suriyeli Mültecilerin Yaşam Koşulları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma: Elazığ Örneği”. *Route Educational and Social Science Journal* 4, sy. 4 (Haziran 2017): 84-99.

Adıgüzel, Yusuf. *Göç Sosyolojisi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2022).

Amasyalı, Gülten Nazlıcan. “Patriyarkal Kapitalizm Kısılcacında Göçmen Kadın Olmak: Şanlıurfa’daki Suriyeli Kadınların Deneyimleri”. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2021.

Arabacı, Zeynep, Ergün Hasgöl ve Ayşe Sezen Serpen. “Türkiye’de Kadın Göçmenlik

117 Topal Demiroğlu, “Belediyelerin Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmen Kadınlar: Türkiye’deki Belediyelerin Eylem Planları Üzerine Bir Araştırma”; Topak ve Çamur, “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”; Şatıroğlu Güldalı ve Buz, “Küreselleşme, Hareketlilik ve Sosyal Hizmet: “Düzensiz” Göç ve Ulus Ötesi Sosyal Hizmet Uygulaması”.

ve Göçün Kadın Sağlığı Üzerine Etkisi”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, sy. 36 (2016): 129-144.

Arpacı, Murat. “Ulusaşırı Göç ve Toplumsal Cinsiyet: Erzincan’da Yaşayan Afgan Kadınlar Örneği”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, sy. 1 (2020): 135-154.

Atila Demir, Sevim. “Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Dışlanma ve Dezavantajlılık”. *Tez-kire Dergisi* (Nisan, 2021).

Barın, Hilal. “Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *Göç Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 2 (Temmuz 2015): 10-56.

Bimay, Muzaffer. “Suriyeli Sığınmacıların Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Uyum Düzeylerinin Karşılaştırılması: Kilis ve Batman Örneği”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8, sy. 6 (Kasım 2022): 1931-1943.

Bourdieu, Pierre. *Eril Tahakküm*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2019.

Buz, Sema “Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma”. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* 18, sy. 2 (2007): 37-50.

Canlı, Muhlise ve Sema Buz. “Trabzon’da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları”. *Mavi Atlas Dergisi* 12, sy. 1 (Kasım 2023): 24-39.

Coşkun, Emel. “Türkiye’nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü: Ugandalı Göçmen Kadınlar Örneği”, *Fe Dergi* 8, sy. 1 (2016): 91-104.

Çakmak, Sermin. “Değişen Hayatların Görünmez Sahipleri: Göçmen Kadınlar”. *Fe Dergi* 2 sy. 2 (2010): 50-64.

Dedeoğlu, Saniye ve Çisel Ekiz Gökmen. *Göç ve Sosyal Dışlanma*. Ankara: Efil Yay., 2011.

Dedeoğlu, Saniye. “Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal dışlanması: İstanbul Hazır- Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 66, sy.1 (2011): 27-48.

Demirdizen, Derya. “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar: Yeni Düzenlemelerle Yarı Köle Emeline Doğru mu?”. *Çalışma ve Toplum Dergisi* 38, sy. 3 (2013): 325-346.

Erdoğan, Halide. “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Sorunları”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11, sy. 1 (2022): 609-623.

Gelgeç Bakacak, Emel Ayşe Akalın ve Pınar Öktem. “Türkiye’ye Farklı Ülkelerden Göç Etmiş Kadınların Sağlık Hizmetlerine Erişimi Üzerine Nitel Bir Alan Araştırması”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 36, sy. 2 (2019): 383-399.

Geyik Yıldırım, Selda. “Sosyal Dışlanma ve Sığınmacılar”. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 23, sy. 2 (Temmuz 2023): 1129-1145.

Joint Report on Social Inclusion. (2005). European Commission. https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/sec256printed_en.pdf (Erişim: 01.05.2025).

Karanfiloğlu, Mehmet. “Savaş, Kadın, Çocuk ve Göç Üzerine: Suriye Örneği”. *Muhakeme Dergisi* 2, sy. 1 (2019): 99-124.

Kılıç, Cengiz ve Derya Çakmak Karapınar. “Göçmen Kadınların Erzurum’da Yaşadığı Göçmenlik Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi* 4, sy. 9 (2021). 937-951.

Körükmez, Lülüfer, Didem Danış ve İlhan Zeynep Karakılıç. “Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Ücretli İşgücüne Katılımında Toplumsal Cinsiyet Müzakeresi”. *Alternatif Politika Dergisi* 14, sy. 2 (2022): 201-228.

Küçük, Hilal. “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göç Sürecinde Kadın ve Erkek”. *Toplumsal Politika Dergisi* 3, sy. 1 (2022): 26-37.

Kurtuldu, Kumru ve Ebru Şahin. “Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri” *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi* 1, sy. 1 (Aralık 2018): 37-46.

Lecaj, Fjolla. “Küreselleşme Göç ve Kadın”. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi* 3, sy.1 (2019).

Lotfi, Sayra ve Sena Porsuk. “Türkiye’ye Göç etmiş iranlı kadınların sosyo- ekono-

mik durumlarının değerlendirilmesi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 20, sy. 78 (2021): 1047-1059.

Öztekin, Deniz ve Hatice Şimşek Keskin. “Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Mülteci Kadınlarda Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Durumunun Değerlendirmesi”. *Izmir Democracy University Health Sciences Journal* 7, sy. 1(2024): 42-55.

Polat, Gonca. “İç Göçün Çocuk Ruh Sağlığına Etkisi ve Sosyal Hizmet Müdahalesi”. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* 18, sy. 1 (Şubat 2007): 89-106.

Sapancalı, Faruk. *Sosyal Dışlanma*. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003).

Saygın, Sezel ve Derya Hasta. “Göç, Kültürleşme ve Uyum”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 10, sy. 3 (Eylül 2018): 312-333.

Şatıroğlu Güldalı, Pelin ve Sema Buz. “Küreselleşme, Hareketlilik ve Sosyal Hizmet: “Düzensiz” Göç ve Ulus Ötesi Sosyal Hizmet Uygulaması” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23, sy. 2 (Nisan 2021).

Şeker, Dilara ve Gülten Uçan. “Göç Sürecinde Kadın”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 14, sy. 1 (2016):199-214.

T. C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, (2020): 99.

Toksöz, Gülay. *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Topal Demiroğlu, Elif. “Belediyelerin Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmen Kadınlar: Türkiye’deki Belediyelerin Eylem Planları Üzerine Bir Araştırma”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (Mart 2024): 56-76.

Topak, Emel ve Gülsüm Çamur. “Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet”. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi* 7 sy. 1 (Nisan 2022): 75-88.

Topçu, Sevcan ve Ayşe Beşer. “Göç ve Sağlık”. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 10, sy. 3 (Ocak 2006): 37-42.

Topgül, Seda. “Sosyal Dışlanma ve Göç: Mülteci İşçiler Örneği”. *Sosyoloji Dergisi*, sy. 33 (2016): 269-289.

Tuzcu, Ayla ve Kerime Bademli. “Göçün Psikososyal Boyutu”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 6, sy. 1 (Mart 2014): 56-66.

Tuzcu, Ayla ve Ayşegül Ilgaz. “Göçün Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 7, sy. 1 (Mart 2015): 56-67.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2022) <https://www.tuik.gov.tr/> (Erişim: 02.05.2025)

Uçar İlbuğa, Emine. “Antalya’da Göçmen Kadınlar ve Yaşam Koşulları”. *Akdeniz İletişim Dergisi*, (2011): 134-147.

UNICEF, “Türkiye’de Geçici Koruma Altında Olan Suriyeli Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesinin Belgelendirilmesi- Nihai Rapor”. (Eylül 2022) <https://www.unicef.org/turkiye/raporlar/t%C3%BCrkiyede-ge%C3%A7ici-koruma-alt%C4%B1nda-olan-suriyeli-%C3%A7ocuklara-y%C3%B6nelik-e%C4%9Fitim-m%C3%BCdahalesi-raporu> (Erişim: 13.05.2025).

Üstübcü, Ayşen. “Türkiye’ye yönelik Kadın Göçü: Seks işçileri ve Ev İçi Hizmetlilerin Kişisel Güvenlik Sorunlarını İlişkilendirmek”. (2011).

Yağmur, Yurdagül ve Sidar Aytekin. “Mülteci Kadınların Üreme Sağlığı Sorunları ve Çözüm Önerileri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 11, sy.1 (2018): 56-60.

Yalçın, Çiğdem. “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet”. *Fe Dergi* 7, sy. 1 (2015): 50-60.

Yılmaz, Esmâ ve Gülay Günay. “Göçmenler ve Göçmen Ailelerin Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bir Değerlendirme”. *UNİKA Toplum ve Bilim Dergisi* 2, sy. 1 (Mayıs 2022): 1-19.